

**KISGYERMEKES ANYÁK ÉS APÁK
SZÜLŐI, CSALÁDI ATTITÚDJEI
NÉGY EURÓPAI ORSZÁGBAN**

BUDAPEST
1994/3

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

© Központi Statisztikai Hivatal

Igazgató:
Dr. Miltényi Károly

ISSN 0236-736-X

Írták:
Pongrácz Tiborné
S. Molnár Edit

Lektorálta:
Cseh-Szombathy László

Kiadó: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

A kiadvány megrendelhető:
Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
2901 Komárom, Igmándi út 1.
Telefon: 34/342-248, 34/344-185, 34/343-970, 344-200
Telefax: 34/342-361

95-9520 Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
Felelős vezető: Kovács Jánosné ügyvezető igazgató

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
KUTATÁSI JELENTÉSEI
52.

TARTALOMJEGYZÉK

A FŐBB EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA	7
BEVEZETÉS	15
A kutatás célja	16
A mintáról	17
I. ÁLTALÁNOS KÖZÉRZET — ELÉGEDETTSÉG	21
II. A GYERMEKES STÁTUS MEGÍTÉLÉSE — VÉLEMÉNYEK ÉS IGÉNYEK A GYERMEKGONDOZÁSSAL KAPCSOLATBAN	36
III. KISGYERMEKES ANYÁK A MUNKA VILÁGÁBAN	49
IV. CSALÁDI ÉRTÉKEK — ÉRTÉKVÁLASZTÁSOK	80

A FŐBB EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

1990 a változások éve volt Közép-Kelet-Európa számos országában. A változások kezdete, módja és dinamikája országonként eltérő, de iránya azonos volt: áttérés az állami, közösségi tulajdonon alapuló tervgazdaságból a magántulajdonra épülő piacgazdaságba. A gazdasági-politikai változások a társadalom széles rétegeit felkészületlenül érték, az új körülményekhez történő alkalmazkodás sokak számára komoly nehézségeket jelentett és jelent.

Ebben a kelet-európai régió egészére jellemző sajátos és egyszerű történelmi helyzetben határozta el és szervezte meg a müncheni Deutsches Jugendinstitut azt a nemzetközi összehasonlító vizsgálatot, mely a kisgyermeket (6 éven aluli gyermeket) nevelő családok helyzetét, a családpolitikai támogatási rendszerek sajátosságait, valamint a családpolitikával való elégedettséget, illetve a család és hivatás összeegyeztethetőségének kérdéseit, ezekkel kapcsolatos értékstruktúrákat, beállítódásokat vizsgálta. Az apák és anyák kérdőíves vizsgálatán alapuló kutatás Magyarországon, Oroszországban, Lengyelországban és Németországban készült; főbb eredményei az alábbiakban foglalhatók össze.

Általános közérzet, a társadalmi-gazdasági változások megtélése

Valamennyi országra jellemző, hogy a kisgyermekes szülők jóval kedvezőbbnek látják saját egyéni helyzetüket, mint országuk általános állapotát. Országuk jövőjét igen pesszimizmistán ítélik meg, a minősítésnél adott osztályzat-átlagok a közepes szintet sem érik el. A 90-es évek elején különböző közvélemény-kutatások Magyarországot a térség legpesszimistább országának mutatták be. Kutatásunk ezt a megállapítást nem támasztja alá, mert a kifejezetten pesszimista várakozások aránya hazánkban — a többi vizsgált országhoz viszonyítva — relatíve alacsonynak nevezhető.

A társadalmi-gazdasági változások már 1991-ben, az átalakulás kezdetén komoly pszichés nyomást jelentettek a lakosság számára. Kutatási adataink szerint ez a megállapítás igaz a fiatal szülők esetében is. A túlnyomó többség részben nehéznek, vagy nagyon nehéznek érezte a változásokhoz való alkalmazkodást. A legnehezebbnek a jövő bizonytalansága, kiszámíthatatlansága, valamint a gondoskodó állam megszűnésének ténye mutatkozott.

Az egyéni képességek kibontakoztatására nyílt nagyobb lehetőségeket általában pozitívan értékelik. Különösen erős a pozitív megítélés a magyar és a kelet-német családok körében.

A társadalmi-gazdasági változások az országok többségében — ha eltérő mértékben is — a szociális juttatások beszűkülésével, korlátozásával jártak együtt. Magyarországon mutatkozott a legnagyobb hajlandóság annak elfogadására, hogy a szociális szféra átalakítása a piaccgazdaságra való áttérés szükségszerű velejárója, és nálunk kevésbé aggodalmaskodtak a rossz irányba mutató fejlődés veszélye, eshetősége miatt.

Az ország általános helyzetéhez képest pozitívabb kép rajzolódik ki, amikor a megkérdezett szülők saját egyéni sorsukról, életükről nyilatkoznak. Leginkább a nyugat-német területeken élő férfiak és nők elégedettek életükkel, legkevésbé az oroszországiak. A magyar szülők elégedettségi szintje a közepesnél valamivel jobb. Fontos része az egyéni harmóniának — különösen miután házasságban élő és gyermeket nevelő személyekről van szó — a házastársi viszonyral való elégedettség és a szülői funkciónak való megfelelés érzete. A házastárssal való kapcsolat értékelése általában igen pozitív, a túlnyomó többség házasságát jónak vagy igen jónak tartja. Hasonlóan kigyensúlyozott a kép a szülői szerep vonatkozásában is. Különösen a magyar anyák és apák elégedettek saját szülői teljesítményükkel, míg a legkonfliktusosabbnak, legbizonytalanabbnak az oroszországi szülők mutatkoznak.

A szülői-házastársi érzelmek tehát meglehetősen harmonikus, stabil attitűd-együttest alkotnak a vizsgált országokban, és ebből következően meghatározzák a szülők saját életükkel való elégedettségét is.

A harmonikus családi élet ugyanakkor nem jelent gondok, aggodalmak, szorongások nélküli életet. Az elmúlt időszakban minden megkérdezett család számára az anyagi gondok jelentették a fő problémát. Különösen meghatározó ez a kérdés a volt szocialista országok esetében, és kevésbé jelentős a nyugatnémet családok életében. Érdekes megfigyelni, hogy a munkanélküliségtől való erőteljes félelem már jóval a tömeges munkanélküliség megjelenése, bekövetkezése előtt kimutatható volt. Nagymértékű frusztráltságról árulkodnak az oroszországi adatok: az átlagot jóval meghaladó az egészség, a lakáshelyzet, a gyermeknevelés, a férj alkoholizmusa miatt aggodalmaskodók aránya.

Sokat elárul egy társadalom gondolkodásmódjáról, értékszemléletéről a gyermekes szülők véleménye arról, hogy az élet gyermekkel vagy gyermek nélkül jobb-e. Magyarország kivételével valamennyi országban erős többségi vélemény — mind a férfiak, mind a nők körében —, hogy a gyermekteleneknek jobb az élete. Ezzel szemben hazánkban a megkérdezettek közel 90%-a vallja, hogy a gyermekeseknek jobb az élete, mint akiknek nincs gyermekük. A fiatal magyar szülőknek ezt a — minden más országtól eltérő — attitűdjét vélhetően az magyarázza, hogy nálunk a gyermekes státushoz az emberek elsősorban nem az anyagi, fizikai terheket, hanem a gyermek nyújtotta érzelmi többletet, a gyermek létével összefüggő harmóniát, boldogságot társítják.

A kisgyermekes szülői attitűdök alapvető meghatározói szinte egyforma módon érvényesek valamennyi vizsgált országban. Igen erős egyetértés mutatkozik abban, hogy a gyermek számára élete első három évében az a legkedvezőbb, ha édesanyja felügyelete alatt, otthon nevelkedik. Ezen erős többségi vélemény alól kivételt a kelet-német anyák képeznek, viszonylag kisebb jelentőséget tulajdonítva az otthoni, az anyai gondozás kizárólagosságának, egyben fontosnak, inkább előnyösnek tartva a közösségi, bölcsődei nevelést. A régió többi országában az anyák többsége a gyermek szempontjából inkább hátrányosnak, károsnak tartja a bölcsődei elhelyezést. Ezen belül leginkább bölcsőde-ellenesnek a magyar anyák mutatkoznak.

A gyermek megszületése után — valamennyi vizsgált országban törvény biztosítja az anyának, — vagy szülőknek — a gyermekgondozási szabadság igénybevételét. A rendszer országonként eltérő, mind a szabadság időtartamát, mind a folyósított összeg nagyságát illetően. Kétségtelen, hogy a magyar anyák vannak a legkedvezőbb helyzetben; nálunk a leghosszabb a gyermekgondozási szabadság és a gyed ideje alatt relatíve legmagasabb a támogatás összege.

Kutatásunk azt mutatta, hogy a gyermekgondozási szabadság időszakához a legtöbb anya pozitív érzelmekkel kötődik. Legharmonikusabban a magyar nők élték meg életüknek ezt a periódusát, a legnagyobb arányban ők jellemzik azt az időszakot szép, nyugodt éveknek.

Nemcsak a gyermek, de a szülők számára is fontos, hogy a gyermek testi és lelki fejlődéséhez minden feltétel biztosítható és biztosítva legyen. A szülők önértékelésének lényeges eleme, hogy mennyire tudják megteremteni gyermekük számára a boldog, egészsé-

ges, szeretetteljes gyermekkort. A vizsgálati adatok azt mutatják, az anyák többsége elégedett gyermeke életkörülményeivel, azokkal a feltételekkel, amelyeket fizikai és érzelmi fejlődéséhez biztosítani tud. Az elégedettségi skála két pólusát az orosz és a magyar nők jelentik. Míg az orosz anyák igen frusztráltak, gyermeküket sok tekintetben igen rosszul ellátottnak tartják, a magyar anyák átlagot meghaladó mértékben elégedettnek tűnnek. A nagyfokú elégedettség nemcsak a gyermeket körülvevő világ érzelmi összetevőire vonatkozik (mint szülőkkel való kapcsolat, boldog gyermekkor), de kimutatható az objektív tényezők (mint egészséges táplálkozás, orvosi ellátás, mozgástér a lakásban) vonatkozásában is. Biztosan állítható ugyanakkor, hogy a gyermeknevelés objektív feltételei nem térnek el lényegesen, nem jobbak hazánkban sem, mint a vizsgált országokban, és különösen nem lehet kedvezőbb, mint Nyugat-Németországban. A magyar anyák viszonylagos elégedettsége valószínűsíthetően egy önigazolási, "én mindent megadok a gyermekemnek" — attitűddel van összefüggésben. Ez a megállapítás összecseng azon vizsgálati eredménnyel, amely szerint a magyar nők tartják magukat a leginkább "magabiztos, ideális" anyáknak.

A gyermekes családok közérzetét döntően befolyásolja a társadalom, a környezet "gyermekbarát" vagy "gyermekellenes" volta. A szülők frusztrációként élik meg, ha a mindennapok során az emberek részéről — az iskolában, a hivatalokban, az utcán stb. — nem elismerést vagy segítséget kapnak, hanem intoleráns magatartást tapasztalnak. A különböző országokban élő anyák véleménye a környezet gyermekbarát voltáról meglehetősen egységes. Míg a közvetlenül gyermekekkel foglalkozó intézményeket, személyeket (tanárok, orvosok) többségében gyermekbarátnak tartják, addig a "felnőtt világ" egyéb szegmenseit (mint hivatalok, éttermek, közlekedés, az utca embere stb.) erősen gyermekellenesnek minősítik.

Kisgyermekes anyák a munka világában

Szakmai és közéleti viták évtizedek óta visszatérő témája: helyes-e, ha a gyermekes anyák kereső tevékenységet is folytatnak, vagy sem. A viták többnyire arra a konklúzióra jutnak, hogy a nő számára biztosítani kell a szabad életforma-választás lehetőségét. A tapasztalat azt mutatja, hogy a nők mára már döntöttek: számukra összeegyeztethető az anyaság és a munka, s a kutatási adatok szerint munkavállaló döntésüket nem kizárólag az

anyagi kényszer motiválja. Magyarországon többségi vélemény, hogy a dolgozó nőknek jobb, mint a nem dolgozóknak, s hasonló állásponton vannak a mintában szereplő lengyel férfiak és nők is. Meglepő és nehezen magyarázható, hogy az igen erősen munkaorientált keletnémet nők körében — a kutatás minden adata egyértelműen a munkaorientáltságukat támasztja alá — viszonylag alacsony a dolgozó nők helyzetét előnyösebbnek, kedvezőbbnek tekintők aránya.

A nők munkavállalásának legfőbb, elsődleges motívuma minden országban a pénzkeresés — a volt szocialista országokban erőteljesebben, míg a nyugatnémet régióban halványabban — de meghatározó szerepet játszanak más, pszichikus motívumok is, mint a társadalmi elismertség, a főállású háztartásvezetés lehangoló volta, a nő anyagi függetlensége stb. Hogy a fiatal szülő-generáció számára a nők munkavállalása ma már nem csupán anyagi kényszer, bizonyítja, hogy a nők körében minden országban többségi vélemény: akkor is a kereső tevékenységet választanák, ha férjük el tudná tartani a családot. A teljes munkaidő helyett azonban a részmunkaidős foglalkoztatást részesítenék előnyben.

A férfiak hagyományosan vélekednek a nők munkavállalásáról. Általánosan jellemző, hogy elfogadják feleségük igényét a munkavégzésre, szakmai fejlődésre, de csak azzal a feltétellel, ha a gyermekek rendszeresen el vannak látva, ha otthon rendezett családi élet várja őket. A férfiak megkívánják tehát, hogy feleségük jó színvonalon teljesítse hagyományos anyai, háziasszonyi funkcióit, s ha emellett még van igénye és energiája munkát vállalni, azt a férj támogatólag tudomásul veszi.

A nők többsége úgy érzi, hogy családi és munkahelyi feladatainak összeegyeztetését elfogadható szinten meg tudja oldani. Az anyák egy része számára azonban e kettős feladat alig, vagy nehezen megoldható problémát jelent, és ezt elsősorban a privát szféra, saját életük sínyli meg. Úgy érzik, csak önkizsákmányolással tudnak eleget tenni a családi és munkahelyi elvárásoknak.

A konfliktust enyhítheti, ha a férj intenzívebben veszi ki részét a háztartási munkákból és a gyermeknevelésből. A férfiak azonban általában minden országban szerény mértékben kapcsolódnak be az otthoni feladatok ellátásába. A háztartási munkák esetében részvételük mintegy 30—40 százalékos, a gyermeknevelésben is alig valamivel több. Legalacsonyabb a magyar férfiak és legmagasabb az orosz férfiak otthoni aktivitása. Az anyák általában elégedettek azzal a teljesítménnyel, amit férjük nyújt, s érdekes módon a leginkább elégedetteknek a magyar nők, a legelégedetlenebbeknek az orosz nők bizonyultak. Kutatási adataink

tehát arra utalnak, hogy a nemek közötti természetes munkamegosztás tradíciója erőteljesen tovább él a fiatal gyermekes generációkban is. Ebből következik, hogy a nők helyzetének javulása, leterheltségük csökkenése elsősorban nem a férfiek aktívabb részvételétől, hanem a részfoglalkoztatási lehetőségek kiterjesztésétől remélhető.

A gyermekes szülők életében tehát a család mellett a munka, a hivatás is fontos szerepet játszik. Az egyéni, családi harmónia ezért nagy mértékben függ attól, hogy a szülők mennyire elégedettek eddigi szakmai eredményeikkel és milyen elképzeléseik vannak szakmai jövőjükkel illetően. Legelégedettebbnek jelenlegi helyzetükkel a magyarok mutatkoztak, míg az orosz férfiak és nők érzik a legkevésbé sikeresnek eddigi szakmai életüket. A magyar apák és anyák esetében tapasztalt elégedettség összefügg azzal a ténnyel, hogy a "karriervágy" éppen a vizsgált magyar lakosság körében a legalacsonyabb. A magyar nőknek több mint fele, az apák 42%-a gondolja úgy, hogy bár meglenne a lehetősége, nem kíván jelentős szakmai előmenetelt elérni. A többi vizsgált országban a szülők — különösen az apák — karrierorientáltsága jóval erősebb.

A karrier ellen szóló érveket vizsgálva megállapítható, hogy a magyar szülők véleménye ebben a kérdésben is egyedi, különálló. Karrier-ellenességüket ugyanis alapvetően családcentrikusságuk magyarázza; attól való félelem, hogy a túlzott munkahelyi lekötöttség hátrányosan érintené a családi életet, a családi harmóniát. Különösen az apák esetében tapasztalható szembeötlő eltérés Magyarország és a többi ország között. A privát szférával összefüggő motívumok (család, feleség, harmónia) sehol sem játszanak olyan szerepet, mint a magyar apák döntéseiben, értékrendjében.

A nők szerepe a családban és a munka világában közismerten nagyon jelentős, jóval szerényebb azonban a közéletben, a politikában. Hogyan látják ezt a fiatalabb generációhoz tartozó férfiak és nők, és mennyire elégedettek a kialakult helyzettel? A megkérdezettek egybehangzóan meghatározónak, inkább kicsit túlsúlyosnak tartják a nők szerepét a családban. A munka világában a nők részvételét az indokoltnál alacsonyabbnak tartják. Ezen általános vélekedéssel szemben a magyarok úgy vélik, hogy a nők gazdasági szerepvállalását inkább csökkenteni kellene (a többi országból egyedül az orosz apák vannak még ezen a véleményen). A női egyenjogúság eszménye leginkább a nők politikai szerepvállalása iránti igényekben mutatkozik meg. Valamennyi országban kívánatosnak tartanak, hogy a nők súlya a közéletben növekedjen, s ezt a véleményt a nők erőteljesebben képviselik, mint a férfiak. Az egyes országokat összehasonlítva megállapítható, hogy a közélet terén is biztosítandó

egyenjogúság szükségességét legerőteljesebben a németek vallják, függetlenül attól, hogy a keletnémet vagy nyugatnémet területeken élnek-e, vagyis függetlenül attól, hogy eddigi életük során milyen ideológiai környezetben szocializálódtak.

Családi értékek — értékválasztások

A családi élet, magánélet és a munka, hivatás — a mindennapi életnek ez a két meghatározó szférája — csak ritkán, kiélezett helyzetekben kényszeríti az embereket választásra. Általában csak kivételes helyzetben, vagy nagyon erősen hivatás-orientált embereknél kerül szembe a foglalkozás a magánélettel. Kisgyermeket nevelő szülők esetében feltételezhető és elvárható, hogy a család, a magánélet az átlagosnál is nagyobb hangsúlyt, prioritást kapjon. Kutatási adataink igazolták ezt a feltételezést: a szülők valamennyi vizsgált országban a munka, a foglalkozás elé helyezték a családot. Az általános tendencia mögött azonban nemeként és országoként jelentős különbségek mutathatók ki.

A család dominanciája leginkább a magyar és a lengyel anyákat jellemzi, míg viszonylag gyenge a keletnémet nők esetében. A keletnémet anyák beállítottsága inkább a férfiakéhoz hasonlít: a többség életében a munka és a család azonos jelentőségű, sőt kimutatható egy viszonylag jelentős, (gyermekes anyákról van szó!) egyértelműen munkaorientált réteg is.

Míg a kutatás egészére igaz, hogy a férfiak és nők véleménye országoként általában nem tér el egymástól, ebben a kérdésben a férfiak és nők beállítottsága érezhetően különbözik. Az apákat a két szféra iránti egyidejű elkötelezettség, illetve erősebb munkaorientáltság jellemezi. Legkevésbé munkacentrikusnak — az anyákhoz hasonlóan — a magyar és a lengyel apák mutatkoztak.

A családcentrikus beállítottság mellett a megkérdezettek erőteljesen házasságcentrikusnak is bizonyultak. "Házasságban élni gyermekkel" jelenti számukra az ideális életformát, ami más szóval elégedettséget tükröz, elégedettséget jelenlegi élethelyzetükkel.

A család, a gyermek preferenciája egyértelműnek bizonyult akkor is, amikor a kutatás általánosabb tematikába ágyazva vizsgálta az értékválasztások struktúráját. Egy 22 értékfogalmat tartalmazó lista kiválasztási csúcsán az intim szférához tartozó értékek állnak: a család, a gyermek és a szeretet minden országban a legfőbb értéket jelenti. Ezt követik a hagyományosan pozitívnak tartott emberi értékek, mint becsület, barátság, szorgalom

műveltség. Jóval lejjebb kerültek a közösségi, valamint a munkával kapcsolatos értékek. A rangsor utolsó helyét a vallás foglalja el.

A magyar szülők értékválasztásaiból ezúttal is az alapvetően tradicionális beállítódás tűnik ki. A magyarok esetében a legmagasabb a házasság, a becsületesség, a műveltség, a szorgalom, a fegyelem értéke, s a lengyel szülőkkel együtt a másik három országhoz képest nagyobbra értékelik a haza, a nemzeti érzés és a hagyományok fontosságát is. Ugyanakkor más országokhoz képest valamivel kisebb a súlya nálunk a hivatásnak, a foglalkozásnak, a szolidaritásnak, a kreativitásnak és a közéleti aktivitásnak.

Összefoglalva a négy országban végzett, összehasonlító vizsgálat eredményeit megállapítható, hogy az egyes országok közötti eltérések sok esetben nem az objektív körülményekben, hanem azok szubjektív értékelésében, az azokkal való elégedettségben, vagy elégedetlenségben mutatkoznak meg. Érdekes tapasztalat továbbá, hogy a véleménykülönbségek elsősorban az országok között és kevésbé a nemek között jelentkeznek, vagyis az egyes országokban élő apákra és anyákra általában azonos beállítódás, helyzetmegítélés jellemző, s kevésbé lehet azt mondani, hogy a régióban élő apák vagy anyák — országhatároktól függetlenül — lennének azonos véleményen. Mindez arra utal, hogy a szülői magatartást inkább az ország szociokulturális jellemzői, semmint a gyermekes státus sajátosságai homogenizálják.

BEVEZETÉS

A népesedéspolitikai, a családpolitika eszköztárában — legalábbis azon kevés országban, amelyeknek deklarált népesedéspolitikai céljai vannak — méltán tulajdonítanak elsődleges szerepet a családok számára nyújtott ösztönző támogatásoknak, valamint a gyermeknevelést segítő társadalmi jövedelmeknek. Kétségtelen, hogy ezek bizonyíthatóan hatni képesek a termékenységre, még ha ez a hatás nem is túlságosan nagy. Vele szemben joggal támasztható az az aggály, miszerint e társadalmi jövedelmeket igen nehéz előteremteni, hogy ezek olyan mértékűre emelkedjenek, amelyek már számottevően képesek megnövelni a termékenységet; erre az ún. jóléti államok sem képesek.

Ez természetesen nem lehet indok arra, hogy a gyermekes családok anyagi támogatásáról lemondjanak, még olyan, szerényebb lehetőségekkel bíró országban, mint Magyarország sem. Ám ez inkább szociális támogatásnak nevezhető, és népesedési célokat kevésbé, vagy egyáltalán nem szolgálhat. Meg kell azonban mondani, hogy az anyagi eszközökkel való befolyásolás mellett nem kerülhető meg annak kérdése sem, hogy milyen a lakosság, illetve az érintett népesség motivációs beállítottsága. Még a nagyobb erőfeszítésekkel járó anyagi áldozatok is csekélyebb hatásúak akkor, ha az ún. családi értékek struktúrájában változások tapasztalhatók. Márpedig ilyen változásokkal számolni kell. Az elmúlt évtizedekben Európának szinte minden régiójában olyan tendenciákat regisztrálnak a statisztikák, amelyek a családi élet szerkezetének jelentős változásáról árulkodnak. A gyermekvállalási kedv hanyatlását így nem kizárólag a gyermeknevelés költségeinek növekedésével lehet kapcsolatba hozni, hanem számos, a modernizáció felgyorsulásával együttjáró folyamattal (pl. a házasságkötések csökkenésével, a válások szaporodásával, az élettársi kapcsolatok terjedésével, a nők munkahelyi előrelépésre irányuló igényeivel stb.). Mindezek hatással vannak az érintett, fiatal szülői népesség attitűdjeire. Egy kellően családbarát politikának ismernie és értenie kell ezeket a folyamatokat is. Részben azért, mert tudnia kell számolni azzal: nyitott-e az érintett népesség a családpolitika által preferált értékek elfogadása iránt. Részben pedig azért, mert egy kívánatos népesedéspolitikának nem egyedüli beruházását kell, hogy jelentse a szociális segítség. Olyan ráfordításokra is szükség lenne, amelyek a családi értékek karbantartását célozzák, s csak közvetett módon és hosszabb távon térülnek meg.

A családi értékre ható szemléletmódbeli változások nem függetlenek egy adott ország konkrét helyzetétől, körülményeitől, a benne élő lakosság értékrendjétől, normatíviától, kulturális és erkölcsi szintjétől. Hiba lenne mégis azt gondolni, hogy — ami például Magyarországot illeti — a fiatal szülők családi értékeire kizárólag az elmúlt évtizedek hazai történései és a jelenünkben zajló társadalmi, gazdasági, politikai változások nyomják rá bélyegüket. A fiatal szülői státussal, a kisgyermek nevelésével összefüggésben beszélhetünk olyan jellegzetességekről is, amelyek — mondhatni — szinte invariánsak az adott ország társadalmi rendszerére, körülményeire nézve; amelyekben a szegényebb és gazdagabb, a volt szocialista és a töretlen fejlődésű nyugati országok inkább hasonlítanak egymásra, mivel ezen értékek alakulásában az érintettek adott családi státusa a domináns.

Ennek verifikálását nemzetközi összehasonlító vizsgálatok szolgálhatják. Kiadványunk egy ilyen próbálkozás eredményeiről számol be. Számos példát találtunk arra, hogy a fiatal szülők bizonyosfajta — részben általános, részben családi attitűdjei — ha magukon is viselik az adott ország szociokulturális jellemzőit, bennük mégis a sajátos családi státus a döntő, s ezért a különböző országok szülői csoportjai között — még az egyes országos számottevő társadalmi különbségei mellett is — meglepően nagy hasonlóságok vannak.

A kutatás célja

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet 1991-ben kapcsolódott ahhoz a nemzetközi összehasonlító vizsgálatához, amelyet a müncheni Deutsches Jugendinstitut kezdeményezett, szervezett és finanszírozott. A volt szocialista országok közül Szovjetunióra, Lengyelországra, Magyarországra és az NDK-ra, továbbá néhány nyugat-európai országra kiterjedő vizsgálat az egyes országokban meglévő családpolitikai támogatási rendszerek sajátosságait, valamint a kisgyermekes családoknak a családpolitikával kapcsolatos véleményét, elégedettségét kívánta vizsgálni és összehasonlítani.

Az összehasonlító vizsgálat alapját azonos szövegű és szerkezetű kérdőív képezte, melyet személyes felkeresés és megkérdezés útján vettünk fel. A felvétel mintáját — a nemzetközi megállapodásnak megfelelően — olyan, viszonylag fiatal szülők képezték, akiknek az adatfelvétel időpontjában vagy az azt megelőző, relatíve rövid (néhány éves) időszakban friss

élményeik, tapasztalataik voltak a gyermekgondozási szabadság eltöltéséről, a kisgyermekek bölcsődés és óvodás korában felmerülő problémákról.

A kérdőív a gyermekgondozással kapcsolatos adatok és vélemények mellett részletesen foglalkozott a szülők attitűdjeivel, a házastársak egymással való elégedettségével. Több kérdés érintette a női munkavállalás, a női egyenjogúság, a családi feladatok ellátása és a szakmai előrelépés, karrier összhangjának megítélését, és vizsgálta a szülők értékviselkedésének sajátosságait is.

A "Kisgyermekes szülők" című kiadványunk (Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései 47.sz., 1993/1. 80 oldal) a nemzetközi összehasonlító vizsgálat magyarországi eredményeit foglalta össze. Mostani kiadványunk a nemzetközi összehasonlítás legfőbb tapasztalatait tartalmazza.

A mintáról

A minta kiválasztása a kutatásban résztvevő mindegyik országban kvóta-módszerrel történt. A kiválasztás egységes kritériuma az volt, hogy a mintába kerüljön be 800 házasságban élő anya és 400, ugyancsak házasságban élő apa, akiknek legkisebb gyermeke 6 évesnél fiatalabb. (A kiválasztott apák nem a mintába kerültek anyák házastársai voltak.) Az ilymódon meghatározott 1200 szülő felkeresése mindegyik országban a fővárosban és — nagyjából arányosan — vidéki településeken, városokban és községekben történt (Magyarországon például Budapesten, Győrben és Debrecenben, valamint Győr és Debrecen környéki községekben). Ez az alampinta mindegyik országban kiegészült még egy almintacsoporttal: az egyedülálló (vagy élettársal élő) anyák 200 fős fővárosi csoportjával, akiknek legkisebb gyermeke az adatfelvétel időpontjában ugyancsak 6 évesnél fiatalabb volt. Az adatfelvételt Magyarországon a Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (TÁRKI) szervezésében bonyolítottuk le.

A nemzetközi összehasonlító táblák csak a házasságban élő anyák és apák adatait tartalmazzák. A 200 fős egyedülálló anya-minták elemszáma — a csekély szám és e csoportok igen heterogén összetétele miatt — kevésbé hasonlítható össze. (A már említett, 1993. évi, a magyarországi adatokat tartalmazó kiadvány foglalkozott a házasságban élő, és egyedülálló anyák attitűdjeinek összehasonlításával is.)

Az előre meghatározott mintaelemszám a résztvevő országokban nem azonos mértékben teljesült. A magyarországi mintaválasztás az eredeti megállapodásnak megfelelően történt, s közelítően ennek felelt meg a volt Nyugat-Németország mintája is, míg Oroszországban, Lengyelországban és a volt Kelet-Németországban ennél valamivel alacsonyabb mintaelemszámot értek el. Elsősorban az eleve nagyobbra tervezett "házas anyák" mintája az, ahol az összehasonlítás biztonsággal végrehajtható. E minták megoszlása nagyjából hasonló. Legnagyobb eltérést az jelenti, hogy a volt Nyugat-Németország női mintájában a gazdaságilag aktív anyák aránya jóval alacsonyabb, mint a volt szocialista országokban; a volt Kelet-Németországban az egygyermekes anyák aránya magasabb, mint a többi országban, továbbá, hogy az oroszországi házasságok körében nagyon magas az aránya azoknak, akik a vizsgálat időpontjában férjüktől külön éltek.

1. A házasságok összetételének néhány főbb jellemzője a vizsgált országokban

(százalékban)

	Magyarország	Oroszország	Lengyelország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
	(800)	(500)	(600)	(700)	(780)
Korcsoport	N=				
17—24 éves	4,8	11,7	5,7	12,1	5,1
25—29 éves	34,1	32,4	32,6	39,7	32,6
30—34 éves	35,3	31,0	32,4	30,1	36,7
35 éves és idősebb	25,8	24,9	29,4	18,0	24,2
A gyermekek száma					
1	18,2	39,1	31,2	69,0	39,2
2	63,4	49,1	45,3	26,8	46,3
3	13,8	10,8	16,8	4,2	12,3
4 vagy több	4,6	1,0	6,7	0,0	2,2
A gyermekek életkora					
2 éves vagy fiatalabb	16,7	5,7	21,5	31,7	40,6
3 éves	10,3	30,1	21,3	23,4	18,7
4—6 éves	73,0	64,1	57,2	44,9	40,6
Jelenleg dolgozik-e?					
Igen	63,9	69,6	62,5	55,1	31,2
Gyermekondozási szabadságon	19,4	8,5	10,8	4,7	0,0
Nem dolgozik	11,9	16,2	11,0	3,6	63,8
Tanul	0,3	5,3	0,5	10,9	0,6
Munkanélküli	4,5	0,6	15,2	25,7	4,4
Volt-e valaha gyermekgondozási szabadságon?					
Volt	94,5	88,6	n.a.	92,9	81,3
Nem volt	5,5	11,4		7,1	18,7
Együtt él-e jelenlegi férjével?					
Igen	80,2	60,6	86,2	92,9	91,0
Nem	19,8	39,4	13,8	7,1	9,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ami a házas apák mintáját illeti, abban az előre megszabott elemszám csak Magyarországon (400 fő) és a volt Nyugat-Németországban (425 fő) teljesült; Oroszországban 195, Lengyelországban 200, a volt Kelet-Németországban pedig 309 apát sikerült megkérdezni. Az apák összehasonlításánál ezért óvatosabban kell eljárunk. Az összehasonlító elemzések azonban — mint ezt a későbbiekben bemutatjuk — mégis arra vallanak, hogy az egyes országok között tapasztalható különbségek egyaránt érvényesülnek az egyes országoknak mind női-, mind férfi-mintáiban, másképpen szólva az ún. szülői attitűdökben inkább országokénti, semmint nemek szerinti különbségek vannak. (Nemek szerinti különbségek csak egy-egy tipikusnak mondható témakörben mutatkoznak. Ilyen pl. a munka, hivatás értékének, szerepének megítélése — ennek súlya a férfiak körében minden ország esetében magasabb, mint a nőknél.) Az apa-minták az eltérő elemszám ellenére is közel azonos struktúrát mutatnak: a kvóta-követelményként megszabott azonos családi állapot és a gyermekek meghatározott életkora nagyon hasonló módon határozta meg e minták korstruktúráját, valamint azt a tényt, hogy a gazdasági aktivitás gyakorlatilag mindegyik ország férfi-mintájában teljesskörű volt.

Mind az anya-, mind az apa-minták esetében nehezebb az iskolai végzettség egybevetése; ez a résztvevő országok iskolarendszereinek különbségéből adódik. A magyarországi mintákban a legalacsonyabb (8 osztály alatti) és a legmagasabb (egyetem, főiskola) végzettségűek aránya a korosztály átlagának felel meg, és ez a két durva kategória hasonló arányt mutat a többi ország mintáján belül is.

Az anyáknak és apáknak szóló kérdőívek tartalma és struktúrája lényegében azonos, de értelemszerűen vannak olyan kérdések, amelyek kizárólag csak az anyák, illetve csak az apák kérdőívein szerepelnek, vagy pedig az anya-, illetve apa-státus sajátosságaihoz igazítva másképp fogalmazódtak meg. Elemzésünkben ezen belül is nagy hangsúlyt helyeztünk arra, hogy bizonyos kérdésekben az abban jóval nagyobb kompetenciával bíró anyák véleményeit részletesebben mutassuk be (ilyen pl. a kisgyermekgondozás, a gyermekgondozási szabadság témaköre), míg az olyan témakörök esetében, amelyek a családi életben valódi konfliktusforrást jelenthetnek (mint pl. a másik fél, a férj, a feleség szülői teljesítményének, a nők munkavállalásának, a családi munkamegosztásnak a megítélése), a két nem attitűdjeit állítjuk szembe egymással.

Kiadványunkban elsősorban arról számolunk be, hogy a szülői attitűdök, vélemények fő jellemzői tekintetében milyen hasonlóságok vannak a vizsgált országok között; az ún. fiatal

szülői státusnak vajon van-e egyfajta univerzálós hatása, amely szinte átlépve az országhatárokat azonos módon érvényesül, továbbá vannak-e olyan sajátosságok, amelyek tekintetében inkább az országokénti eltérések kerülnek előtérbe. Az anya-, és apa-minták hasonló struktúrája feljogosít, hogy választ keressünk arra: mely kérdéskörök azok, amelyekben a különböző országokhoz tartozó férfiak véleményei inkább egymáshoz hasonlítanak, ún. férfi-attitűdöknek nevezhetők, s mely kérdéskörökben állnak közelebb a saját ország női — semmint más országok férfi-attitűdjeihez. Ilyen egybevetéseket természetesen csak abban az esetben hajtunk végre, ha a véleményeltéréseket az egyes országok mintaösszetételbeli különbségei nem indokolják.

A kialakított mintákról természetesen nem állíthatjuk, hogy azok az egyes országokban reprezentálják azon családok összességét, amelyekben a legkisebb gyermek 6 évesnél fiatalabb. Mégis úgy találtuk, hogy a minta-követelménynek megfelelő, országokénti 1200 (vagy közel 1200) szülő felszínre tudta hozni a kisgyermeket gondozó családok problémáit, az anyák és apák almintacsoportjai pedig jelezni tudták a nők és férfiak attitűdjeinek eltérő nemi és szülői szerepekből következő különbségeit. Az eredmények interpretálása során igyekeztünk ügyelni arra is, hogy — bár a kérdőívek szövege azonos volt — a bennük szereplő fogalmaknak olykor nyelvtől, kultúrától függő, eltérő értelmezései lehetnek, hozzájuk különböző konnotációk tapadhatnak. A körültekintő elemzést segítette elő az a számos személyes konzultáció is, amelyet a többi résztvevő ország kutatóival e tárgyban folytattunk.

I. ÁLTALÁNOS KÖZÉRZET — ELÉGEDETTSÉG

Alapvető kérdés, milyen a fiatal szülők közérzete; mennyire elégedettek életükkel, helyzetükkel, házasságukkal; mennyire telítettek aggodalmakkal, szorongásokkal, s vajon bizakodva gondolnak-e a jövőre. Más kutatások is alátámasztják, hogy bár az értékekre, attitűdökre, normákra, azok alakulására gazdasági tényezők hatnak a legerőteljesebben, abban nagy szerepe van a biztonságérzetnek, a jövőről alkotott képnek is. Kétségtelen, hogy mindez nehezen választható el az adott országokban uralkodó általános közhangulattól, közvéleménytől, amiről igen kevés, s csak közvetett úton szerzett információnk lehet. A fiatal szülői státus azonban — feltevésünk szerint — módosíthat ezen. Közérzetük az országban általánosan tapasztaltnál negatívabb lehet, mivel a fiatal szülőket a családi élet megalapozásával, a pályakezdéssel kapcsolatos egzisztenciális problémák is terhelik. De pozitív irányban ellensúlyozhatja ezt egy sikeresen induló házasság, a kisgyermek léte, amely eleve örömet ad, optimizmust sugároz.

Ami az ország jövőjének megítélését illeti, meg kell mondani, hogy a fiatal szülők — kivétel nélkül minden országban — meglehetősen pesszimistának mutatkoztak. Az iskolai osztályozás mintájára értékelték ezt (az ötös a "minden jobb lesz", az egyes a "minden rosszabb lesz" választ jelentette). Az osztályzat-átlagok rendre a 3-as (közepes) alatt maradtak.

2. A szülők véleménye arról: hogyan fog változni az ország jövője

(százalékban)

		Magyarország	Oroszország	Lengyelország	Németország	
					volt Kelet-	volt Nyugat-
Minden jobb lesz	(5)	5,6	10,0	4,8	4,6	5,5
	(4)	20,6	10,2	12,2	25,1	15,0
	(3)	38,5	19,7	19,7	28,6	27,4
	(2)	22,7	18,7	25,2	27,7	30,5
Minden rosszabb lesz	(1)	12,6	41,7	38,0	14,0	21,6
		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Osztályzat-átlag		2,8	2,2	2,2	2,8	2,5

Talán történelmietlennek tűnik az ország jövőjéről 1991 végén kialakult véleményekre most, három évvel később hivatkozni. Mégis kortörténeti érdekesség, hogy a nagy átalakulásokat gyakorlatilag szinte egyidőben átélt országokban vajon mennyire néztek optimistán

jövőjük elé a fiatal szülők. A két Németország adatait egybevetve például nagyonis hihető, hogy a volt keletnémet régióban több — sőt a vizsgált országok között is legtöbb — volt az optimista, míg a volt nyugatnémet területhez tartozók — talán nem is minden ok nélkül — inkább nyugtalanok az egyesítés "ára", következményei miatt.

Ami Magyarországot illeti, emlékeztet, hogy éppen az adatfelvétel évében, 1991-ben kerültek napvilágra olyan közvélemény-kutatási eredmények, melyek szerint akkor Magyarország volt a legpesszimistább ország. Ez — legalábbis az általunk vizsgált országokban és a fiatal szülők körében — korántsem volt így. A kifejezetten pesszimista várakozások (1-es és 2-es osztályzatok) együttes aránya Magyarországon a kérdezettek alig több, mint egyharmadára (35,2 százalékára) jellemző csak, míg az összes többi országban — Lengyelországban és Oroszországban különösképpen — ez jóval magasabb. Az arányok — összefüggésben a gazdasági, politikai változásokkal — azóta természetesen módosulhattak. Az azonban bizonyos, hogy a rendszerváltozás kezdetén Magyarországon a fiatal szülők inkább javítottak, semmint rontottak a vizsgált régió általánosan elég pesszimista átlagán.

A volt szocialista országok és Nyugat-Németország között természetesen a legnagyobb különbség az, hogy az előbbiek — szemben a töretlen fejlődésű NSZK-val — a 90-es évtized kezdetén szinte egyszerre élték át a történelmi jelentőségű változásokat. Feltételezve, hogy a rendszerváltozás ténye nem marad hatás nélkül az egyének, a családok életére sem, a kutatás kiterjedt ennek vizsgálatára is. Ez azért lényeges kérdés, mert a vizsgált fiatal szülői generációról elmondható, hogy zömmel ők jelentik a rendszerváltozás végrehajtóinak derékhadát. Igen nagy tehát a szerepük abban is, hogy gyermekeik nevelésében miként érzékeltetik a változásokat. A rendszerváltozás időszakát kisgyermekként átélők számára vajon egy feszültségekkel, konfliktusokkal teltt periódus lesz-e ez, vagy éppenséggel ahhoz szoknak-e hozzá, hogy az egyének sorsuk alakításában lényegesen nagyobb mértékben vehetnek részt, mint a korábbi generációk.

E probléma vizsgálatának módszere az volt, hogy szám szerint 11 területre vonatkozóan a válaszadóknak azt kellett megmondaniuk:

- érzékelték, tapasztaltak-e abban változást a rendszerváltozás óta;
- s ha igen, akkor ehhez hogyan sikerült alkalmazkodniuk: nagyon nehezen, részben nehezen, vagy pedig az új körülményekhez való alkalmazkodás kifejezetten könnyű volt számukra.

A vizsgált témakörök (kérdések) a következők voltak (a könnyebb áttekinthetőség miatt a kérdések szövegét egy arra jellemző szóval, rövidítve is jelöljük):

1. ÖNÁLLÓSÁG: Sokkal önállóbbnak, kezdeményezőbbnek kell lenni.
2. JÖVŐ: Meg kell szokni, hogy a jövő elég bizonytalan.
3. GYERMEK: A gyermekek nevelésével kapcsolatban több döntést kell hozni a szülőknek (pl. iskoláztatás, hittan).
4. VERSENY: Nagyobb a konkurrencia, többet kell könyökölni, mint azelőtt.
5. MUNKA: A munkahelyeken és a mindennapokban állandóan új követelményeknek kell megfelelni.
6. EGYÉN: Az egyén képességeinek, érdeklődési körének kibontakoztatása.
7. CSALÁD: A család és a munka közötti egyensúly biztosítása.
8. TERV: Többet kell foglalkozni a jövő tervezésével (munka, család).
9. GONDOLKODÁS: Az embernek át kell alakítania egész gondolkodását.
10. JOG: Megtanulni a demokrácia biztosította jogokkal élni.
11. NYUGAT: Általában a társadalom nyugatiasodása.

A felsorolt kérdések az anyák kérdőívén mind a négy, volt szocialista országban szerepeltek. Az apák kérdőívén azonban csak Magyarországon és a volt Kelet-Németországban, így a nemek közötti véleménykülönbségeket csak a magyar és a kelet-németországi adatokon tudjuk bemutatni.

Az első megállapításunk az, hogy a vizsgált országokban 1991-ben még meglehetősen eltérő mértékben érzékelték a változásokat a vizsgált területeken.

3. A változás tényét érzékelők aránya az egyes kérdésekben

(százalékban)

	Magyarország		Oroszország	Lengyelország	Volt Kelet-Németország	
	apák	anyák	anyák	anyák	apák	anyák
ÖNÁLLÓSÁG	74	80	29	60	87	83
JÖVŐ	92	95	70	89	96	95
GYERMEK	75	90	57	56	56	55
VERSENY	64	76	47	79	92	89
MUNKA	78	82	47	82	85	81
EGYÉN	66	78	34	62	80	72
CSALÁD	80	82	46	60	72	65
TERV	85	88	37	63	85	85
GONDOLKODÁS	80	88	42	69	92	93
JOG	79	86	28	61	82	84
NYUGAT	72	81	44	73	96	97
Átlag	77	83	44	69	84	82

Az egyes országok közötti különbségeket jórészt történelmi okok magyarázzák. Oroszországban az anyáknak átlagosan 44 százaléka érzékelte csak, hogy a felsorolt területeken változások álltak be; azt leginkább a jövő bizonytalanná válásában tapasztalták, legkevésbé pedig az önállóság, a kezdeményezőkézség követelményének, valamint a demokratikus jogoknak a megnövekedésében. Az oroszországi tapasztalatok "lemaradása" a többi országhoz képest annak lehet a következménye, hogy a rendszerváltozással összefüggő, objektív folyamatok is későbbben indultak ott be, mint a másik három országban.

Nagyon hasonlítanak egymáshoz a magyarországi és a keletnémetországi eredmények. E két országban magasabb a változásokat érzékelők aránya, mint Lengyelországban (kivált pedig Oroszországban), de nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy ennek motivációi eltérőek. Ami Magyarországot illeti, a rendszerváltás irányába történő változások (az elkezdődő privatizáció, a munkanélküliség megjelenése, más oldalról az egyéni kezdeményezések, pl. vállalkozások előtt megnyíló lehetőségek) már korábban, a 80-as évek második felében beindultak, így az embereknek e vonatkozásokban már elég sok tapasztalatuk volt. Kelet-Németországban a változások a határmegnyitás és az országegyesítés után ugyan robbanásszerűen következtek be, a volt NDK polgárai előtt azonban évtizedeken keresztül ott állt az a "minta", amihez — 1991-ben már világosan látták — alkalmazkodni fognak. Jól mutatja ezt az, hogy "a társadalom nyugatiasodása" — megfogalmazású alternatívát, vagy "az egész gondolkodásmód átalakításának követelményét" ott gyakorlatilag mindenki érzékelte. Lengyelország esetében a változások — legalábbis a 90-es évek elején — elnyújtot-

tabban mentek végbe, a gazdasági átalakulás is csak a legutóbbi időben lendült fel — ez magyarázhatja, hogy a változások érzékelése ott valamivel mérsékeltebb volt még akkor, mint nálunk, vagy Kelet-Németországban.

A tizenegy tételből álló listát mindegyik országban "a jövő bizonytalanná válása" megfogalmazás vezeti. Azt a tényt, hogy a rendszerváltozás nagyobb követelmények elé állítja az egyént (konkurrencia, teljesítmény, gondolkodásmód), általában többen érzékelték, mint a változások gyermeknevelésre, családi életre gyakorolt, esetleges hatásait. Ez utóbbiak iránt Magyarországon mutatkozott a legnagyobb fogékonyság.

A férfiak és nők, apák és anyák tapasztalatai közel állnak egymáshoz. Magyarországon — a volt NDK-hoz képest — az anyák mégis kissé érzékenyebben figyeltek fel a változásokra, mint az apák. Ám ennek az is magyarázata lehet, hogy — mivel mint említettük, nálunk bizonyos folyamatok már a korábbi években megindultak — a 80-as évek vége felé elkezdődött változásoknak a férfiak nagyobb mértékben voltak szereplői, mint a nők, s így néhány dologban (pl. az egyéni képességek kibontakoztatása) a követelményeket ők nem kizárólag a rendszerváltozással kapcsolták össze.

Általánosan érvényes, hogy a változásokhoz való alkalmazkodást a többség "részben", vagy "nagyon" nehéznek érezte, s átlagosan csak 10 százalék körüli azok aránya, akik úgy tapasztalták: kifejezetten könnyű az új körülményekhez alkalmazkodni. A 11 vizsgált terület átlagában ez a következőképpen alakul:

4. A rendszerváltozáshoz való alkalmazkodás megítélése a 11 vizsgált terület átlagában

(százalékban)

	Magyarország		Oroszország	Lengyelország	Volt Kelet-Németország	
	apák	anyák	anyák	anyák	apák	anyák
Nincs változás	20	17	56	31	16	18
A változáshoz alkalmazkodni:						
— nagyon nehéz	21	25	31	35	24	25
— részben nehéz	47	49	12	23	44	43
— könnyű	12	9	1	11	16	12
	100	100	100	100	100	100

Magyarország és a volt Kelet-Németország adatai abban is hasonlítanak, hogy a 11 kérdés átlagát tekintve nagyobb a "részben nehéz" alternatívát választók aránya, míg Oroszországban és Lengyelországban a "nagyon nehéz" megítélésmodot választják szíveseb-

ben. Ennek az lehet az oka, hogy ha egy adott országban, közösségben maga a változás ténye már széles körben ismert, elterjedt, akkor nagyobb az esély arra is, hogy többen lesznek, akik e változásokhoz való alkalmazkodásban is már nagyobb gyakorlatra tettek szert, s így az adatfelvétel idején már kevésbé érezték azt nehéznek. Jól példázza ezt Magyarország és a volt Kelet-Németország: e két országban nagyon sokan érezték már a változásokat, s ezzel együtt viszonylag alacsonyabb is a hozzájuk való alkalmazkodás "nehézségi foka". A másik véglet Oroszország. Ott nagyon kevesen tapasztalták még azt, hogy az egyes területeken változás következett be, de akik igen, azok nagyon nehéznek érzik, hogy alkalmazkodniuk kell hozzájuk. Ez érthető is. Hiszen az alkalmazkodás egy folyamat, amelynek kezdetén a problémák, nehézségek kerülnek előtérbe, a tények csak lassan válnak általánosabban ismértté, s egyben könnyebbé, megszokottabbá az emberek számára.

Ennek szemléltetése céljából egy 100 fokú skálára számítottuk át a válaszmegoszlásokat. Ha az adott változáshoz való alkalmazkodást mindenki "nagyon nehéznek" érezné, az index 100 pontot jelezne, ha mindenki "nagyon könnyűnek" minősítené, akkor 0 pontot, stb.

5. A rendszerváltozáshoz való alkalmazkodás nehézségi foka a vizsgált 11 területen

(index)

	Magyarország		Oroszország	Lengyelország	Volt Kelet-Németország	
	apák	anyák	anyák	anyák	apák	anyák
ÖNÁLLÓSÁG	57	57	71	66	44	55
JÖVŐ	72	81	90	89	78	83
GYERMEK	54	53	79	56	25	22
VERSENY	60	61	96	78	69	72
MUNKA	59	62	83	79	51	58
EGYÉN	45	49	74	65	35	40
CSALÁD	58	66	88	71	54	54
TERV	65	64	87	76	58	63
GONDOLKODÁS	59	61	81	73	52	59
JOG	54	56	80	57	53	58
NYUGAT	48	53	79	68	63	69
Index-átlag	57	60	83	71	53	57
A változást érzékelők aránya %-ban (átlag)	(77%)	(83%)	(44%)	(69%)	(84%)	(82%)

A rendszerváltozás első tapasztalatainak sorában a "gondoskodó állam" megszűnése, a "jövő bizonytalansága" mutatkozott a legnehezebbnek. A változások gyermekkel kapcsolatos döntésekre, családi munkamegosztásra gyakorolt hatása inkább a lista vége felé, a

"könnyebben elviselhető" alkalmazkodási követelmények között foglal helyet. Különösen áll ez a volt Kelet-Németországra, ahol — mint a későbbiekben ezzel részletesebben is foglalkozunk — a szülők erős munka-orientáltsága egyébként is jobban háttérbe szorítja a családi problémákat. Mindegyik országban viszonylag kedvezőbben fogadott az, hogy az egyén képességeinek kibontakoztatására nagyobb lehetőségek nyílnak; a magyar és keletnémet szülők ebben különösen kitűnnek.

Az apák és anyák véleményei az alkalmazkodási problémák megítélésében is nagyon hasonlóak, bár Magyarországon is és a volt Kelet-Németországban is találunk néhány pontnyi különbséget: a nők sok kérdésben nehezebbnek tartják az új körülményekhez való alkalmazkodást. Magyarországon például a nők számottevően jobban aggodalmaskodnak a bizonytalan jövő, valamint a család és munka közötti egyensúly megingása miatt, mint a férfiak.

A "gondoskodó állam" megszűnése a mindennapi életben a legtöbb ember számára a szociális juttatások beszűkülését jelenti. Közülük az egyik legérzékenyebb tétel az ártámogatások fokozatos megszűnése. Ez mindegyik vizsgált országban nagyon súlyosan érintette a fiatal szülőket: a már ismertetett, 100 fokozatú skálán a "súlyosság" indexe általában 70 — Magyarországon 80 — pont feletti értékeket ért el. Már kisebb az érzékenység a munkahelyi szociális kedvezmények megszűnése miatt (ilyen például a kedvezményes üdülés, ebből — legalábbis nálunk például — korábban sem sokan részesültek). Magyarországon 1991-ben gyakorlatilag még egyáltalán nem tapasztalták az óvodai, napközi férőhelyek számának csökkenését — a "súlyosság" indexe nálunk 20 pont körüli, míg az oroszországi és keletnémetországi 70—75 pontos index-értékek arra vallanak, hogy ott ez már 1991-ben élő probléma volt. Hasonló a helyzet a gyermek után járó táppénz lehetőségének lecsökkenésével is: Magyarországon erre vonatkozóan nem is tettünk fel kérdést, mivel a probléma nem állt fenn, míg a többi vizsgált országban ez már akkor is komoly gondot jelentett.

A szociális kedvezmények beszűkülését 1991-ben csak részben tekintették a piacgazdaságra való áttérés velejárójának a megkérdezett szülők. Elég sokan — különösen Oroszországban — aggodalmaskodtak amiatt is, hogy mindez egy rossz irányba mutató társadalmi-politikai változás előjele. Ennek szemléltetésére a véleménymegoszlásokat ugyancsak 100 fokú skálára számítottuk át. Arra kellett felelni, hogy az alábbi két állítást "nagymértékben — "eléggé" — "részben" — "kissé" — vagy "egyáltalán nem" találják-e jellemzőnek a megkérdezettek.

	A szociális kedvezmények beszűkülése milyen mértékben tudható be	
	a piacgazdaság velejárójának?	egy rosszirányba mutató politikai-társadalmi változás velejárójának?
	(index) ¹	

Magyarország		
anyák	67	59
apák	66	55
Oroszország		
anyák	34	75
apák	42	75
Volt Kelet-Németország		
anyák	43	66
apák	46	61

¹Lengyelországról nincs adat.

Mint látható, a rendszerváltozás kezdetén Magyarországon volt a legnagyobb hajlandóság annak elfogadására, hogy a szociális juttatások strukturális átalakulását a piacgazdaságra való áttérés természetes velejárójának tekintsék, és kevésbé aggódmakodtak egy esetleges, rossz irányba mutató fejlődés miatt. Ez utóbbi már valamivel nagyobb mértékű volt Kelet-Németországban, ahol a nyugatnémet rendszerre való átállás szinte egycsapásra valósult meg, és sokak számára megrázónak bizonyult. És különösen erőteljes vélekedés volt Oroszországban, ahol az alacsony életszínvonal mellett a szociális kedvezmények megvonása kifejezetten baljós aggodalmakat váltott ki 1991-ben, a változások kezdetén.

Összességében az állapítható meg, hogy a fiatal szülők a volt szocialista országokban nem minden szorongás nélkül élték át a rendszerváltozás időszakát. A magyarországi adatok mégis azt sejtetik, hogy — legalábbis 1991-ben — az aggodalmaskodás mértéke a többi, volt szocialista országhoz képest nálunk relatíve mérsékeltebb volt.

Pozitívabb a kép, amikor a szülők saját életük vonatkozásában adtak osztályzatot: mennyire vannak azzal megelégedve. Az osztályzatok átlaga ekkor mindegyik országban a közepes (3-as) fölé kerül, sőt Nyugat-Németországban eléri a jó, 4-es átlagot. Magyarország a középső helyet foglalja el: a 3,5–3,7-es átlag megegyezik a 80-as évek végén készült lakossági közvélemény-kutatás hasonló kérdésre adott válaszainak átlagával. Kiemelendő, hogy egyedül a volt nyugatnémet régióban számottevő az egyértelműen elégedettek (ötös osztályzatot adók) aránya, míg legszembeötlőbb Oroszország adata. A nők között ott a

legalacsonyabb a saját életét ötössel, s mind a férfiak, mind a nők körében legmagasabb az egyessel osztályozóké — ott lényegében mindenki a középső kategóriába sorolta magát.

6. Mennyire van megelégedve saját életével?

	Osztályzat-átlag	Ötös	Egyes
		osztályzatot adók aránya (%-ban)	
Magyarország			
anyák	3,7	15,9	1,0
apák	3,5	15,0	2,5
Oroszország			
anyák	3,2	8,5	7,5
apák	3,2	15,4	5,1
Lengyelország			
anyák	3,9	22,5	1,5
apák	3,8	21,0	1,5
Volt Kelet-Németország			
anyák	3,5	10,1	1,1
apák	3,5	7,6	1,0
Volt Nyugat-Németország			
anyák	4,0	34,4	0,0
apák	4,1	32,5	0,0

Az ország jövőjével kapcsolatos várakozások és a saját helyzetmegítélés között tartalmilag is elég nehéz kapcsolatot teremteni. A nyolcvanas évek folyamán készült hazai közvélemény-kutatások rendre azt mutatták, hogy a rendszerváltozás előtt a lakosság saját, személyes helyzetét rosszabbnak találta, pesszimistábban ítélte meg, mint az ország helyzetét. Ennek a propaganda is oka lehet: az akkori sajtó-tartalomelemzések szerint a tömegkommunikációban az ország gazdasági helyzetéről sokkal több pozitív elemet regisztráltak, mint negatív, kritikai jellegűt, és ezt a személyes helyzet, a személyes tapasztalatok cáfolták. A rendszerváltozás után — a közélet demokratizálódásával összefüggésben — a tömegkommunikáció már jóval gyakrabban irányítja a figyelmet a negatívumokra, tartalmaz kritikai elemeket. Ez önmagában erősítheti azt a benyomást: "saját, egyéni helyzetem nem romlott annyira, mint amennyire az ország, a gazdaság egésze". A személyes helyzetmegítélésnek az országos helyzettől pozitív irányba történő távolodását az egyes országok szülői mintáinak fiatal életkora, az esetek nagy részében a jó, sikeres házasság, a kisgyermek nyújtotta

örömök is magyarázhatják. A két megítélés mód Nyugat-Németországban és Lengyelországban került a legmesszebbre egymástól. De valószínűleg más és más okokból.

Nyugat-Németországban a magyarázat az lehet, hogy a nagyobb fokú személyes anyagi biztonság jobb esélyt biztosít arra, hogy az ország helyzetének megítélése ettől leszakadjon. Más a helyzet Lengyelország esetében. Lengyelországban a rendszerváltozást megelőző periódusban megfigyelhető volt a családoknak egyfajta befelé fordulása, ami többek között a gyermekvállalási kedv megélénkülésében is megmutatkozott. Ez — mint később rámutatunk — a lengyel szülők egész, vizsgált régióhoz képest fokozottabban megnyilvánuló vallásos érzelmeivel is összekapcsolódhatott. A polgári lét biztonságát (amit a nyugatnémet szülők esetében sejtünk) a lengyeleknél mintha a pszichikus örömök, a magánélet, a családi élet akolmelegsége helyettesítené, s ennek következménye a személyes és országos helyzetmegítélés eltávolodása egymástól.

Még nagyobb az elégedettség mértéke, amikor a fiatal szülők a házastársukkal való kapcsolatukról nyilatkoznak. Az osztályzat-átlag ekkor már a 4,0 (jó) fölé emelkedik. Ez alól egyedül Oroszország kivétel, ahol az anyák mintegy 9, az apák 6 százaléka adott házastársi viszonyára elégtelen érdemjegyet. De — többi sorstársukhoz hasonlóan — házastársi viszonyukkal ők is elégedettebbek, mint saját életükkel általában.

7. Mennyire van megelégedve házastársával való kapcsolatával?

	Osztályzat-átlag	Ötös	Egyes
		osztályzatot adók aránya (%-ban)	
Magyarország			
anyák	4,1	34,3	1,8
apák	4,3	43,0	0,8
Oroszország			
anyák	3,7	32,3	8,9
apák	4,0	40,5	6,2
Lengyelország			
anyák	4,1	36,9	2,7
apák	4,5	61,5	0,5
Volt Kelet-Németország			
anyák	4,2	42,2	1,7
apák	4,3	45,3	0,7
Volt Nyugat-Németország			
anyák	4,4	45,3	2,3
apák	4,4	58,4	0,5

Mint az adatok mutatják, bár az anyák és az apák egyaránt nagyon pozitívan értékelik házastársukkal való kapcsolatukat, a nők e tekintetben mindegyik vizsgált országban valamivel kritikusabbnak tűnnek, mint a férfiak.

A magyarországi adatok példáján azt is be tudjuk mutatni, hogy a saját helyzettel, illetve házastársi viszonyal való elégedettség egymással is szorosan összefügg: annál elégedettebbek a szülők saját életükkel, minél jobb, minél harmonikusabb a házastárral való kapcsolat:

	A magyar anyák saját életükkel való elégedettségének osztályzat-átlaga
--	--

Ha a férjükkal való viszony:	
nagyon jó	4,38
jó	3,66
közepes	2,97
elég rossz	2,53
nagyon rossz	2,14
Átlag	3,71

A fiatal szülők közérzetéhez hozzátartozik, hogy saját megítélésük szerint mennyire teljesítik jól szülői funkcióikat, mennyire tartják magukat jó szülőnek. Nos, a magyar édesanyákról elmondhatjuk, hogy saját magukat — minden más ország önértékeléséhez képest — igen jó anyának tartják, s férjeiket is csak a német anyák értékelik kissé pozitívabban. (Ez utóbbiak közt vannak legtöbben, akik házastársi viszonyukat is ötössel jutalmazták.) Legtöbb szülői bizonytalanság — mind a saját, mind a férj szülői teljesítményének megítélését illetően — az orosz nők részéről tapasztalható. Ez egybecseng azzal, hogy közöttük vannak legtöbben olyanok is, akik mind saját életükkel, mind házastársi viszonyukkal elégedetlenek.

8. Az anyák véleménye arról, hogy milyen szülőnek tartják sajátmagukat és férjüket (átlagérték)²

MENNYIRE TARTJA IGAZNAK AZT, HOGY	Magyarország	Oroszország	Lengyelország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
Ön — ideális anya	76	67	70	71	72
— magabiztos anya	74	61	n.a.	70	66
Férje — jó apa	85	75	85	91	91
— jobban tud bánni a gyermekkel, mint Ön		38	52	39	43
— türelmetlen a gyermekkel	39	44	46	27	24

²Az 1-től 5-ig terjedő osztályzattal kifejezett válaszok megoszlásának átszámítása 0-100 fokú skálára.

Az apák is hasonlóan kedvezőnek ítélik meg saját szülői teljesítményüket. A legpozitívabb a magyar apák önértékelése: közel 80 százalékuk kifejezetten jó apának tartja magát — legnegatívabb pedig az orosz apák önképe: a pozitív minősítések lehetséges 100 százalékának mindössze 59 százalékát ítélték sajátmaguknak. Minden országra jellemző, hogy a férfiak feleségüket jobb anyának tartják, mint amennyire sajátmagukat jó apának.

9. Az apák véleménye arról, hogy milyen szülőnek tartják sajátmagukat és feleségüket (átlagérték)³

	Magyarország	Oroszország	Lengyelország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
— saját magát jó apának?	79	59	68	68	74
— feleségét jó anyának?	93	81	91	89	95

³Az 1-től 5-ig terjedő osztályzattal kifejezett válaszok megoszlásának átszámítása 0-100 fokú skálára.

A legkisebb különbség Magyarországon mutatkozik az apai és anyai szerepteljesítés megítélésében, míg legnagyobbak az eltérések a lengyel apák véleményei szerint. A nyugat-német apáknál — hasonlóan magyar társaikéhoz — kiemelkedő mind saját értékelésük, mind pedig feleségük teljesítményének megítélése. A későbbiekben bemutatjuk majd, hogy az apák — jóllehet, meglehetősen szerény mértékben vesznek részt mind a háztartási munkában, mind pedig a gyermekgondozási feladatokban — e csekély tevékenységüket is eléggé nagyra értékelik. Ez arra vall — és el kell ismerni, érthető is: a "jó apa" fogalma nem feltétlenül jelenti, hogy a férj, az apa sok időt tölt háztartással és gyermekgondozással. A család érdekében végzett többletmunka, a családért érzett felelősség, illetve az apa-szerep más formákban történő gyakorlása révén az apák nagyon is rászorgálhatnak a pozitív minősítésre, még ha kevesebb időt is tudnak a háztartásra, gyermekgondozásra fordítani.

A szülői-házastársi érzelmek meglehetősen harmonikus, stabil attitűd-együttest alkotnak tehát mindegyik országban, s elég számottevően meghatározzák a szülők saját életükkel való megelégedettségét is. Áll ez az összefüggés Oroszországra is, azzal a különbséggel, hogy értékeléseik — gyakorlatilag minden vonatkozásban — alacsonyabbak a többiekénél: mint ha mögötte a konfliktusos helyzetek nagyobb gyakoriságát kellene sejtenuünk.

Azonban egy fenntartásnak hangot kell adni. Általános tapasztalat, hogy a kikérdezéses vizsgálatok alkalmából a megkérdezettek a családi relációkkal összefüggő kérdéseket szinte

tabu-témaként kezelik; nem szívesen mondják el egy idegen kérdezőnek, ha házastársukkal való viszonyukban, gyermekük nevelésében problémáik vannak. Ezért ilyenkor a hármas vagy négyes osztályzat is olykor súlyosabb feszültségek meglétéről árulkodik. Mindenesetre jelentésük korántsem azonos azzal, mint ha anyagi-, vagy lakáshelyzetüket értékelnék ugyanilyen osztályzattal. Ezért bármennyire is pozitívnak látszik a megmutatkozó harmónia, jól tudjuk, hogy az esetek nem kis részében a házasság különéléssel vagy válással fog végetérni.

Ennek tudatában méginkább feltűnhet, hogy az oroszországi anyák harmónia-mutatói kissé leszakadnak a többi vizsgált országétól. Pedig a tabu-téma hatásának önáluk is érvényesülni kellett volna. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy — jelen eszközeinkkel nem igazolható, csupán sejthető okokból — közérzetük, elégedettségük, házastársi kapcsolatuk, szülői teljesítményük objektíve is lényegesen rosszabb a többi négy országban tapasztaltnál. De lehetséges, hogy a volt Szovjetúnióban az elmúlt évtizedek alatt meghonosodott törvénykezési gyakorlat — mindenekelőtt a rendkívül könnyű válási procedúra — nyomán náluk kisebb a "tabu-téma" fékező hatása is; más szóval — a megkérdezettek kevésbé érzik "takargatni valónak", ha házasságukban problémáik vannak. Az általános közérzet másik oldalát vizsgálva azonban az adatok arról győzték meg bennünket, hogy az oroszországi fiatal szülők objektíve lényegesen kedvezőtlenebb helyzete a döntőbb ok.

Mindegyik országban tizenhárom problémával kapcsolatban nyilatkoztak az anyák arról, hogy aggodalmaskodtak-e ezek miatt az elmúlt három hónapban kisebb-nagyobb mértékben. Indokolt, hogy azokat nevezzük csak valódi aggodalmaskodónak, akik egy-egy esetben közepes, vagy annál nagyobb mértékű szorongásaikról számoltak be. Hiszen az ennél csekélyebb mértékű gondok szinte természetesen tartoznak hozzá mindennapi életünkhöz.

Érthető, hogy az anyagiak miatti gondok, aggodalmak minden országban listavezetők: a fiatal, kisgyermekes anyák családi életüknek ebben a ciklusában gyakorlatilag még az alapozásnál tartanak. Jellemző azonban, hogy a volt Nyugat-Németországban a nők körében ez sokkal kevésbé intenzív, mint a volt szocialista országokban. "Történelmi érdekességként" regisztrálhatjuk a munkanélküliség (vagy annak fenyegető réme) miatti aggodalmaik alakulását is. Az adatfelvétel időpontjában ez még nem volt annyira aktuális nálunk, mint napjainkban, bár nem mondható alacsonynak sem az az arány, hogy az anyák közel egyharmada már akkor szorongott saját, vagy férje munkájának elvesztése miatt. Jellegzetes a két németországi terület adata: a volt kelet-német régióban a válaszdók több, mint 50 százaléka, a volt

nyugat-német régióban azonban csak kevesebb, mint 20 százaléka félt saját, vagy férje munkájának elvesztése miatt. A gazdasági átalakulás szele legkevésbé az oroszországi családokat érintette: a volt szocialista országok közül önáluk a legkisebb azok aránya, akiket ekkor a munkanélküliség problémája foglalkoztatott.

Az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy Magyarországon a fiatal házaspáros nők aggodalmai, azok mértéke jól belesimul a nemzetközi átlagba, sőt egy-egy vonatkozásban még annál kedvezőbbnek is mondható. Az oroszországi hasonló adatok ugyanakkor igen nagymértékű frusztráltságról árulkodnak: nagyon magas az egészség, a lakáshelyzet, a gyermeknevelés miatt aggodalmaskodók aránya; megdöbbentően sokan panaszkodnak férjükkel való viszonyukra, minden más országhoz képest magasabb körökben a válás (vagy a válás gondolatának felmerülése), illetve a férj alkoholizálása miatti szorongás.

10. Az aggodalmak alakulása a házaspáros nők körében a vizsgált országokban

(százalékban)

Aggodalmak	Magyarország	Oroszország	Lengyelország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
Anyagi gondok	77,3	72,3	89,8	61,6	37,3
Betegség a családban	32,0	66,3	38,7	46,3	38,8
Férj (fenyegető) munkanélkülisége	31,9	26,2	39,0	53,5	17,2
Saját (fenyegető) munkanélkülisége	22,6	27,8	38,3	58,1	10,0
Saját egészségi állapota	25,1	51,8	32,2	29,5	25,8
Lakásproblémák	20,9	52,5	33,8	27,6	21,4
Gyermekneveléssel kapcsolatos problémák	26,3	39,7	24,1	17,4	27,8
Csalódás az emberekben	28,0	27,9	8,2	32,1	23,4
Férjével való viszonyban meglévő problémák	19,1	42,4	22,6	16,0	20,3
A válás (a válás gondolatának felmerülése)	5,7	17,3	6,3	11,5	12,1
Férj alkoholizmusa	5,0	16,8	10,8	6,2	7,6
Eltérő vallási, politikai nézetek a családban	5,4	11,9	8,3	6,8	8,6
Saját alkoholizmusa	0,5	1,1	0,7	2,0	3,6

A gondok, aggodalmak mértéke és a saját élettel való megelégedettség között természetesen joggal kereshető összefüggés. Ennek fennállását azonban egyelőre csak a magyar adatok alapján tudjuk valószínűsíteni. Ha a válaszadókat aszerint csoportosítjuk, hogy az elmúlt három hónapban hányféle probléma miatt aggodalmaskodtak, azt egybevethetjük saját helyzetükre adott osztályzataikkal:

	A magyarországi házas anyák saját életükkel való elégedettségükre adott osztályzat-átlagai
--	--

Az elmúlt három hónapban	
nem voltak gondjai (3,5%)	4,41
kevés gondja volt (1—3 problémát említett — 35,7%)	3,96
elég sok gondja volt (4—6 problémát említett — 38,8%)	3,62
gondokkal telített volt (7—13 problémát említett — 22%)	3,28
Átlag	3,71

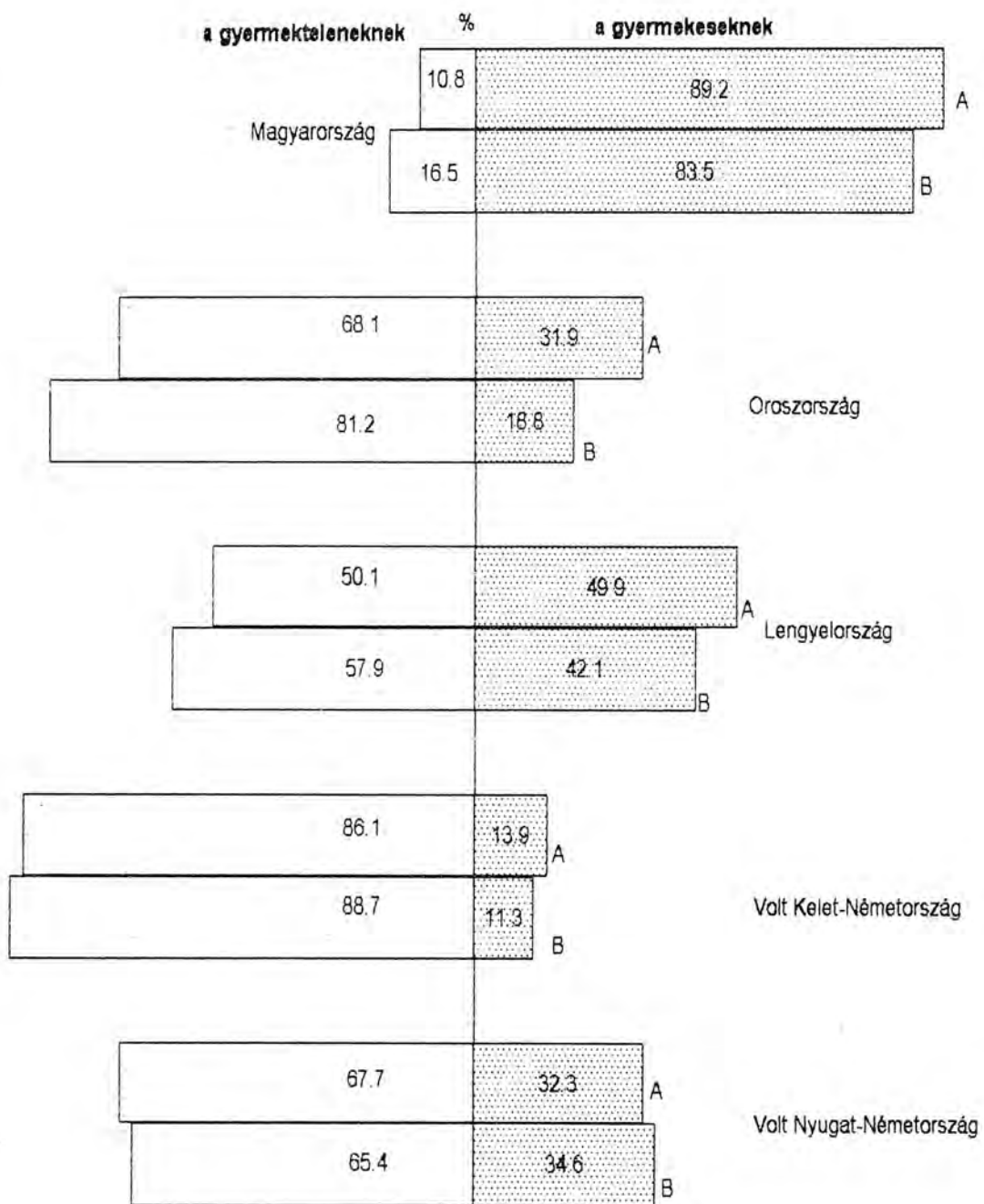
Az összefüggés akár triviálisnak is tűnhet, de mégsem kötelező érvényű. Valaki lehet nagyon elégedett saját életével akkor is, ha egy negyedév alatt voltak megoldandó gondjai, problémái, s lehet magával kevéssé elégedett, még ha a konkrét bajok, problémák az utóbbi időben el is kerültek. Ha azonban a két szélső pólust jelentő ország, Oroszország és Nyugat-Németország rendelkezésünkre álló adatait tekintjük át, amelyeknél a legalacsonyabb mértékű elégedettséget és a legtöbb aggodalmaskodást, illetve a legnagyobb elégedettséget és a legkevesebb aggodalmaskodást regisztrálhattuk, nem kétséges, hogy ugyanez az összefüggés a nemzetközi adatokon is kimutatható.

Mindent egybevetve: bármilyen látványosnak is tűnnek bizonyosfajta, országok közötti különbségek (elsősorban az oroszországi anyák aggodalmainak rangsor- és intenzitásbeli eltérései a többi országhoz képest), mégis inkább a közöttük lévő hasonlóságokra érdemes felfigyelnünk. Általánosan igaz lehet, hogy a gyermeknevelésben elért sikerek, a jó házastársi viszony a kiegyensúlyozott közérzetnek, az elégedettség-érzésnek fő biztosítékait jelentik. Ez érthető is, hiszen — házas nőkről lévén szó — a házasság és a gyermekszülés sajátmaguk által választott életforma. A sikeres gyermek, a jó férj azonban a ma női számára nem azonos a "teljes étellel". A harmonikusnak tartott családi élet is gyakran jár együtt súlyos aggodalmakkal, szorongásokkal, a saját étellel való elégedetlenséggel, kivált pedig a jövő iránti pesszimista beállítódással. Ez a kor-, és kórtünet általánosan jellemző a vizsgált országokra, a két szélső pólust jelentő Oroszországra és Nyugat-Németországra egyaránt. Kérdés, hogy a sokszor nehezen biztosított családi harmónia megkönnyíti-e a külvilág negatív hatásainak feldolgozását, vagy ez utóbbiak válnak-e dominánssá. A kettő közötti optimális egyensúly fenntartása nem nélkülözheti a személyes erőfeszítéseket, de nem hiányozhat a családpolitikai törekvések sorából sem.

II. A GYERMEKES STÁTUS MEGÍTÉLÉSE — VÉLEMÉNYEK ÉS IGÉNYEK A GYERMEKGONDOZÁSSAL KAPCSOLATBAN

A kisgyermekes anya-státus univerzáló hatása érthető módon éppen a gyermekgondozással kapcsolatos nézetekben, véleményekben mutatkozik meg leginkább. A szinte minden szempontból azonos élethelyzet mellett országok szerinti különbségek csak kevésbé tapasztalhatók.

Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy a gyermekes státus megítélése nem mentes konfliktusoktól, még a szülők számára sem. Bár — mint látni fogjuk — a kisgyermekes anyák életüknek ezt a periódusát kiemelkedően szép időszaknak tartják, s szinte minden energiájukat a gyermek lehető legtökéletesebb ellátására fordítják, nagyonis átérzik azt, hogy ez mind a költségek, mind az idegi-fizikai megterhelés szempontjából nagy ráfordítást igényel, jelentős áldozatokkal jár. Ezért is van az, hogy általában többen — a volt Kelet-Németországban különösen többen — gondolják: az életben jobb azoknak, akiknek nincsen gyermekük. Ebben a kérdésben nagy az egyetértés az anyák és apák, nők és férfiak között.

A = anyák véleménye B = apák véleménye

1. Kinek jobb az életben?

Ám mint azt a grafikon jól ábrázolja: a magyar szülők véleménye egészen más. Mind az anyák, mind az apák igen nagy többsége, közel 90 százaléka azt tartja: a gyermekeseknek jobb, mint azoknak, akiknek nincsen gyermekük. A fiatal magyar szülőknek ezt a — minden más országtól eltérő — attitűdjét az magyarázza, hogy nálunk a gyermekes státushoz a szülők elsősorban nem az anyagi problémákat, a fizikai és idegi megterhelést, hanem a gyermek nyújtotta érzelmi többletet társítják; nálunk a gyermekkel kapcsolatban nem az áldozatvállalás, az anyagi hátrány dominál, hanem az a harmónia, boldogság, amit a gyermek léte a szülők és a család számára jelent. Az anyagi hátrányok természetesen a magyar gyermekes családokat is sújtják. Mégis a magyar szülőkre jellemző leginkább a közmondás: "gyermek nélkül a család nem család".

A magyar szülők véleményét leginkább még a lengyel szülőké követi. Ott az anyák fele-fele arányban szavaznak a gyermektelen és gyermekes lét megítéléséről, de az apák már inkább azt vallják: a gyermektelenek helyzete jobb. A férfiak és nők nézetei Oroszországban kerülnek legtávolabb egymástól. Mint a későbbiekben látni fogjuk, ez sok más kérdésben is hasonlóképpen van.

A továbbiakban kiadványunknak e — szorosabban a gyermekgondozás mindennapi problémáinak megítélésével foglalkozó — fejezetében az ebben elsősorban érintett, és tapasztalataik alapján kompetenciával bíró *anyák* véleményeit, nézeteit ismertetjük.

Ami a gyermekgondozás első ciklusát, a kisgyermek első három évét illeti, gyakorlatilag minden országban többségi vélemény, hogy a gyermek számára az édesanya melletti, otthoni nevelkedés a legkedvezőbb:

11. Mennyire ért egyet azzal, hogy a gyermeknek három éves koráig otthon, az édesanyjával kell lennie?

(százalékban)

	Magyarország	Oroszország	Lengyelország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
Teljes mértékben egyetért	89,3	89,8	81,2	37,9	71,6
Inkább egyetért	6,8	3,7	13,3	17,7	12,7
Részben egyetért	3,8	4,1	3,7	27,7	11,0
Inkább nem ért egyet	0,1	0,2	1,2	9,9	3,7
Egyáltalán nem ért egyet	0,1	2,2	0,7	6,8	0,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Osztályzat-átlag	4,8	4,8	4,7	3,7	4,8

Az adatsorok közt a volt kelet-német területen élő anyák vélekedése mutat számottevő eltérést. Más kérdésekre adott válaszaik is arra vallanak: a volt Kelet-Németországban — úgy tűnik fel — pozitív attitűdök alakultak ki az igen kis gyermekek otthonon kívüli, bölcsődei nevelkedésének elfogadása iránt.

Az otthoni vagy bölcsődei nevelkedés alternatívája közötti választást befolyásolhatja az is, hogy a bölcsődei körülmények elmaradhatnak azoktól az igényektől, amelyeket az édesanyák gyermekük számára biztosítani kívánnak. Azonban az anyák — a volt Kelet-Németország kivételével — akkor is inkább "bölcsőde-ellenesek", ha kifejezetten jó minőségű bölcsődét választhatnak:

12. Mennyire ért egyet azzal, hogy egy három éven aluli gyermeknek nem árt, ha jó bölcsődébe kerül?

(százalékban)

	Magyar-ország	Orosz-ország	Lengyel-ország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
Teljes mértékben egyetért	7,8	11,4	11,7	55,2	9,5
Inkább egyetért	13,4	9,3	16,5	20,8	14,1
Részben egyetért	30,5	17,8	18,5	17,0	30,9
Inkább nem ért egyet	19,3	12,6	18,4	3,9	21,8
Egyáltalán nem ért egyet	28,9	49,0	34,5	3,2	23,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Osztályzat-átlag	2,5	2,2	2,5	4,2	2,6

Már megoszlóbbak a vélemények annak megítélésében, hogy vajon előnyös-e egy három év alatti gyermek számára, ha közösségben nevelkedik. A két végletet Kelet-Németország és Magyarország jelenti: míg a volt kelet-német régióban erős többségi vélemény a közösségi nevelés előnyének hangoztatása, Magyarországon 10% alatt marad azok aránya, akik ezzel a módszerrel rokonszenveznek:

13. Mennyire ért egyet azzal, hogy egy három éves kor alatti gyermeknek előnyös, ha közösségben nevelkedik?

(százalékban)

	Magyar-ország	Orosz-ország	Lengyel-ország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
Teljes mértékben egyetért	3,4	32,6	23,7	45,7	11,5
Inkább egyetért	5,6	10,7	25,3	22,3	12,7
Részben egyetért	22,4	20,9	23,5	19,5	31,9
Inkább nem ért egyet	17,8	10,7	13,5	6,5	19,0
Egyáltalán nem ért egyet	50,7	32,6	14,0	6,0	24,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Osztályzat-átlag	1,9	2,8	3,3	4,0	2,7

Általános vélemény az is, hogy az otthoni nevelkedés akkor is jobb a bölcsődénél, ha az anyai felügyelet nem biztosítható állandóan, folyamatosan. Ebben az esetben — kivétel nélkül minden országban — csak a legközelebbi hozzátartozók, az apa vagy nagymama jönnek számításba. A szomszéd, barátnő, rokon, testvér "besegítését" sehol nem tartják megnyugtónak, sőt a fizetett segítséget sem — ezt a többi országhoz képest még leginkább Nyugat-Németországban. (A volt kelet-német régió ebben is kivétel; itt a bölcsődei ellátást legalább olyan jónak, vagy jobbnak tartják, mint ha — az anya távollétében — a gyermek felügyeletét az apa vagy nagyszülő látja el.) Adataink szerint minden országban — s ez alól Magyarország sem kivétel — a félnapos bölcsődét előnyösebbnek tartanak, mint az egésznaposat.

14. Mennyire tartja jónak, ha a kisgyermek felügyeletét az anya helyett más látja el?

(osztályzat-átlag)⁴

	Magyar-ország	Orosz-ország	Lengyel-ország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
Ha a felügyelő					
— az apa	3,9	3,0	4,2	3,7	4,1
— az anyai nagymama	3,7	3,2	3,5	3,1	3,4
— az apai nagymama	3,4	2,5	2,4	2,5	2,6
— egésznapos bölcsőde	2,0	2,0	1,6	3,7	2,4
— félnapos bölcsőde	2,5	2,7	2,5	3,9	2,9

⁴5 = nagyon jó, 1 = egyáltalán nem jó.

Szükséges megjegyezni, hogy a család két vagy három éven keresztül nem tudja mindig biztosítani, hogy az anya kiessen a kereső munkából. A magyarországi megkérdezett anyáknak például több, mint egyharmada — többnyire a gyermekgondozási szabadság "félidejében" — munkába állt, főleg anyagi okok miatt. Emellett — mint az adatok is mutatják — még Magyarországon is elég számottevő azok aránya, akik "jó bölcsődébe" vagy félnapos bölcsődébe szívesen elhelyeznék gyermeküket. Ezért indokolatlan az a — olykor még szakmai körökben is hangot kapó — nézet, miszerint a bölcsődéket — igény hiányában — akár meg is lehetne szüntetni.

A gyermekgondozási szabadság időszakához a legtöbb anya pozitív érzelmekkel kötődik. (Magyarországon a kérdezés időpontjában is elég magas, közel 20%-os volt a gyeden/gyesen lévő aránya. A többi országban ez jóval kisebb. De a gyermekgondozási szabadságról szinte mindenkinek van korábbi tapasztalata.) Leginkább a magyar édesanyák tűnnek ki: közöttük vannak legtöbben, akik ezt életük szép és nyugodt periódusának tartják. Igaz, közülük említették leggyakrabban azt is, hogy keveset voltak emberek között.

15. Mennyire tartja igaznak sajátmagára a következő kijelentéseket?

(osztályzat-átlag)³

	Magyar- ország	Orosz- ország	Lengyel- ország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
A gyermekgondozási szabadság...					
— nagyon szép időszak (volt)	4,4	3,5	3,3	4,4	4,2
— nyugodt időszak (volt)	4,2	3,5	3,2	3,5	3,6
— sokat van (volt) emberek között	3,1	3,6	3,4	3,6	3,9
— élvezte (élvezi), hogy fontos feladata volt (van)	4,2	3,5	3,4	3,7	4,0
— férjével kapcsolata szorosabbá vált	3,9	3,5	3,7	3,8	3,9

³5 = nagyon igaz, 1 = egyáltalán nem igaz.

Ugyancsak a magyar anyákról mondható el leginkább, hogy akkor is otthon maradtak volna gyermekükkel, ha a törvény nem biztosítja a munkahelyükre való visszatérést, illetve — az előzőnél némileg kisebb arányban — ha nem járt volna pénz az otthon töltött időre:

16. Igénybe vette volna-e a gyermekgondozási szabadságot?

(százalékban)

	Magyar- ország	Orosz- ország	Lengyel- ország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
a) Ha nem veszik vissza a munkahelyére?					
Biztosan igen	67,3	58,2	34,0	27,9	43,4
Lehet, talán	28,9	24,9	39,6	51,5	43,6
Biztosan nem	3,8	16,9	26,4	21,6	13,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
b) Ha a gyermekgondozási szabadságra nem fizetnének?					
Biztosan igen	37,7	17,1	42,4	18,4	30,3
Lehet, talán	48,0	27,4	42,5	56,5	54,0
Biztosan nem	14,3	55,5	15,1	25,1	15,7
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A gyermekgondozási szabadság teljes időtartamának kihasználását — a gyermekkel való együttlét ösztönző motívuma mellett — számos más ok is motiválhatja. Alapvető természetesen az, hogy az anya meg tudja-e oldani a gyermek elhelyezését. Ez Magyarországon három évvel ezelőtt csak igen kevés nő döntését befolyásolta, más országokban érzékelhetőbb volt, hogy az anyák egy része bölcsőde hiányában maradt otthon. A másik, elég súlyos ok — ez minden országban nagyjából egyforma szerepet játszik — az aggodalom amiatt, hogy kisgyermek mellett a munkahelyi és háztartási feladatoknak együtt nem lehet eleget tenni. Magyarországon kevéssé, Németországban inkább számításba jött az is, hogy az anyák — legalábbis egy időre — nem találtak megfelelő (főképp részmunkaidős) állást. Számottevő mértékben csak Nyugat-Németországban játszott szerepet az a szempont (bár aránya Magyarországon is elég magas), miszerint az anyák ezt az időt ki tudják használni hasznos dolgokra: életük, jövőjük megszervezésére (pl. arra, hogy tanuljanak valamit, szakmát szerezzenek, "belefogjanak" valami másba stb.).

17. Miért vette végig igénybe a gyermekgondozási szabadságot?

(index)⁶

	Magyar- ország	Orosz- ország	Lengyel- ország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
— fontos, hogy a gyermekkel végig együtt legyen	96	95	89	89	89
— nem tudta elhelyezni a gyermeket	17	46	75	15	47
— ki akarta használni az időt arra, hogy életét, jövőjét megszervezze	37	20	18	21	29
— kisgyermek mellett a családi és munkahelyi feladatokat nehéz ellátni	61	42	56	47	52
— ha már jár, élni akar vele	62	34	45	72	74
— nem talált megfelelő munkahelyet	15	11	14	13	25
— nem talált rész munkaidős állást	16	26	30	31	34

⁶ Az 5-től 1-ig terjedő osztályzatok 100-as skálára vannak átszámítva. Minél közelebb van az index értéke a 100-hoz, annál inkább jellemző, hogy az adott indokot az egyes országokban az anyák magukénak érezték. A kérdést természetesen nem tettük fel azoknak, akik korábban visszamentek dolgozni.

Népesedéspolitikai jelentősége is lehet: vajon a gyermekszülések időzítésében szerepet játszik-e az a szempont, hogy az édesanya akár évekkal is "meghosszabbíthatja" a gyermekgondozási szabadságot. Erre vonatkozóan a hazai statisztikák pontosabb adatokkal szolgálnak. (Ismert, hogy a gyűs bevezetése után számottevően lerövidült az első és második gyermek megszületése közötti időintervallum.) Most, az adatfelvétel alkalmából a magyar anyák közel 20 százaléka, a lengyelek 24 százaléka, az oroszok 30 százaléka adott e kérdésre pozitív választ (németországi adatok e kérdéstről nincsenek).

Akár bölcsődébe-óvodába járó, akár otthon nevelkedő gyermekről van szó, otthoni idejét nem tölti kizárólagosan csak az anyával. A felmérés adatai szerint még az intézményes ellátásban részesülő gyermekeknél is van olyan, napi 1-4 órányit kitevő időtartam, amelyet a gyermek csak részben tölt az édesanyával, felügyeletét más személy látja el. A szülői biztonságérzethez hozzátartozik, hogy az az intézmény vagy személy, akire a leghosszabb időtartamra bízta az anya gyermekét, vajon jó színvonalon, igényeinek megfelelően látja-e el a felügyeletet. Ezek az igények természetesen nagyon sokfélék lehetnek; beletartozik a szeretetteljes bánásmód, az egészséges táplálkozás csakúgy, mint a szellemi fejlődés biztosítása, s még számos más dolog. Objektív módon nehéz lenne összehasonlítani: vajon az egészséges táplálkozás vagy a szeretetteljes bánásmód követelménye ugyanazt a tartalmat fedie Németországban, mint Oroszországban. De — elvonatkoztatva az objektíve fennálló különbségektől — ha az anya maga úgy tudja, arról van meggyőződve, hogy mindezt a

legjobb színvonalon biztosította a gyermekének, az joggal növeli biztonságérzetét, azt a tudatot, hogy "jó szülő", nem követett el mulasztást.

E tekintetben (is) a magyar édesanyák járnak az élen: közöttük vannak legtöbben, akik ötösre osztályozták azt a teljesítményt, amelyet — ha ők maguk nincsenek jelen — a gyermek felügyeletével megbízott intézmény vagy személy gyermeküknek nyújtani tud. A magyar nők értékítéleteihez a németeké hasonlít legjobban, míg az orosz és lengyel anyák körében megdöbbentően kicsi azok aránya, akik gyermeküket minden szempontból "jó kezekben" tudják. E két országban az értékítéletek többsége a 3-as (közepes) kategóriába került.

18. A gyermek felügyeletét ellátó intézmények, illetve személyek tevékenységét kitűnőre (ötösre) értékelők aránya

(százalékban)

	Magyar-ország	Orosz-ország	Lengyel-ország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
A gyermek felügyeletét kitűnően biztosítják a következő szempontból:					
— mozgás, friss levegő	46,3	0,4	5,3	39,2	36,2
— játékok	48,1	15,4	10,0	45,2	41,7
— szeretetteljes bánásmód	58,4	14,8	10,7	38,2	51,2
— egészséges táplálkozás	45,6	6,3	6,8	32,4	34,9
— a gyermek szellemi fejlődése	52,5	4,9	4,4	36,4	36,1
— lehetőség arra, hogy a gyermek egyéni kívánságai teljesüljenek	34,0	5,5	7,8	21,0	34,5
— higiénia, tisztaság felmerülése)	59,7	11,8	5,9	35,7	49,3

Nagyon hasonlít erre egy másik kérdéskör eredménye is. Tudott, hogy a szülők gyakran aggodalmaskodnak amiatt: gyermekük vajon megkap-e mindent. Tíz, általában fontosnak tartott körülményről nyilatkoztak a válaszadók: véleményük szerint e tekintetben jól, bőségesen, vagy megfelelően, normálisan, vagy pedig nem kielégítő módon van-e ellátva gyermekük. Általánosan igaz, hogy az anyák többnyire meg vannak elégedve azzal, amit gyermeküknek nyújtanak. (Vannak ugyanakkor döbbenetes részeredmények is: az orosz anyák 69 százaléka nem tartja megfelelőnek a gyermek környezetének egészséges voltát, 43 százaléka a szabadban való biztonságos játékot, 42 százaléka az orvosi ellátást.) Magyarországon itt is kitűnik. Gyakorlatilag mindegyik országot minden tekintetben megelőzzük abban, hogy nálunk az anyák gyermekeiket "bőségesen ellátottnak" tudják. (Ez alól szinte egyetlen kivétel: a kelet-német anyák a magyaroknál valamivel magasabb arányban gondolják, hogy gyermeküknek bőséges alkalma van más gyermekekkel kapcsolatot tartani. De — mint láttuk — ők minden más országnál nagyobb súlyt is helyeznek a közösségi nevelésre.)

19. Milyen mértékben részesül a gyermek a következő dolgokból?

(százalékban)

	Magyar- ország	Orosz- ország	Lengyel- ország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
1. Helyből a lakásban					
Bőségesen	49,1	2,6	2,7	17,3	28,2
Megfelelően, normálisan	40,7	49,1	62,7	59,3	57,8
Nem kielégítő mértékben	10,2	46,0	34,5	23,4	13,7
Nem tudja	—	2,6	1,2	—	0,3
2. Az édesanyjával való kapcsolatból					
Bőségesen	68,5	9,3	5,3	52,5	54,2
Megfelelően, normálisan	29,9	68,2	74,4	40,1	42,6
Nem kielégítő mértékben	1,6	21,7	18,8	7,3	3,2
Nem tudja	—	0,8	1,2	0,1	—
3. Az apjával való kapcsolatból					
Bőségesen	53,2	2,9	1,0	29,9	37,1
Megfelelően, normálisan	40,2	49,9	60,3	47,8	50,5
Nem kielégítő mértékben	6,6	45,8	38,2	22,0	10,9
Nem tudja	—	1,4	0,5	0,3	1,5
4. Boldog gyermekkorból					
Bőségesen	63,7	3,7	0,8	54,9	49,7
Megfelelően, normálisan	33,8	69,7	89,3	44,1	48,5
Nem kielégítő mértékben	2,5	21,0	6,4	1,0	1,7
Nem tudja	—	6,2	3,5	—	0,1
5. Egészséges táplálkozásból					
Bőségesen	66,9	4,9	1,2	54,6	41,3
Megfelelően, normálisan	30,7	66,3	85,0	44,1	56,4
Nem kielégítő mértékben	2,4	25,8	13,3	1,3	2,3
Nem tudja	—	3,1	0,5	—	—
6. Egészséges környezetből					
Bőségesen	55,5	1,0	0,2	14,7	20,9
Megfelelően, normálisan	35,8	24,7	45,5	42,7	49,8
Nem kielégítő mértékben	8,7	68,6	51,7	41,9	28,5
Nem tudja	—	5,7	2,7	0,7	0,8
7. Jó orvosi ellátásból					
Bőségesen	52,0	1,6	0,5	40,0	39,6
Megfelelően, normálisan	39,4	52,5	85,8	56,9	58,3
Nem kielégítő mértékben	8,6	41,5	12,2	3,0	2,1
Nem tudja	—	4,3	1,5	0,1	—
8. Más gyermekkel való kapcsolatból					
Bőségesen	55,9	9,6	1,8	60,8	44,0
Megfelelően, normálisan	40,4	81,6	86,0	33,9	49,1
Nem kielégítő mértékben	3,7	8,4	11,3	5,0	6,5
Nem tudja	—	0,4	0,8	0,3	0,4
9. Lehetőségből arra, hogy biztonságosan játsszon a szabadban					
Bőségesen	51,4	2,4	0,2	27,3	41,8
Megfelelően, normálisan	31,5	46,7	48,3	31,5	41,4
Nem kielégítő mértékben	17,1	46,1	48,2	40,3	15,0
Nem tudja	—	4,7	3,3	0,9	1,3
10. A gyermek felügyelete általában					
Bőségesen	61,8	8,6	3,8	39,9	45,2
Megfelelően, normálisan	35,9	80,2	86,3	56,7	52,2
Nem kielégítő mértékben	2,3	10,4	7,9	2,9	2,6
Nem tudja	—	0,8	2,3	0,6	—

Szakadjunk el ismét az objektív körülmények összehasonlításától. Hiszen — amennyire valószínűleg igaz lehet, hogy Magyarországon a szülők jobb feltételek között nevelik gyermekeiket, mint Oroszországban, annyira valószínűtlen a másik pólussal való egybevetés, nevezetesen, hogy a hazai kondíciók felülmúlják a Nyugat-Németországban tapasztaltat. A kiugró magyar eredmények mögött más okokat kell sejtenuünk. Szerepet játszhat például, hogy egy-egy esetben nálunk "bőségesnek" érzik az emberek azt, amit egy gazdag országban "normálisnak", "megfelelőnek" tartanak. Ez azonban főképp olyan feltételek esetében lehet igaz, amelyeket anyagi eszközökkel, pénzzel lehet elérni. (Ilyen például a hely a lakásban, az egészséges táplálkozás). A magyar nők azonban a szülőkkel való kapcsolatot, a boldog gyermekort is olyan tényezőknek tudják, amelyekkel gyermekük "bőségesen ellátott". A magyarázat így inkább az lehet, hogy a magyar anyákra fokozottabban jellemző a szinte kényszerítő erejű "túlteljesítésre törekvés", az "inkább én mondom le minderről, de a gyermeknek mindent megadok" — attitűd, a szülői presztízs biztosítása a környezet részéről — azáltal is, hogy fel lehessen mutatni: a gyermek minden szempontból, kitűnően átlagon felül ellátott. Nevezhetjük ezt "gyermekcentrikusságnak" is, de olyan gyermekcentrikusságnak, aminek a szülők — minél kevesebb gyermekük van — annál inkább tudnak megfelelni. Ez az attitűd egyébként jól egybeesik azzal a korábban már idézett adattal, hogy más országokhoz képest a magyar anyák jóval többen tartják magukat "ideális", "magabiztos" anyának.

Végül a szülői attitűdök még egy jellegzetes elemére érdemes figyelni. Az anyáknak vannak olyan, jogos elvárásaik a külső környezettel, a társadalommal szemben, hogy az méltányolja, respektálja, könnyítse meg gyermekes voltukat, legyen kellenően "gyermekbarát". Kétségtelen, hogy ez a gyermek nevelése szempontjából is meghatározó lehet. Már-már közhelyszámba megy, hogy a környezeti feltételek nem eléggé gyermekbarátok: a felnőtteket — különösen azokat, akiknek már régen volt kisgyermekük — idegesíti a gyermekricsaj, a kismamák előnyben részesítése sorbanállás esetén, a főnökök, kollégák gyakran rossz szemmel nézik, ha a szülők gyermekkel kapcsolatos gondjai bekerülnek a munkahelyre, a közlekedés irányítói, az aluljárók, a közlekedési eszközök vezetői nem veszik figyelembe, hogy kisgyermekkel, gyermekkoszival szinte megoldhatatlan probléma résztvenni a forgalomban stb., stb. Pedig e hiányosságok negatív hatásai többirányúak lehetnek. A szülők gyakran frusztrációként élik át a gyermekes létükkel kapcsolatban tapasztalt intoleranciát, s a gyermekek is kellemetlen élményeket szereznek, amikor "kilépnek a külvilágba". De maga a

társadalom, a közvélemény is mindinkább hozzászokik egy önző, gyermekidegen világhoz. Ez a meglehetősen lehangoló kép visszatükröződik az anyák véleményeiben is, amikor arra adnak választ, mennyire tartják gyermekbarátnak a felnőttek világát:

*20. Mennyire gyermekbarát a felnőttek világa?
(A "négyes" és "ötös" osztályzatok aránya százalékban)*

Rang-sor	Magyarország	Oroszország	Lengyelország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
1.	a lakás 85,4	a lakás 96,0	a lakás 80,8	az orvosok 83,8	a lakás 79,0
2.	a szomszédok 76,1	az orvosok 61,8	a szomszédok 79,9	a gyermekintézmények 78,6	a szomszédok 73,1
3.	a gyermekintézmények 71,4	a szomszédok 82,6	az orvosok 76,9	a lakás 70,1	az orvosok 72,9
4.	az orvosok 65,7	a gyermekintézmények 65,4	a gyermekintézmények 69,0	a szomszédok 70,1	a gyermekintézmények 62,1
5.	az iskola, a tanárok 60,8	az emberek az utcán 45,8	az iskola, a tanárok 68,4	az éttermek 59,5	az iskola, a tanárok 48,8
6.	az emberek az utcán 28,3	az iskola, a tanárok 35,5	az emberek az utcán 35,4	az iskola, a tanárok 44,2	az éttermek 33,1
7.	a munkahelyek 23,0	a munkahelyek 33,7	az autósok 33,9	az emberek az utcán 29,1	az emberek az utcán 29,2
8.	az éttermek 19,4	a tömegközlekedés 33,6	az állam 28,6	a munkahelyek 25,6	a munkahelyek 27,5
9.	az autósok 18,7	a hivatalok 31,9	a munkahelyek 28,3	a hivatalok 18,6	a hivatalok 20,9
10.	a tömegközlekedés 18,2	az autósok 28,1	a tömegközlekedés 28,3	a tömegközlekedés 11,2	az állam 18,7
11.	a hivatalok 14,6	az éttermek 20,2	a hivatalok 22,6	az autósok 11,2	a tömegközlekedés 17,1
12.	az állam 8,2	az állam 18,0	az éttermek 20,5	az állam 10,9	az autósok 12,3

A rangsorok alakulásában meglehetősen univerzális kép alakul ki. A közvetlenül gyermekkel foglalkozó intézmények (beleértve az iskolát, a tanárokat, de még az orvosokat is) gyermekbarát volta általánosan elismert. Figyelemre méltó, hogy bár az "orvosok" Oroszországban is magasra értékelt, a többség (61,8%) erre négyes-ötös osztályzatot adott. Ez a vizsgált országok között mégis a legalacsonyabb. Méginkább ez mondható el az iskoláról, a tanárokról, amelynek gyermekbarát volta az orosz anyáknak alig több, mint

egyharmadától kapott csak jó osztályzatot — ezt a többi országban lényegesen kedvezőbben értékelik.

Kevésbé tudunk magyarázatot adni arra, hogy a kifejezetten felnőtt-világ, úm. az emberek az utcán, a munkahelyek, a hivatalok, a tömegközlekedés gyermekbarát jellegét miért éppen Oroszországban értékelik viszonylag kedvezőbben. Objektív értéke számunkra legalábbis megkérdőjelezhető, magyarázatát csak találgatni tudjuk. Egyrészt egy — a körülmények, a környezet gyermekbarát-volta iránti — alacsonyabb igényszintre gondolhatunk. De arra is, hogy ha a polgári életformához hagyományosan hozzátartozó tolerancia egy országban általánosan is alacsony színvonalú, azt már elég nehéz "alulmúlni" egy — a gyermekesekkel szembeni, még nagyobb fokú — intoleranciával.

Az "állam" gyermekbarát voltát mindegyik országban eléggé alacsonyra értékelik az anyák. Meg kell mondani, hogy az állam absztrakt fogalma kevésbé illik bele a többi, konkrét környezeti tényező listájába. Valószínű, hogy a véleményekben a családpolitikával, a szociálpolitikával való elégedetlenség fejeződik ki, más szóval az anyagi juttatások viszonylag szerény mértékének negatív megítélése. Másképpen nehéz is lenne elképzelni, milyen gyermekbarát tulajdonságokat lehetne az államtól elvárni.

Összefoglalva: az elmondottak azt erősítik, hogy a kisgyermekes szülői attitűdök alapvető meghatározói szinte egyforma módon érvényesek mindegyik vizsgált országban. Köztük talán legerőteljesebb az az igény, hogy a kisgyermek első három évét állandó anyai felügyelet mellett tölthesse. Azonban — még a leginkább gyermekcentrikusnak mutató Magyarországon — sem lekicsinyelendő azok aránya, akik jó minőségű, vagy pedig félnapos bölcsődei ellátásra igényt tartanának.

Az anyagi támogatás elvárásán túl univerzális és intenzív igény a szülők részéről az egészséges, biztonságos, szeretetteljes nevelési feltételeknek, nem utolsósorban pedig a külvilág gyermeket respektáló, gyermekbarát jellegének megteremtése. Ez utóbbi a családpolitika számára is újszerű feladatokat jelöl ki, de az egyének, családok erőfeszítéseit is igénybe veszi. Magyarország a többi ország közül ebben kitűnik: nálunk érzékelhető legjobban az anyák olyan irányú törekvése, hogy ami mindebből saját erővel megvalósítható, azt maximálisan teljesítsék. Nem kétséges azonban, hogy ezek az erőfeszítések inkább a gyermekszám korlátozása mellett szólnak, hiszen a gyermekneveléssel kapcsolatos minőségi igények teljesítése, sőt túlteljesítése nagyobb gyermekszám mellett csak igen szerencsés esetben valósítható meg.

III. KISGYERMEKES ANYÁK A MUNKA VILÁGÁBAN

Paradox helyzet, hogy még napjainkban a szociális problémák egyik legsúlyosabbika a munkanélküliség kezelése (különösen azokban az országokban, amelyek ezekben az években tértek/térnek át a piacgazdaságra), perspektívában azzal kell számolni, hogy ha az európai országokban a jelenlegi demográfiai tendenciák fennmaradnak, a munkaerő hiányával is szembe kell nézni. Ennek egyik fő oka a fiatal generáció tanulási, iskolázási idejének meghosszabbodása. (Ezt valamelyest még a munkanélküliség maga is növeli a magasabb végzettségre, új szakmák megtanulására fordított idővel.) A másik ok a nyugdíjas korú lakosság arányának növekedése. Perspektívikusan a tanulási idő hosszának fennmaradására, sőt növekedésére kell berendezkedni. A nyugdíjas státusban lévő, de még munkaképes lakosságtól sem várható el olyan teljesítmény, amelynek hozadéka akár csak az emelkedő nyugdíj-igényeket kielégítené. Ezért azzal a feladattal kell szembenéznie a kormányzatoknak, hogy megtalálják a munkaerő bővítésének eszközeit. (Szűkebb témánkon — és kompetenciánkon is — messze túlmenne, ha ennek lehetséges eszközeit túl szélesen igyekeznék megjelölni. De mint tudjuk, ma szakértőktől sem idegen, hogy ilyesfajta megoldásokhoz a műszaki-technikai fejlődés, más oldalról pedig a bevándorlás is hozzásegíthet).

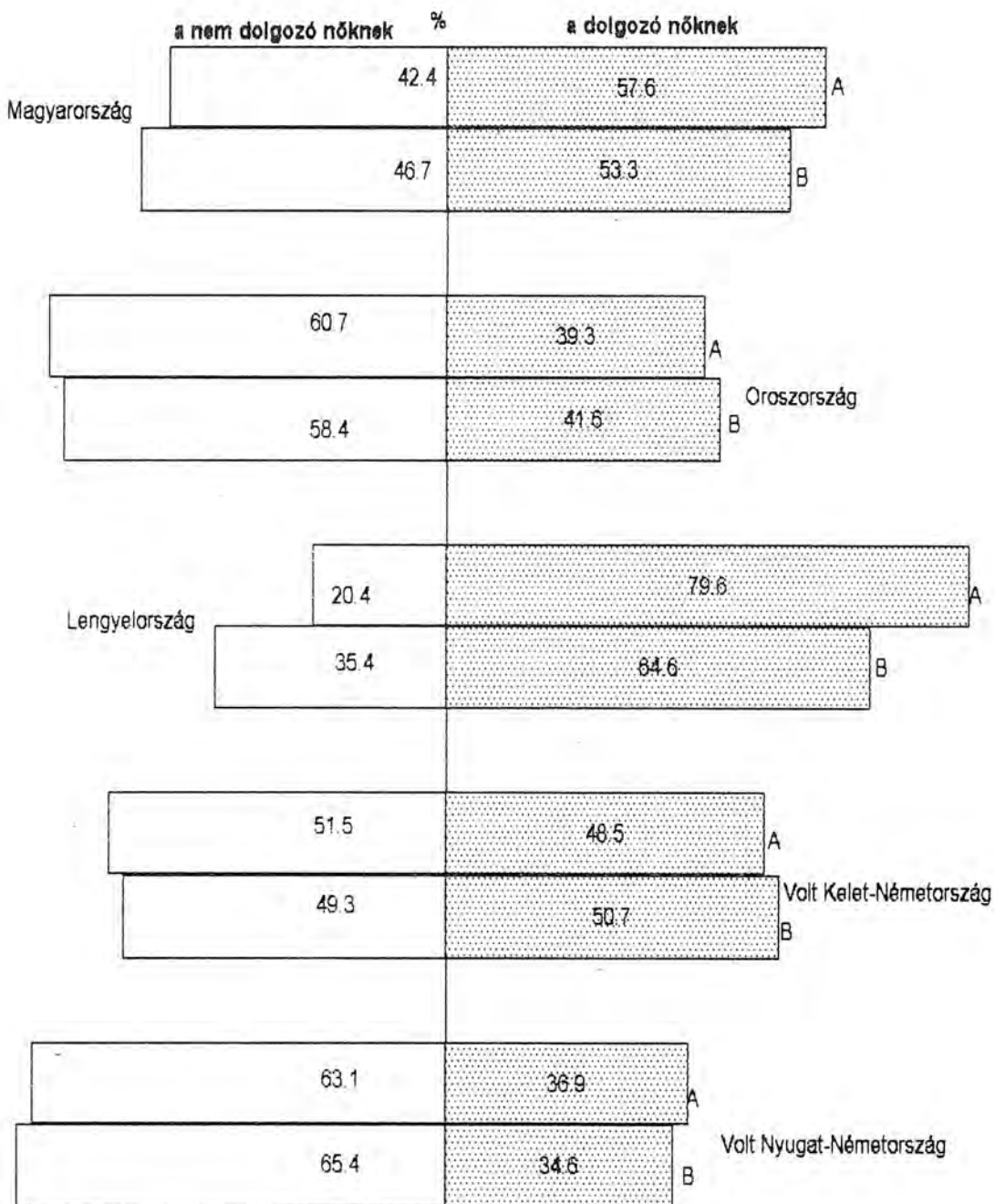
Kétségtelen, hogy a munkaerő-bővítés megoldásai az európai országokban nem biztatnak hatékony eredménnyel, szerény lehetőségeit mégis érdemes számításba venni. Egyik közismerten a nyugdíj-korhatár felemelése, aminek kedvező hatására már csak olyan országokban lehet számítani — mint Magyarország is — amelyben ez irreálisan alacsony. A másik lehetőséget a nők munkavállalásának fokozódása jelenti. A nemzetközi foglalkoztatási arányok jelzik, hogy az utóbbi évtizedekben erősödik ez a tendencia. Igaz, Magyarországon ez már kevésbé járható és kevésbé reményteljes út, mivel a gazdaságilag aktív korú női népességben belül szinte teljes körű a munkavállalás, ami alól csak a gyermekgondozási szabadság időszaka (illetve — más okokból — ma a munkanélküliség) esik ki.

A női munkaerő nagyobb arányú bevonásával szemben gyakran elhangzik az az ellenérv, hogy kedvezőtlenül befolyásolja a termékenységet. Ez azonban nehezen bizonyítható. A munkavállalás és a termékenység közötti kapcsolat nem egyirányú, mivel lehetséges, hogy éppen a termékenység csökkenése az, ami módot ad a nők számára, hogy munkát vállaljanak. E kétféle hatás egymáshoz viszonyított súlya, szerepe nehezen tisztázható.

A kérdés, hogy a nők résztvegyenek-e a társadalmi munkamegosztásban, vagy a családdal, a gyermekkel foglalkozzanak, évtizedek óta "örökzöld téma". A szakmai viták többnyire arra a konklúzióra jutottak, hogy a nők számára alternatívát kell biztosítani: ők maguk dönthessék el, milyen életformát kívánnak követni. Úgy tűnik fel azonban, hogy ezt az alternatívát mára a nők el is döntötték; ez a döntés a munkavállalás mellett szól, s azt nem kizárólag anyagi kényszer motiválja.

Nem mellékes ugyanakkor, hogy miként vélekednek erről a férfiak: helyeslik, támogatják-e a nők ambícióit, vagy pedig a hagyományos minták továbbélését szeretnék-e látni — legalábbis saját családi életükben? Más szóval: a férfiak magatartása vajon megkönnyíti-e a nők munkahelyi és családi feladatai között meglévő, feszítő konfliktusokat, vagy éppen tetézi, súlyosbítja azokat a nők munkavállalása miatt támadt családi, házastársi konfliktusokkal? Különböznek-e e tekintetben a fiatal magyar szülők a többi, környező országokban élő szülőtársaiktól? A kutatás ezekre a kérdésekre is választ keresett.

Mindenekelőtt Lengyelországban, de Magyarországon is többségi véleménye mind az anyáknak, mind az apáknak, hogy a "dolgozó nőknek jobb, mint azoknak, akik nem dolgoznak". A volt Kelet-Németországban a nézetek fele-fele arányban oszlanak meg, Oroszországban és Nyugat-Németországban pedig a mérlegelés a "nem dolgozó nők" javára dől el:

A = anyák véleménye B = apák véleménye

II. Kinek jobb az életben?

Az apák és anyák, férfiak és nők nézetei mindegyik vizsgált országon belül szinte teljesen azonosak. Ez alól egyedül a lengyel szülők jelentenek kivételt. A lengyel anyák különlegesen nagy arányban gondolják azt, hogy "a dolgozó nőknek jobb". Ezt — mint látni fogjuk — más kérdésekre adott válaszaik is alátámasztják. A lengyel nők — család-, és gyermekközpontúságuk mellett is — erősen pártfogolják azt, hogy a nők anyagilag férjeiktől függetlenek legyenek, s értékválasztásaikban is — más országokban élő nő társaikhoz képest — szabadelvűbbnek, emancipáltabbnak bizonyulnak. Az apák gondolkodásmódja természetesen nagyon hasonló ehhez, a lengyel férfiak körében azonban valamivel halványabb annak hangoztatása, hogy "a dolgozó nőknek jobb".

Magyarországon már jobban megoszlanak a nézetek ebben a kérdésben, jóllehet, nálunk is a dolgozó nők helyzetét találják kedvezőbbnek. Más hazai vizsgálatok érthetővé teszik ezt: a foglalkoztatott nőknek 20 százaléknál alacsonyabb aránya vélekedik csak úgy, hogy a nőknek nem kellene dolgozniuk, a többség tehát feltehetően nem csupán a gazdasági kényszerűség miatt vállal kereső munkát.

Némiképp meglepőnek tarthatjuk, hogy Kelet-Németországban nem magasabb az aránya azoknak, akik a "dolgozó nők" helyzetét tartják kedvezőbbnek. A keletnémet anyák meglehetősen munka-orientáltak. Ez a gyermeknevelési elveik alapján is megállapítható volt, más kérdésekre adott válaszaik is ezt támasztják alá. A két németországi régió egyesülése azonban feltehetően újfajta mintákat is felmutatott e fiatal szülő-generáció számára, nevezetesen, hogy akkor is lehetséges nagyonis jó, a sajátjuknál jobb színvonalon élni, ha a családban egy kereső van, ha a nő nem dolgozik.

Leginkább az oroszországi és nyugat-németországi szülők véleménymegoszlásai hasonlítanak egymásra. Ennek motívumai azonban szinte egészen biztosan mások. A volt Nyugat-Németországban megkérdezett szülők véleménye szinte pontosan úgy oszlik meg, ahogyan a mintában a nem dolgozó és a dolgozó nők arányai, a vélemények tehát, mondhatni, többé-kevésbé a konkrét tapasztalatokon alapulnak. Más a helyzet Oroszországban. Ott az anyák több, mint 60 százaléka dolgozó, és további közel 20 százalékuk a kérdés időpontjában gyermekgondozási szabadságát töltötte. Véleményük inkább elégedetlenséget tükröz; a munkavégzés — különböző okokból — számukra kevesebb örömet okoz, mint más országokban, s úgy érzik: könnyebb lenne az életük, ha nem kényszerülnének arra, hogy munkát vállaljanak. Ezt — mint látni fogjuk — más kérdésekre adott válaszaik is alátámasztják.

A "kinek jobb-kinek rosszabb" kérdés eldöntése korántsem egyszerű tehát, mivel megítélésében nagyon sokfajta szempont játszhat szerepet. A kutatás részletesen foglalkozott ennek mögöttes motívumaival is.

Érthető, hogy a munkavállalás legfőbb, elsődleges motívuma minden országban a pénzkeresés — ez csak a nyugat-német régióban halványabb kissé, mint a volt szocialista országokban. Különböző erősséggel, de más, pszichikus motívumok is nagy súllyal esnek latba annak mérlegelésénél, hogy miért érdemes a nőknek munkát vállalniok, illetve — hogyha dolgoznak — milyen esetekben, milyen konkrét okok miatt hagyják ott állásukat. Sokak szerint lehangoló dolog kizárólag otthon lenni és családi feladatokat ellátni, és úgy tartják: a társadalom is jobban respektálja a dolgozó nőket.

21. Mi az oka annak, hogy a nők nem szívesen maradnak ki a munkából?
(átlagérték)⁷

	Magyarország		Lengyelország		Oroszország		Németország			
							volt Kelet-		volt Nyugat-	
	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák
1 — a gyermekek nem eléggé respektálják, ha az anya csupán háziasszony	32	32	28	30	16	18	24	25	27	27
2 — egy nőnek fontos, hogy anyagiilag független legyen	46	46	66	58	45	36	54	52	50	51
3 — elég lehangoló dolog kizárólag otthon lenni	47	56	67	67	28	32	56	71	58	62
4 — anyagi okok miatt nem engedhető meg	83	86	85	89	83	91	83	77	66	66
5 — csak háziasszonynak lenni nem vonzó életcél	67	57	70	56	37	37	76	74	52	57
6 — az emberek kevesebbre becsülik azt a nőt, aki csupán háziasszony	45	38	55	51	41	41	62	61	51	55

⁷Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 0–100-ig terjedő skálára.

Oroszország adata három kérdésben is elég jelentősen eltér a többi országtól. Az anyákra és az apákra ugyanis itt egységesen jellemző, hogy a nők kizárólagosan otthoni elfoglaltságát csak kevesen tartják lehangoló dolognak, s azt is kevesen osztják, hogy a háziasszonyi teendők ne jelentenének vonzó életcél. Mögötte azt sejtjük, hogy az orosz anyák számára a munkavégzés jóval nagyobb terhet jelent, mint a többi országban, és ezt sokan szívesen váltanák át családi, háziasszonyi feladatokra. Logikailag egybecseng ezzel a gyermekek szempontjának figyelembevétele. Annak mérlegelése, hogy a gyermekek vajon

jobban respektálják-e, ha az anya dolgozik — minden országban háttérbe szorul, mellékes szempontnak tűnik, az orosz szülők körében pedig már csak alig-alig játszik szerepet.

A "lehangoló dolog otthon lenni", a "háziasszonynak lenni nem vonzó életcél", továbbá az "egy nőnek fontos az anyagi függetlenség" — megfogalmazású alternatívák elfogadásában a lengyel szülők vezetnek. Különösen az anyák, akik — más kérdésekben is kitűnt ez — a vizsgált országokban megkérdezett nők között talán a leginkább emancipált gondolkodásmóddal jellemezhetők. Ez mondható el a volt NDK-ban megkérdezett szülőkről is — legalábbis a háziasszonyság, mint életcél megítélésében. De önáluk elég nagy a szerepe annak is, hogy úgy látják: az emberek jobban megbecsülik a társadalmilag hasznos munkát végző nőket. A magyar szülők körében is elfogadottak ezek az elvek, de hangoztatásuk mérsékeltebb.

A férfiak és nők, anyák és apák nézetei nem mindig járnak együtt. Azt a tényt, hogy "kizárólag otthon lenni lehangoló dolog" — a férfiak még valamivel jobban be is látják, mint maguk a nők, kivált, ha arra gondolnak: mi lenne, ha nekik kellene otthon maradniok. A két nem álláspontja csak Lengyelországban egyezik meg. Magyarországon, de méginkább Lengyelországban azonban azt már jóval kevesebb férfi osztja, mint nő, hogy "csak háziasszonynak lenni nem vonzó életcél". Mint ha arról lenne önáluk szó: "nem baj, ha az asszonyok kizárólag csak családi feladatokat látnának el, még ha ez lehangoló is lenne számukra". Szinte teljesen megegyezik e kérdésben az orosz és a volt keletnémet anyák és apák véleménye, azzal a különbséggel, hogy míg az orosz szülők egységesen úgy látják: a női munkavállalásban alig játszik szerepet, hogy a háziasszonykodást a nők vonzónak találják-e, vagy sem, addig a volt keletnémetországi szülők ezt minden más országhoz képest fontosabb mérlegelési szempontnak érzik.

Jellegzetes, hogy a fiatal szülők Magyarországon milyen kevésbé azonosulnak azzal a nézettel, miszerint "az emberek kevesebbre becsülik azt, aki csupán háziasszony". Ennek oka az lehet, hogy — lakossági közvélemény-kutatásaink tanulsága szerint — Magyarországon ebben a kérdésben konzervatívabbak az emberek. A közvéleményben még napjainkban is elég erősen él az a nézet, hogy a kisgyermekes anyáknak jobb lenne otthon maradniok; ennek — a vélemények szerint — kedvező hatása lenne a gyermeknevelés színvonalára, a családi harmónia megőrzésére nézve, például a válások magas számát is megfékezné. Más kutatások ugyanakkor azt mutatják: a foglalkoztatott nőknek nem egészen egyötöde van csak azon az állásponton, hogy a nőknek nem kellene dolgozniok. A közvélemény és a fiatal nők attitűdjei tehát — legalábbis nálunk — távol kerültek egymástól. Mindenesetre olyan aggálllyal, hogy

a nem dolgozó, gyermekes anyákat az emberek kevésbé becsülik — a szülők nézete szerint a magyar nőknek kevésbé kell számolniuk, mint pl. a volt Kelet-Németországban. A motívum elfogadása hasonlóan csekélyebb az orosz szülők körében is.

A munkavállalás, a munka folytatása mellett valószínűleg minden országban tapasztalható egy olyan mozgás is, hogy munkavállaló nők otthagyják munkájukat, visszatérnek a családi teendőkhöz. A kutatás vizsgálni kívánta, vajon milyen tapasztalatok vannak erről; a vélekedések szerint a munka "otthagyasában" mekkora a szerepe a hagyományos, családi szerep ellátása iránti vonzalmaknak, és mekkora a kényszerhelyzetnek, annak, hogy a családi élet kiegyensúlyozottságát másképpen nem lehet biztosítani, avagy olyan külső tényezőknek — pl. elbocsájtás, munkanélkülivé válás — amikor a nő számára nincsen más megoldás. A válaszok arra vallanak, hogy a fiatal szülők tapasztalatai szerint a dolgozó nők elsősorban súlyos, kényszerítő körülmények hatására hagyják abba a munkát, és csak kevesen gondolják, hogy ebben a háziasszony-státusz betöltése iránti nosztalgia játssza a szerepet.

22. *A munkájukat otthagyo nők többsége miért szünteti meg állását?
(átlagérték)⁸*

	Magyar-ország		Lengyel-or-szág		Orosz-ország		Németország ⁹			
							volt Kelet-		volt Nyugat-	
	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák
1 — kizárólag a családdal, a háztartással akarnak foglalkozni	56	55	61	56	80	70	n.a.	30	n.a.	78
2 — belefáradtak a munkába	39	40	73	66	73	78	n.a.	31	n.a.	65
3 — nincs végzettségüknek és igényeiknek megfelelő munka	57	55	44	45	42	44	n.a.	29	n.a.	49
4 — vonzó számukra az, hogy csak házi-asszonyok legyenek	35	33	44	39	28	44	n.a.	14	n.a.	47
5 — egészségi okokból	42	39	58	48	54	52	n.a.	28	n.a.	42
6 — hivatásukban, a munkájukban a férfiakhoz képest rosszabb lehetőségeik vannak	69	55	49	43	57	32	n.a.	55	n.a.	61
7 — nem tudják a gyermek gondozását megfelelően megoldani	65	70	71	66	55	27	n.a.	55	n.a.	77
8 — munkanélküliek lettek	67	64	79	71	37	41	n.a.	91	n.a.	59
9 — nincs lehetőségük részmunkaidős állásra	70	68	71	66	63	63	n.a.	85	n.a.	75

⁸ Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 0–100-ig terjedő skálára.

⁹ A két németországi régióra vonatkozóan csak az apa-mintákra van adatunk.

Az adatok egyértelműen mutatják: a fiatal szülők tapasztalatai szerint a nők csak nagyon nyomós, kényszerítő körülmények hatására mondanak le állásukról, munkájukról. Hogy a munkavállalás helyett a "vonzó háziasszonykodást" akarnák választani, csak kevesek számára hihető. Különösen a keletnémetországi férfiak között már csak elvétve van, aki erre gondol. Nyomós oknak számít ugyanakkor a gyermekgondozás megoldása (kivált a lengyelországi tapasztalatok szerint), míg az orosz szülők közül csak kevesen hiszik azt, hogy van nő, aki azért hagyja ott munkahelyét, mert gyermekének gondozását nem tudja másképp megoldani. (A gyermekgondozással kapcsolatos fejezet ezt alátámasztja. Az orosz anyák általában meg vannak elégedve a bölcsődei-óvodai ellátással, és a gyermeknevelés körülményeit kevéssé kifogásolják.) Így Oroszországban inkább általánosságban a munkavégzés megterhelő volta — s feltehetően a mindennapi élet szervezésének nehézségei, a körülményes bevásárlás, sorbaállás, a szolgáltatások hiánya, a közlekedés nehézségei stb. — erősítik a szülőknek azt a benyomását, hogy a nők, ha otthagyják munkájukat, azt inkább az indokolja, hogy a családdal, háztartással foglalkozhassanak, és az, hogy egyszerűen "belefáradnak a munkába".

Az egyik legnyomósabb ok a vélekedések szerint a munkanélkülivé válás. Ez érthető is. Hiszen ha a munkavállalás legfőbb indoka — mint korábban láttuk — az anyagi kényszer, akkor a többség joggal gondolhat arra, hogy a munkát otthagyo nő legfeljebb csak akkor döntenek így, ha elvesztik állásukat. Ezt a tapasztalatot bizonyára a társadalmi-gazdasági történések is erősítik. Nem véletlen, hogy a keletnémetországi apák közel 100 százaléka szerint a nők legfeljebb csak a munka elvesztése miatt maradnak otthon; a női munkanélküliség a keletnémet területeken már 1991-ben az egyik legfeszítőbb társadalmi probléma volt. A növekvő munkanélküliség miatti feszültség tükröződik abban is, hogy a keletnémet apák hiszik legkevésbé, hogy van olyan nő, aki munkahelyét azért hagyná ott, mert az nem felel meg igényeinek, végzettségének. A többi országban — legalábbis 1991-ben még — a munkahelyek közötti válogatást is az állásfeladás egyik reális okának gondolták. Szemmel látható, hogy az oroszországi szülőknek a fenyegető munkanélküliséggel kapcsolatban abban az időben még nemigen voltak tapasztalataik.

Magyarországon is viszonylag sokan gondolták: a nők legfeljebb csak a munkanélküliség miatt válnak meg állásuktól. Ezt a munkanélküliség mértéke, ami 1991-ben csak 2,1 százalékos volt, akkor még nem indokolta. Az azonban, hogy a munkanélküliség a gazdasági átalakulás szükségszerű velejárója, már a nyolcvanas évek végétől kezdve hangot kapott a nyilvánosságban. Így feltételezhető, hogy 1991-ben még nem a konkrét tapasztalatok, csupán

a fenyegető munkanélküliség miatt vélekedtek úgy nálunk a megkérdezettek, hogy a nők nem önszántukból, hanem csak munkájuk elvesztése miatt kényszerülnek majd arra, hogy háziasszonyok legyenek. A magyar anyák közül sokan gondolják azt is, hogy a nők esetleg azért hagynak fel a munkavállalással, mert a férfiakhoz képest rosszabb lehetőségeik vannak. A magunk részéről emögött azt sejtjük, hogy már a nyolcvanas évek végétől tapasztalható volt egy olyan tendencia, mely szerint a férfiak, akik a munkaerőpiacon jobb lehetőségekkel rendelkezvén sok különmunkával, másodállással igyekeztek ellensúlyozni a családi életszínvonal romlását, és így sok esetben "megérte", hogy a dráguló szolgáltatásokat, a dráguló gyermekintézményi ellátást az anya otthonmaradásával váltsák ki. Ezt a 80-as évek végén készített közvélemény-kutatásaink is alátámasztották.

E kérdésben egyébként az anyák és apák véleményei Magyarországon, Lengyelországban és Oroszországban kissé eltérnek (a németországi adatokat nem tudjuk egybevetni); az apák kevésbé hiszik azt, hogy a férfiak jobb munkalehetőségei miatt a nők feladnák munkahelyüket.

Mindegyik vizsgált országban nagyon sokan vélekednek úgy (vagy tapasztalják azt), hogy a munkából kimaradó nők többsége részmunkaidős állás hiányában dönt az otthonmaradás mellett. Különösen kiemelkednek ebben a keletnémet apák. Mint az előző táblázatból leolvashattuk, valamennyi ország között ők vélték legtöbbször azt is, hogy a nőknek "lehangoló dolog kizárólag otthon lenni", így feltehetően maguk is tapasztalják, hogy a nők mindkét elfoglaltságot igényelnék: a családayai feladatok ellátását és a társadalmilag hasznos munkát is. Nagyon valószínű, hogy a vélekedés mindegyik országban egy intenzív igényt reprezentál: a gyermeket gondozó anyák nagy része szívesen végezne részmunkaidős tevékenységet, erre sokan olyanok is vállalkoznának, akik a gyermekgondozás megoldatlansága vagy más családi feladatok (pl. idős, beteg családtag ápolása) miatt nem tudnak nyolcórás állás vállalni.

Hogy a fiatal szülő-generáció számára a nők munkavállalása ma nem csupán anyagi kényszer, jól mutatja, hogy mindegyik ország női almintájában többségi vélemény: a nőknek akkor is dolgozniuk kellene, ha férjük el tudná tartani a családot. Egy ilyen kedvező helyzetben — vélekednek — éppenséggel a részmunkaidős állás lenne a megfelelő megoldás. Az előzőekkel egybecseng, hogy ezt leginkább a keletnémetországi anyák pártfogolnák. Az apák e kérdésben mindenütt konzervatívabbak: a többségük mindegyik országban azt tartaná helyesnek — ezt talán férfiúi büszkeségük kívánja így — ha az asszony — jól kereső férj mellett — otthon maradna. Leginkább a magyar apák vélnék ezt ideális megoldásnak.

23. Ha a férj el tudná tartani a családot, mit választana?¹⁰

(százalékban)

	Magyarország		Lengyelország		Oroszország		Németország			
							volt Kelet-		volt Nyugat-	
	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák
Otthon maradna	33,0	56,3	22,0	46,0	32,9	42,3	6,3	11,3	29,1	39,9
Részmunkaidőben dolgozna	51,1	35,3	51,0	29,5	53,1	42,3	75,3	64,1	46,3	27,9
Teljes munkaidőben dolgozna	13,6	6,0	24,7	18,0	8,2	6,6	11,3	12,9	4,2	3,6
Nem tudja	2,3	2,4	2,3	6,5	5,8	8,8	7,3	11,7	10,4	21,6
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹⁰Férfiak számára a kérdés így szólt: "Ha a férj el tudja tartani a családját, mit tartana jónak; ha a feleség..."

Bár az apák minden országban hagyományosabb megoldást keresnének, az is megfigyelhető, hogy a férfiak és nők véleményei a két német régióban állnak legközelebb egymáshoz. Mögötte azonban eltérő motívumokat kell sejtenuünk. Nyugat-Németországban — az anyák alacsonyabb munkavállalásával összefüggésben — legkevesebben gondolnak arra, hogy előnyös anyagi körülmények között a nőknek teljes munkaidőben dolgozniuk kellene, de legtöbbször adnak "nem tudja" választ is, gondolván: ebben a helyzetben döntsenek maguk az érintettek. Más lehet a helyzet a volt keletnémet régióban, ahol az igen erős munkaorientáltság és a magas munkanélküliség egyidejűleg van jelen, és az ebből következő társadalmi feszültségek feloldását remélik a részmunkaidős munkalehetőségtől.

A lengyel szülők véleménye a többi országtól eltér. Az anyák egynegyede, az apák közel egyötöde a teljes munkaidős állás vállalását tartja követendőnek, akkor is, ha a férj egymaga el tudja tartani a családot. Feltevéseink szerint ez ugyancsak a lengyelek — kivált a nők — emancipáció iránti nagyobb fogékonyságával magyarázható. Az adatok összességében azt is erősítik, hogy bár a pénzkeresés alapvető indítéka a nők munkavállalásának, a mai szülői generáció számára az egész vizsgált régióban korántsem az egyetlen fontos motívum.

A férfiak hagyományosabb gondolkodása méginkább kitűnik, ha saját feleségük munkavállalásáról nyilatkoznak. Általánosan jellemző, hogy elfogadják feleségük igényét a munkavégzésre, a szakmai fejlődésre, de csak úgy, ha a gyerekek rendszeresen el vannak látva, ha otthon rendezett családi élet várja őket.

24. Az apák véleménye saját feleségük munkavállalásáról
(átlagérték)¹

	Magyar- ország	Lengyel- ország	Orosz- ország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
1 — jó, hogy a feleségem dolgozik, mert így független lehetek	29	49	48	61	53
2 — a feleségemnek is kell, hogy lehetősége legyen a szakmai fejlődésre	66	78	74	76	48
3 — nem lenne jó, ha a feleségem hosszabb időre kiesne a munkából	50	66	50	71	48
4 — függetlenebb vagyok, ha a feleségem dolgozik	26	40	40	48	39
5 — nem ellenzem, hogy a feleségem dolgozzon, ha a gyermekek rendszeren el vannak látva	71	84	78	85	66
6 — függetlenül attól, hogy a feleségem dolgozik vagy sem, elvárom, hogy este, ha hazamegyek, rendezett családi élet várjon	64	75	79	59	63

¹Az ötfokú skálán megadott válaszok megoszlásának átszámítása 0–100 fokú skálára.

A férfiak nagyonis megkívánják tehát, hogy feleségük jó színvonalon teljesítse a hagyományos anyai, háztartási funkciókat. Ha ezt az asszony megvalósítja és emellett még van igénye és energiája munkát vállalni, azt a férj támogatólag tudomásul veszi.

A magyar apák nézetei egy kérdésben jelentősen eltérnek a többi országban élő férfitársaikétól. Nálunk kevesebben vannak, akik feleségük munkavállalásának előnyét abban látják, hogy ilymódon függetlenek lehetnek egymástól. A magunk részéről ebben a magyar szülők más kérdéseknél is igazolt, nagyobb mértékű családközpontúságát látjuk igazolva: ha a családban mindketten keresők, az nem a házaspár egymástól való függetlenségéért történik, hanem a család egésze, a család életszínvonalának fenntartása érdekében. A függetlenség igénye — úgy tűnik fel — más országokban erőteljesebb. Különösen áll ez a nyugat-németországi apákra, férjekre. Körükben gyakoribb, hogy a férj az egyedüli kereső; jobban átérzik tehát a családért egyedül viselt felelősség terhét, kööttségeit is. A hagyományos női funkciók teljesülése iránti igényesség érthetővé teszi, hogy az apák mintegy 30–40 százaléka (a volt Kelet-Németországban több, mint 60 százaléka) akkor is támogatná a nők részmunkaidős munkavállalását, ha arra anyagiak miatt nem lenne szüksége a családnak. A nők igényei a hasznos munka, a szakmai fejlődés iránt és a családi tennivalók hagyományos és színvonalas ellátása — úgy gondolják — így kevesebb konfliktus közepette lenne összeegyeztethető.

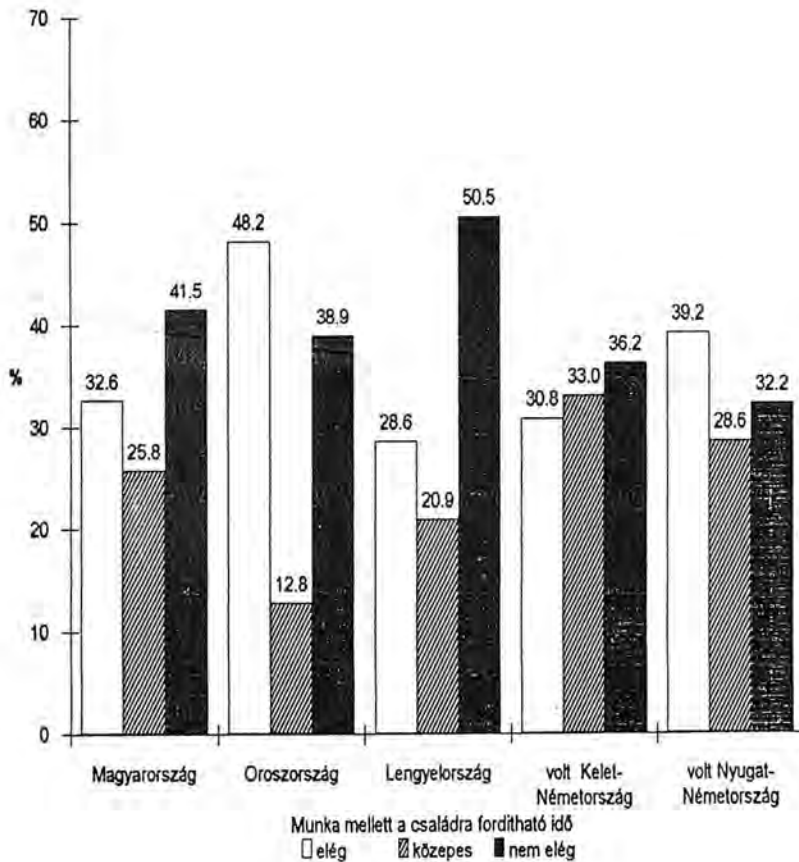
De hogyan is kell értelmezni ezeknek a konfliktusoknak a tartalmát? Nagyon leegyszerűsített magyarázat lenne, hogy mivel a dolgozó nők számára időben is, energiában is megterhelő a háztartás és a gyermekek ellátása, mindez megszűnne, ha a férfiek többet segítenének, jobban részt vennének az otthoni munkában. Az összehasonlító vizsgálat ennél differenciáltabb képet mutat fel. A szülők általában elfogadják, hogy a férj kevesebb háztartási munkát végez, kevesebbet foglalkozik a gyermekekkel, mint a feleség, ezt mégis hajlamosak akár nagyon magasra értékelni. A feleségek, anyák elsősorban nem emiatt éreznek feszültségeket; ők maguk szeretnék lehetőségeiknél több időt fordítani a családra, a gyermekekre. El kell fogadni, hogy ez részükről természetes igény, ami nem a rossz háztartási munkamegosztásból, hanem a nemi sajátosságokkal összefüggő természetes munkamegosztás elfogadásából következik. Nemteljesülését a nők gyakran kudarcként, sérülten, lelkiismeretfurdalásokkal telítve élik át.

Általánosan elmondható, hogy az anyák mindegyik országban közepesnél valamivel magasabbra — Németországban lényegesen magasabbra — osztályozták, mennyire sikerült összeegyeztetniük családi, háztartási teendőiket és munkahelyi feladataikat. A lehetséges "nagyon jól" (ötös) osztályzatokat 100 százaléknak tekintve a német anyák e teljesítményüket 70—72 pontra, a lengyelek közel 70 pontra, a magyarok 62 pontra, míg az oroszok 58 pontra értékelték.

A közepes, vagy annál rosszabb osztályzattal értékelők arról is nyilatkoztak, környezetük — illetve ők, saját maguk — mennyire sínylette meg, hogy ezen a téren konfliktusaik vannak. Teljesen egységes mindegyik országban (közülük Oroszországból nincsen ilyen adatunk), hogy a magukat kedvezőtlenebb helyzetben érző anyák elsősorban sajátmaguk sérülnek pszichikusan, idegileg és fizikailag, minthogy nagy erőfeszítéseket tesznek mindkét szférában. Másképp szólva: a privát szféra jobban ki van téve a nők konfliktusainak, mint a munkahely. A bevallások szerint a gyermekek, a férj, vagy éppenséggel a további gyermekszülési szándékok nagyobb kárát látják ennek, mint például a munkahelyi kollégák. De emellett a kétfajta feladatot nehezen ellátó nőknek mégis mintegy egyötöde vélekedik úgy, hogy konfliktusaik miatt munkahelyi előmenetelük is megtörik.

Megjegyezzük, hogy az idegi, pszichikai, fizikai megterhelés bizonyos fokig azoknál is fennállhat, akik — állításuk szerint — jól össze tudják egyeztetni családi és munkahelyi teendőiket. Erre gondolhatunk annak alapján, hogy a nők többsége — függetlenül attól, hogy kettős terheik összeegyeztetését nehéznek vagy könnyűnek tartják-e — mindegyik országban

azon a véleményen van, hogy a munka ellátása mellett kevés idő jut családjukra. A magyar, a lengyel és a keletnémet anyák körében egyharmadot sem éri el azok aránya, akik úgy találják: otthon is elég idővel rendelkeznek. Magasabb az arány Nyugat-Németországban, és kiugróan legmagasabb az orosz anyák körében. Ez utóbbira nemigen tudunk magyarázatot adni, hiszen korábban éppen azt illusztráltuk, hogy szerintük vannak a nők legjobban belefáradva a munkába, s ők gondolnak leginkább arra, hogy a nők nagyon is vonzó feladatnak tekintik a kizárólagos családi, háziasszonyi teendőket. Valószínűleg a magyarázat egész egyszerűen az, hogy a dolgozó orosz anyák — leterheltségük, valamint a mindennapi élet nehezebb szervezési feladatai miatt — kénytelen-kelletlen "elegendőnek" — olykor már szinte soknak is — tartják azt az időmennyiséget, amit a családi teendőkre kényszerülnek fordítani.

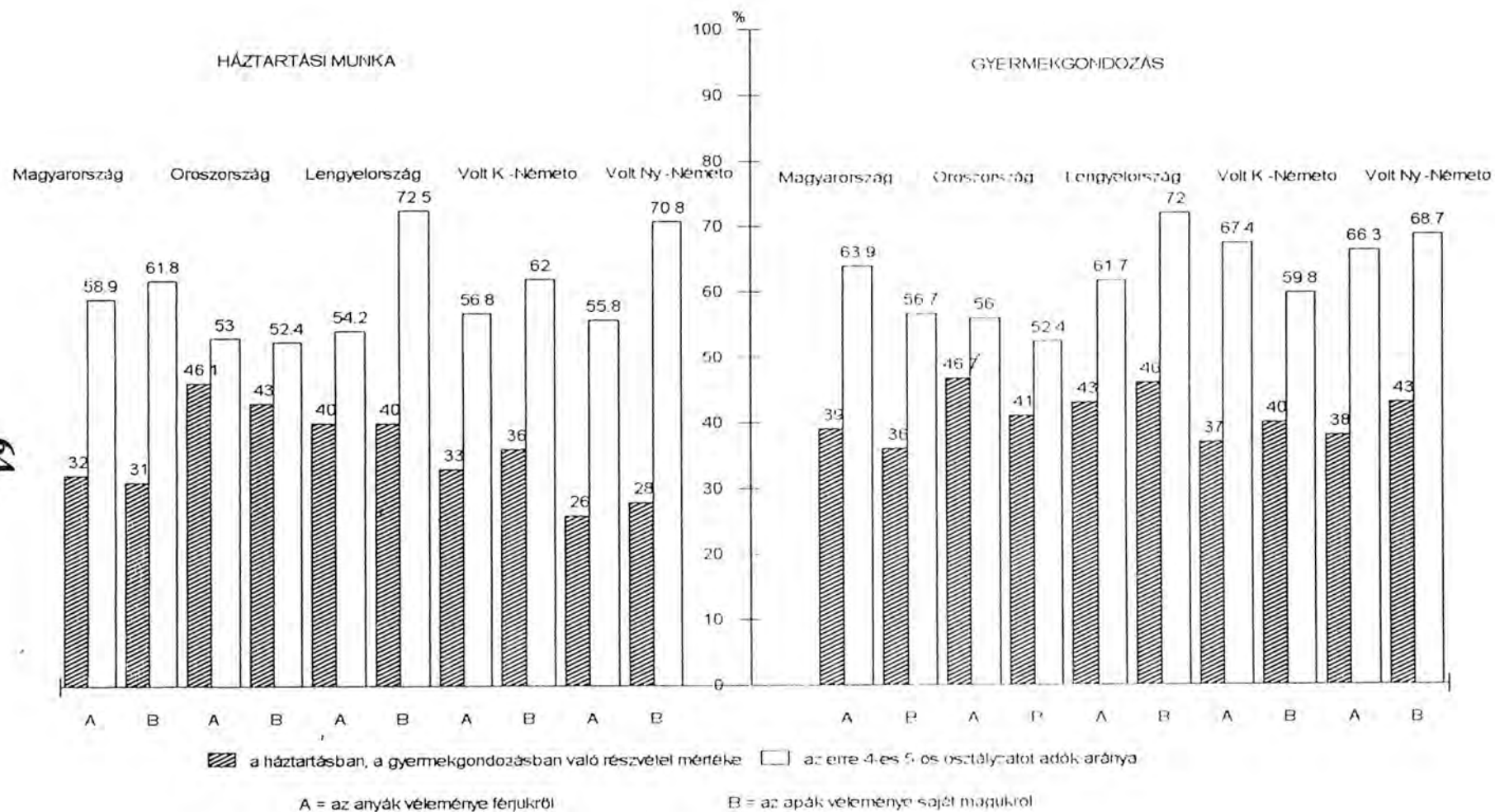
III. A megkérdezett dolgozó anyák véleménye a családra fordítható időről

A problémát enyhítheti, ha a férj intenzívebben veszi ki részét a háztartási tennivalókból és a gyermekgondozásból. Erre elég kevés esély van, hiszen ők is dolgoznak, mégpedig az esetek egy részében többet is, mint feleségeik. Az anyák becslései szerint 30–40 százalék közöttire tehető a férfiek háztartásban, illetve gyermekgondozásban végzett tevékenységének aránya. Ezzel egyébként a nagy többség meg is van elégedve. Az orosz anyák kivételével minden országban 50 százalékot meghaladja azok aránya, akik férjük háztartásban való részvételére négyes ("jó") vagy ötös ("jeles") osztályzatot adnak. Relatíve a magyar anyák tapasztalják legkevésbé, hogy férjeik aktívan résztvesznek a háztartásban, mégis ők értékelik ezt a teljesítményt a legnagyobbra. (Ez Nyugat-Németországra is jellemző: ott a férfiek részvétele még csekélyebb, ám a feleségek által igen nagyrabecsült. Érthető is, hiszen a nők nagy része háziasszony, akik különlegesen nagyra értékelhetik, ha dolgozó férjük a háztartási munkákban is közreműködik.) A zömmel nem dolgozó nyugatnémet anyák mellett tehát a magyar nőkre jellemző leginkább az, hogy a nemek közötti hagyományos munkamegosztást elfogadják. De a közepes, vagy gyengébb teljesítmény felértékelése a nők részéről más országokban is általánosnak mondható, és azt mutatja, hogy a nők számára természetes, magától értedődő, ha akár dolgoznak-akár nem, a háztartást döntően ők maguk látják el; valószínűleg sokuk meggyőződése szerint könnyebben és jobb színvonalon is, mint ha ez férjükre hárulna. Nem tudunk magyarázatot adni az orosz nők helyzetmegítélésére. Egyedül önáluk tapasztaljuk az elmondottaknak a fordítottját: megítélésük szerint férjeik a háztartási munkák közel felét ellátják (ez az öt országon belül a legmagasabb arány), mégis ők azok, akik ezzel a legkevésbé vannak megelégedve. Mögötte azt a — más kérdéseknél is tapasztalt — jellegzetességet sejthetjük, hogy különböző okok miatt az orosz anyák lényegesen frusztráltabbnak tűnnek, mint a többi országokban élő nő társaik.

Az apák és anyák igen hasonló módon becsülik a férfiak részvételét a háztartási munkákban. Ez azért is érdekes, mert nem házaspárokról van szó; valószínű tehát, hogy a férfiak e tevékenységének mértéke — legalábbis a vizsgált, fiatal szülői generáción belül — egy-egy országban általános, univerzális. Más a helyzet e tevékenység minősítésével: az apák általában jobb osztályzatokat adnak saját teljesítményükre, mint az anyák férjeikére. Ez is érvényes mindegyik országra nézve. Különösen kitűnik ebben a volt Nyugat-Németország valamint Lengyelország: itt az apák több, mint 70 százaléka 4-es, 5-ös osztályzattal minősíti a háztartásban való, saját közreműködését. Az orosz nők különleges osztályozása miatt itt számottevő az ellentét a férfiak és nők véleménynyilvánítása között. Az orosz apák —

csakúgy, mint más országokban — meglehetősen pozitívan értékelik teljesítményüket. Mégis megfigyelhető, hogy őrájuk is jellemző: vélekedésük szerint elég nagy (a többi országhoz képest is) az általuk elvégzett háztartási munka aránya (43%), saját tevékenységük értékelése azonban — más országokhoz képest — náluk a legalacsonyabb. Mintha arról lenne szó: az orosz szülők körében a nők igyekvőbb férjeikkel is elégedetlenek, a férfiak pedig — legjobb szándékaik ellenére is — büntudatosak. Akárhogy is van, a jelenség arra utal, hogy körükben a háztartás ellátása konfliktusokkal terhelt.

Az apák gyermekgondozásban való részvétele nagyon hasonlít a háztartási munka megosztásával kapcsolatban elmondottakhoz, mégis érdemes felhívni a figyelmet néhány, árnyalatnyi eltérésre. Az apák gyermekgondozásban való részvételének mértékét mindegyik országban egy-két százalékponttal magasabbra becsülik a kérdezett szülők, s ezért az anyák 4-es, 5-ös osztályzatainak aránya is megnövekszik. Az apák ugyanakkor árnyalatnyival kevésbé elégedettek saját teljesítményükkel, mint azzal, ahogyan a háztartásban vesznek részt; ezt bizonyára amiatt gondolják így, mert a gyermekkel való foglalkozást fontosabb és szebb feladatnak tekintik, mint a háztartási munkát, amire — érthető módon — mind a gyermeknek, mind sajátmaguknak pszichikusan is erős igénye van; lehetőségeiknél tehát több időt szeretnének erre fordítani. Jól példázza ezt a nyugatnémet apák vélekedése: 15 százalékponttal magasabbra becsülik a gyermekgondozásban való részvételüket, mint háztartási munkájuk mértékét, de az előbbivel kevésbé vannak megelégedve. A gyermekgondozásban való részvételükkel — csakúgy, mint háztartási munkájuk mértékével — a lengyel apák vannak a legjobban megelégedve. A lengyel anyák — bár maguk sem látják kevesebbnek ezek mértékét —, már nem ennyire elégedettek vele. Magyarországon és Kelet-Németországban a helyzet fordított: a nők nagyobbra tartják a férfiak gyermekgondozásban való részvételét, mint maguk a férfiak. Ami az orosz szülőket illeti, a gyermekgondozásban való részvétel megítélése ugyanolyan konfliktusosnak tűnik, mint a háztartási munkamegosztás esetében azt láttuk.

*IV. Vélemények a férjek részvételéről a háztartása munkában és a gyermekgondozásban
(Anyák véleménye férjeikről, férjek véleménye saját magukról)*

Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy a dolgozó nők számára — ha úgy érzik: nem tudnak elegendő időt és energiát fordítani családjukra, nem jelent igazi megoldást a férjek részvétele a családi feladatokban. Ebben azonban nem csupán a férjek csekély részvétele játszik szerepet, hanem a tradíciók is; a háztartás, gyermekgondozás hagyományos "női feladat", aminek a nők szeretnék minél jobb színvonalon megfelelni. A férjek csekély teljesítményével meglehetősen elégedettek, azt — mint "helyettük végzett munkát" — nagyonis megbecsülik, a férjek pedig — úgy tűnik fel — elég nagyra vannak már azzal is, amit eddig teljesítettek.

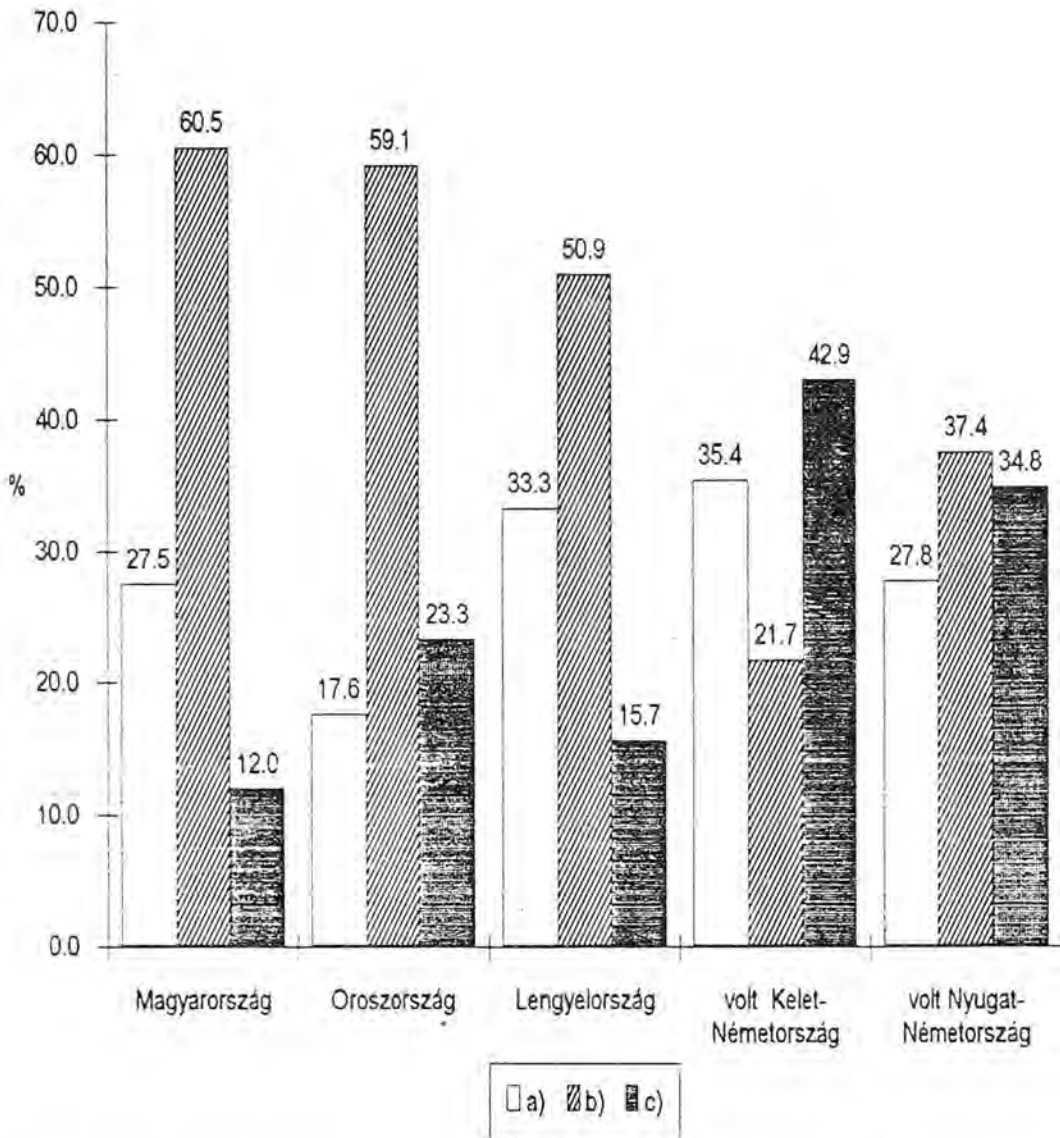
Jól példázza ezt, ha két adatsort tekintünk át egymás mellett. Az első azon apák arányát mutatja, akik a háztartási, illetve gyermekgondozási feladatok kevesebb, mint egyharmadát látják csak el, a második pedig az apák saját háztartási, gyermekgondozási teljesítményükre adott osztályzatainak átlagát.

	Háztartás		Gyermekgondozás	
	kevesebb, mint 1/3-át végzők aránya (%)	sajátmagukra adott osztályzat átlaga	kevesebb, mint 1/3-át végzők aránya (%)	sajátmagukra adott osztályzat átlaga
Magyarország	63,4	3,7	49,5	3,6
Oroszország	33,1	3,4	32,3	3,5
Lengyelország	40,0	3,9	36,5	4,0
Volt Kelet-Németország	49,1	3,7	40,0	3,6
Volt Nyugat-Németország	72,6	4,0	43,0	3,9

A férjek, apák ilyen magas fokú "önbecsülése" mellett nem valószínű, hogy a családi tennivalókban való részvételük mértéke fokozható, növelhető lenne. De adataink arra vallanak, hogy a nemek közötti természetes munkamegosztás tradíciójának e fiatal generációban is elég erőteljes érvényesülése mellett erre nincs is igazán nagy igény. Mindezek alapján érthető, hogy a konfliktusok feloldásának másik jelentős eszközét, a nők részmunkaidős foglalkoztatását a szülők többsége reálisabb lehetőségnek tekinti, mint a családi feladatok megosztását.

A részmunkaidős foglalkozás természetesen csökkenti annak esélyét, hogy a nők szakmájukban, pályájukon előre jussanak, akár karriert fussanak be. Meg kell azonban mondani, hogy ez sem igazán intenzív igénye a kisgyermekes anyáknak. Már csak azért sem, mert a szakmai, munkahelyi előrelépésnek, karrier elérésének vitathatatlan feltétele a többletteljesítés. Márpedig — a volt Kelet-Németország kivételével — mindegyik országban azok az anyák vannak többségben, akik csupán a kijelölt munkahelyi követelményeknek

akarnak eleget tenni, és nem kívánnak még külön erőfeszítéseket is tenni munkahelyükön. Még a munka-orientáltabb kelet-németországi anyáknak is több, mint egyharmada gondolja ezt így.

a)
A munkám annyira fontos, hogy ezért hajlandó vagyok sokat áldozni, gyakorlatilag többet, mint amennyit megkövetelnek tőlem

b)
Mindent megteszek a munkahelyemen, amit megkövetelnek tőlem, de annyira nem tartom fontosnak, hogy még külön erőfeszítéseket is tegyek

c)
Egyik sem jellemző

V. Az anyák véleménye arról, hogy munkahelyükön kívánnak-e a követelményeken túlmenően külön erőfeszítést tenni

A karrierre vonatkozó, direkt kérdések esetében is azt találtuk: a többség teljes mértékben — vagy legalábbis részben — meg van elégedve azzal, amit elért, és nem kíván különösebb karriert elérni a jövőben sem. (Tekintettel arra, hogy a kérdezett anyák mintegy 50%-a 30—35 éves vagy fiatalabb, s több évet otthon töltöttek gyermekeikkel, nem jellemző az, hogy az eddigiekben jelentősebb munkahelyi előrelépésben lett volna részük).

Mind a vizsgált országok, mind pedig ezeken belül az anyák és az apák között eléggé számottevő különbség van aszerint: elégedettek-e azzal, amit munkájukban, foglalkozásukban eddig elértek, és szeretnék-e (még) ebből jelentősen előrelépni, karriert csinálni. A magyar szülőkre — anyákra és apákra egyaránt — jellemző, hogy minden más országhoz képest a legnagyobb mértékben vannak megelégedve eddig elért "sikereikkel". Az orosz szülők esetében mindkét nemhez tartozók főként a "részben elégedett" alternatívát választották. A két németországi régióban ugyanakkor azt találjuk, hogy az anyák eddigi sikereikkel lényegesen kevésbé vannak megelégedve, mint az apák.

A kérdés másik oldala, hogy "szeretnék-e munkájukban, beosztásukban jelentősen előrelépni, karriert csinálni?" — megfelel az előzőekben elmondottaknak. A magyar anyák és apák minden más országhoz képest többen adnak olyan választ, hogy "nem kívánják az előrelépést" (a nők több, mint fele, a férfiak 42 százaléka gondolja nálunk ezt így). De az is megfigyelhető — ez mindegyik országra érvényes —, hogy az apák ambíciózusabbak, mint az anyák. Mégis Magyarországon jobban hasonlít egymáshoz a két nem vélekedése: a karrierre egyáltalán nem vágyók aránya az anyák és apák között nálunk áll legközelebb egymáshoz. Ez azért is érdekes, mert ugyanakkor Magyarországon adtak e kérdésre legkevesebben bizonytalan válaszokat, valamint olyan feleletet, miszerint "nincs lehetőség" munkahelyi előmenetelre.

Megjegyzendő: a karrier elég relatív fogalom, ami foglalkozástól, iskolai végzettségtől, családi háttértől és egyéni ambícióktól függően más és más tartalmat hordozhat, és az emberek igen eltérő szakmai előrelépést tekinthetnek a maguk számára karriernek. Különösen nehéz tehát ennek a nemzetközi összehasonlítása. Elemzésünk során ugyanakkor nem találtunk olyan mintabeli, strukturális különbséget az egyes alminták között, ami a magyarországi és a többi országban élő férfiak karrier-orientáltságának igen nagy különbségét magyarázná: Magyarországon mintegy kétszerannyi apa nem kíván karriert elérni, mint Oroszországban, Lengyelországban és Nyugat-Németországban, és négyszerannyi, mint a volt Kelet-Németországban. Igaz, Magyarországhoz képest máshol azt is többen állítják:

nincs erre lehetőségük. Különösen nagy feszültséget sejtünk a lengyel apák válaszai mögött: legtöbben ők szeretnék előrelépni munkahelyükön, de ugyanannyian mondják azt is: erre nincsen lehetőségük.

(százalékban)

	Magyar-ország		Orosz-ország		Lengyel-ország		Németország			
							volt Kelet-		volt Nyugat-	
	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák

a) Elképzeléseinek megfelel-e az, amit foglalkozásában, beosztásában elért?

Igen	44,8	44,6	14,4	16,7	23,9	10,0	39,4	38,1	20,2	33,3
Részben	26,9	23,8	40,6	42,9	28,2	35,0	17,0	39,7	33,3	42,1
Nem	23,8	29,6	31,5	32,7	33,9	37,0	37,4	17,6	28,1	18,3
Nem tudja	4,5	2,0	13,4	7,7	14,0	18,0	5,4	4,6	18,4	6,3
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

b) Szeretne-e munkájában, beosztásában jelentősen előrelépni, akár karriert csinálni?

Igen	22,4	32,4	24,7	45,4	31,1	34,5	19,8	29,2	14,7	33,3
Talán	17,1	17,8	25,3	25,0	18,7	16,0	33,3	31,5	24,2	27,9
Nem	52,2	41,7	42,6	16,8	29,2	16,5	33,2	10,4	48,3	21,9
Nincs rá lehetőség, nem tudja	8,4	8,1	7,4	12,8	20,9	33,0	13,8	28,9	12,8	16,9
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A megkérdezettek további kérdésekre adott válaszainál rámutatunk majd arra, hogy a magyar apáknál — a többi országhoz képest — erősebben él az az attitűd, hogy életüket a család és a munka között osszák meg, s a munkahelyi előmeneteltől, karriertől való tartózkodásukat is jórészt az magyarázza: esetleges karrierjüknek a család látná kárát.

Az ún. "karrier-orientált" férfiaknak minden országban 70 százalék körüli aránya elsősorban azt várná, hogy *önállóan dönthessen*. Ez a legfőbb szempont a karrier-orientált nőknél is, bár ennek mértéke átlagosan mintegy 10 százalékponttal csekélyebb. A második helyezést az a szempont kapja, hogy *érdekesebb lenne a munka*". A rangsor harmadik helyét a *"jobban elismernék"* — alternatívva képezi; jellemző, hogy Magyarországon és Lengyelországban a nők valamivel fontosabbnak tartják, mint a férfiak. Viszonylag kevesebben számítnak arra, hogy a karrier *"több hatalommal, befolyással"* járna együtt. Ez Nyugat-Németországban — mind a nők, mind a férfiak számára — erősebben motiválja a karrier-vágyat, mint a többi, volt szocialista országban. (Magyarországon például a karrier-orientált

férfiaknak 41 százaléka, a hasonló beállítottságú nők 39 százaléka tartaná ezt nagyon vagy eléggé fontosnak, míg Nyugat-Németországban a férfiak 58 százaléka, a nők 48 százaléka érzi így.)

A karriertől való tartózkodás egyik okaként értelmezhető — legalábbis a nők esetében —, hogy jelenlegi munkahelyüket, annak külső feltételeit, körülményeit az anyák igen pozitívan értékelik. (Ide tartozik az, hogy mennyire könnyű fizikailag a munkájuk, mennyire érdekes, mennyire egészségesek a körülmények stb.) Munkahelyük egyes tulajdonságaira az 5-ös — 4-es osztályzatok aránya mindegyik vizsgált országban 60—70 százalék körül van. Kétségtelen, hogy ennél jóval szigorúbban osztályozzák a kereseti lehetőségeket, az előmenetel esélyét, szakmájuk elismertségét, vagy az önálló döntéshozásra kapott alkalmakat. Mégis úgy tűnik fel, a kisgyermekes anyák nagy része — ha munkahelyük fizikai adottságai (a közelség, a kedvező munkaidő-beosztás, a fizikailag megfelelő munka és munkahelyi környezet) nem gátolják nagyon a családi feladatok ellátását — a "biztos meglévőt" nem szívesen váltják fel bizonytalan kimenetelű karrierrel.

De ennél komolyabb érvek is szólnak mindegyik országban a karrier ellen. Közöttük legdöntőbbnek az tűnik, hogy karrier, vezető beosztás mellett minden energiát a munkára kellene fordítani, túl sokat kellene dolgozni.

25. Milyen problémákkal járna a munkahelyi előmenetel?
(átlagértékek)¹²

	Magyar- ország		Orosz- ország		Lengyel- ország		Németország			
							volt Kelet-		volt Nyugat-	
	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák
1 — Túl sokat kellene dolgozni	60	40	69	60	45	26	54	46	69	60
2 — Felesége/férje ellenezné	48	40	31	21	25	12	24	17	48	25
3 — Attól tartana: nem biztos, hogy megfelel	48	36	24	17	49	25	32	21	33	21
4 — Félne a vezetéssel együttjáró konfliktusoktól	51	32	48	46	49	33	44	37	44	44
5 — Olyan feladatokat is el kellene végeznie, amelyek nem érdeklík	49	48	42	41	56	33	45	41	48	44
6 — A munkatársakkal való jó kapcsolata veszély- be kerülne	52	47	28	22	31	25	24	29	33	33
7 — Több bosszúsággal járna	65	57	31	30	28	29	50	46	50	47
8 — Minden energiáját munkájára kellene kon- centrálnia	67	56	57	42	59	45	50	40	69	51
9 — Nem okozna örömet	56	54	38	31	38	32	33	26	45	32
10 — Anyagilag nem érné meg	55	57	33	31	33	23	25	24	34	25
11 — Nem tudná összeegyeztetni a családi felada- tokkal	67	57	54	34	53	23	72	26	72	43
12 — Nem tudna több gyermeket vállalni	40	—	53	—	29	—	55	—	65	—

¹²A "mennyire jönne számításba" kérdésre 1-től 5-ig terjedő skálán megadott válaszmegoszlások átszámítása 0–100 fokú skálára.

Szembeötlő, hogy — egy-két kivételtől eltekintve — szinte minden kérdésben nagyon jelentős a karrier ellen szóló érvek intenzitásának foka a férfiaknál és a nőknél. A nők sokkal jobban tartanának a karrierrel járó munkatöbblettől, attól, hogy megfelelnek-e a feladatnak, s nem utolsósorban attól, hogy családi teendőiket nem tudnák megfelelően ellátni, mint a férfiak.

Magyarország több kérdésben is erősen különbözik a többi országtól. Ezek elsősorban akörül forognak, hogy a privát szférát, a családi életet mennyire hátrányosan érintené a karrier. Bár a nők nagyobbfokú szorongása a magyar szülőknél is fennáll, egységesen jellemző az apákra és az anyákra, hogy más országokhoz képest

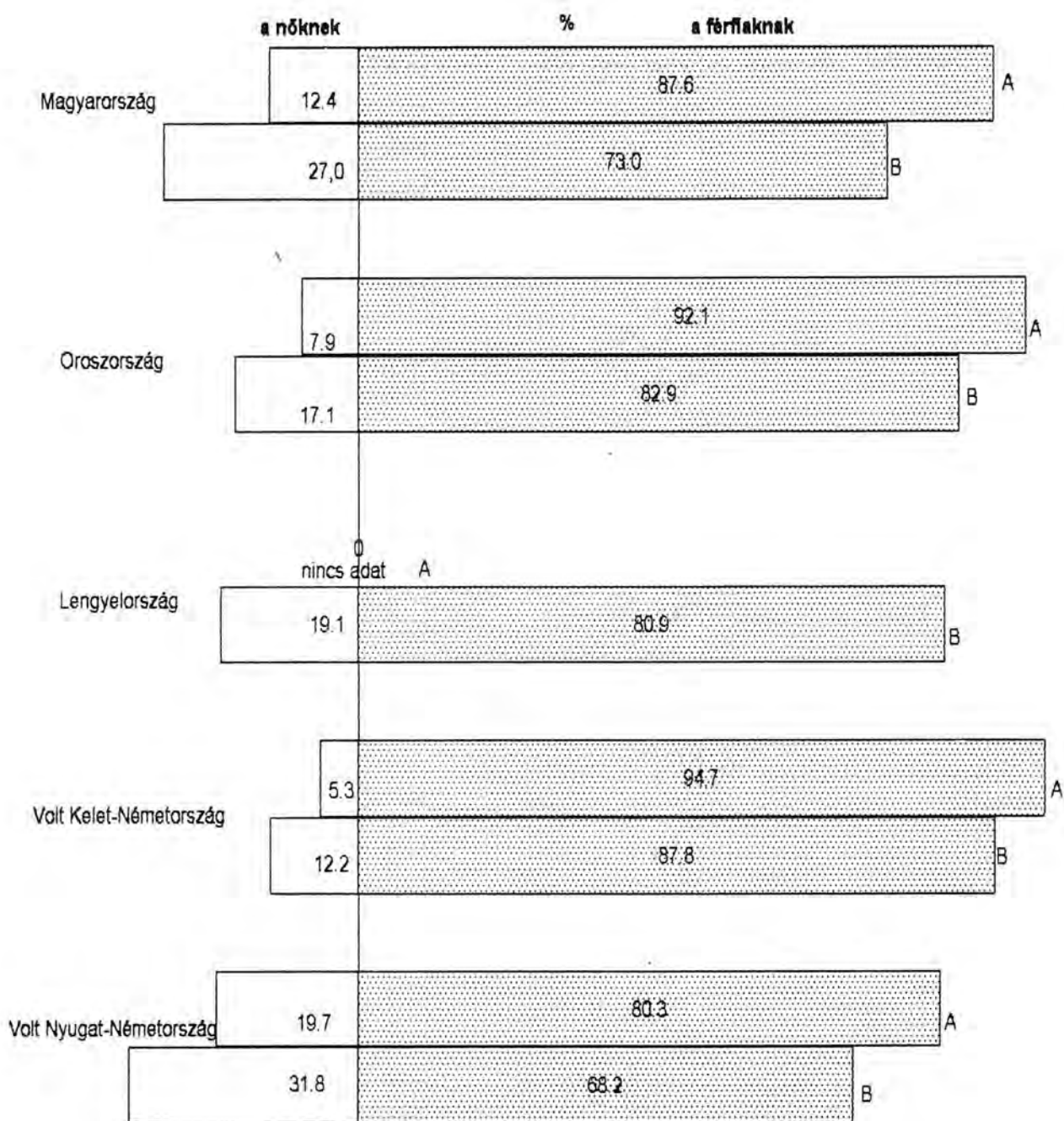
- egy esetleges munkahelyi előrelépést, karriert jobban függővé tennének a házastárs véleményétől (erre ilyen mértékben csak a nyugatnémet anyák gondolnak még);
- jobban tartanának attól, hogy a karrier nem okozna örömet;
- többen számolnak azzal, hogy anyagilag nem érné meg;
- többen tartanának attól, hogy családi feladataikkal a karriert nem tudnák összeegyeztetni (e kérdésben a német anyák hasonlóan vélekednek, a német apák azonban nem).

A magyar apák ugyanakkor — más férfitársaikhoz képest — kevésbé félnének a karrierrel járó "túl sok munkától" valamint a "vezetéssel járó konfliktusoktól". A karrier további gyermekvállalásra gyakorolt, kevezőtlen hatásától csupán a nyugat-németországi anyák tartanának nagyobb mértékben.

Csak jóval több adat birtokában lehetne magyarázatot keresni a karrier elutasításában szereplő indokok országonkénti különbségeire. Az összkép azonban az, hogy — összhangban a kutatás más részleteivel — a magyar szülők, apák és anyák egyaránt abban tűnnek ki a többi, vizsgált ország közül: munkájukat, munkahelyi előmenetelüket jobban függővé teszik attól, hogy házastársi kapcsolatuk, családi életük kiegyensúlyozott maradjon.

Joggal fogalmazódhat meg a kérdés: a részmunkaidő eszményítése, a karierről való lemondás, a férfiak családi feladatokban való szerényebb résztvállalásának tudomásul vétele összességében vajon nem annak a jele-e, hogy a nők önként, sok esetben szívesen lemondának egyenjogúságukról, természetesnek veszik, mekkora terheik vannak. Vagy pedig arról van-e szó, hogy a nők a gyermekek gondozását, nevelését, a családi élet harmóniájának biztosítását szívesen vállalt női hivatásnak tekintik, még akkor is, ha nem feltétlenül egyedüli hivatásnak? És miként vélekednek minderről a házas családi állapotú apák, akik feleségeik kettős terhelését saját, mindennapi életükben is átélik, tapasztalják?

Mindegyik vizsgált országban többségi vélemény annak elfogadása, hogy általában a férfiaknak jobb, mint a nőknek. Igaz, az apák között valamivel többen vannak, akik a nők jobb, előnyösebb helyzetét tapasztalják; különösen így van ez Nyugat-Németországban, ahol a nők magas aránya nem aktív kereső, valamint Magyarországon, ahol a kérdezés időpontjában is például a nők között legmagasabb volt azok aránya, akik éppen gyermekgondozási szabadságukat töltötték. (Bár a kérdezett anyák és apák nem házastársak, a mintavételi követelményekből — a gyermekek életkorából — következik, hogy az apák családjában is a feleségek nagy része házasesetükön belül több-kevesebb évig gyermekgondozási szabadságon volt.) De még e két országban is több, mint 70 százalék, illetve közel 70 százalék azoknak az apáknak az aránya, akik szerint a férfiak vannak jobb helyzetben.

A = anyák véleménye B = apák véleménye

VI. Kinek jobb az életben?

A megkérdezett anyák számottevő része mégis jogtalannak érezné, ha a női nemhez tartozás olyan "stigma" lenne, aminek alapján rájuk nézve pozitív diszkriminációban részesülnének, s abban is megoszlanak a vélemények, hogy jól kereső férj mellett egyáltalán igényt tarthassanak-e a nők munkahelyekre. A kérdőív négy állítást fogalmazott meg arról, hogy ha kevés a munkahely, hogyan kellene azt igazságosan elosztani.

26. A kért anyák véleménye arról, hogy hogyan kellene a munkahelyeket igazságosan elosztani

(százalékban)

Hogyan kellene a munkahelyeket igazságosan elosztani?	Magyar-ország	Orosz-ország	Lengyel-ország	Németország	
				volt Kelet-	volt Nyugat-
1. Ha a férfiak el tudnák tartani a családjukat, a nők ne is tartsanak igényt munkahelyre					
inkább egyetért	36,1	29,0	41,1	20,3	47,0
is-is, részben	27,9	10,6	12,3	19,7	19,9
inkább nem ért egyet	36,0	53,2	46,5	60,0	33,1
2. A munkahelyeket a szakképzettség alapján kell elosztani, nem pedig a családi helyzet alapján					
inkább egyetért	63,8	71,0	64,1	60,1	60,1
is-is, részben	24,8	12,3	17,2	26,6	24,8
inkább nem ért egyet	11,4	16,7	18,7	13,3	15,0
3. A gyermeküket egyedül nevelő szülőket előnyben kell részesíteni					
inkább egyetért	60,5	57,1	68,8	69,7	63,5
is-is, részben	27,4	18,5	17,5	20,0	22,8
inkább nem ért egyet	12,1	24,4	13,7	10,7	13,7
4. Azonos képzettségű nők és férfiak esetén a nőket előnyben kell részesíteni a munkához jutásban					
inkább egyetért	13,6	34,9	28,5	29,5	33,0
is-is, részben	28,8	21,1	29,9	40,2	31,5
inkább nem ért egyet	57,5	44,0	41,6	30,3	35,6

A véleményeket talán leginkább az a kérdés osztja meg: a jól kereső férjjel rendelkező asszonyok egyáltalán igényt tarthassanak-e munkahelyre, ha azok száma korlátozott. A kérdéssel leginkább a nyugat-német nők értenek egyet, akik körében talán természetesebb is, hogy egy nő ne dolgozzon, ha nincsen rászorulva. A volt szocialista országok között sem teljes az összhang e tekintetben. A magyar anyák elleneznék legkevésbé — és a volt kelet-német régióban a leginkább — egy ilyen gyakorlat megvalósítását. Mögötte egy — az adatfelvétel óta eltelt idő alatt egyre aktuálisabbá váló konfliktushelyzet áll: kiszorítható-e

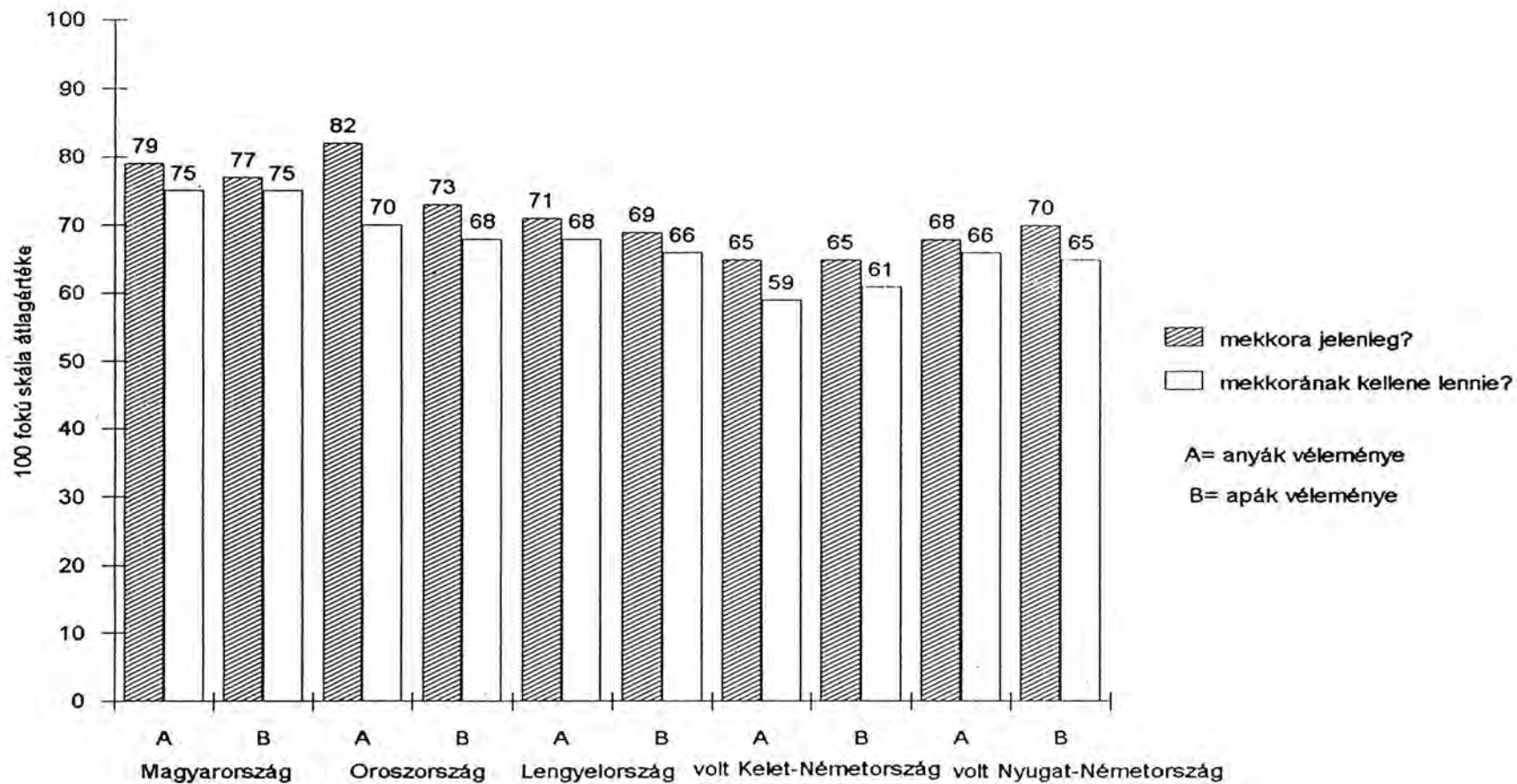
valaki azért a munkából, mert házastársának keresetéből is meg tud élni, mert van, aki eltartsa. E kérdésben a magyar nők körében a legkisebb az ellenállás.

Már inkább elfogadó vélemények dominálnak abban a kérdésben: preferálandó-e a szakképzettség a családi helyzettel szemben. A kis arányban meglévő, de mégiscsak ellenkező vélemények azonban azt jelzik, a munkavállalás problémája szociális probléma (is). Szorosan kapcsolódik ehhez, hogy a gyermeküket egyedül nevelő szülők előnyben részesítését már erősen támogatóknak vélik mindegyik országban. Végül nagyon érdekes módon igen jelentősen eltér a magyar anyák véleménye az összes többi országtól abban, hogy azonos szakképzettség esetén előnyben kell-e részesíteni a nőket, csak azért, mert nők. Magyarországon többségi vélemény, hogy ez nem lenne jó gyakorlat, míg a többi országban 30 százalék körüli azok aránya, akik erre lehetőséget látnának.

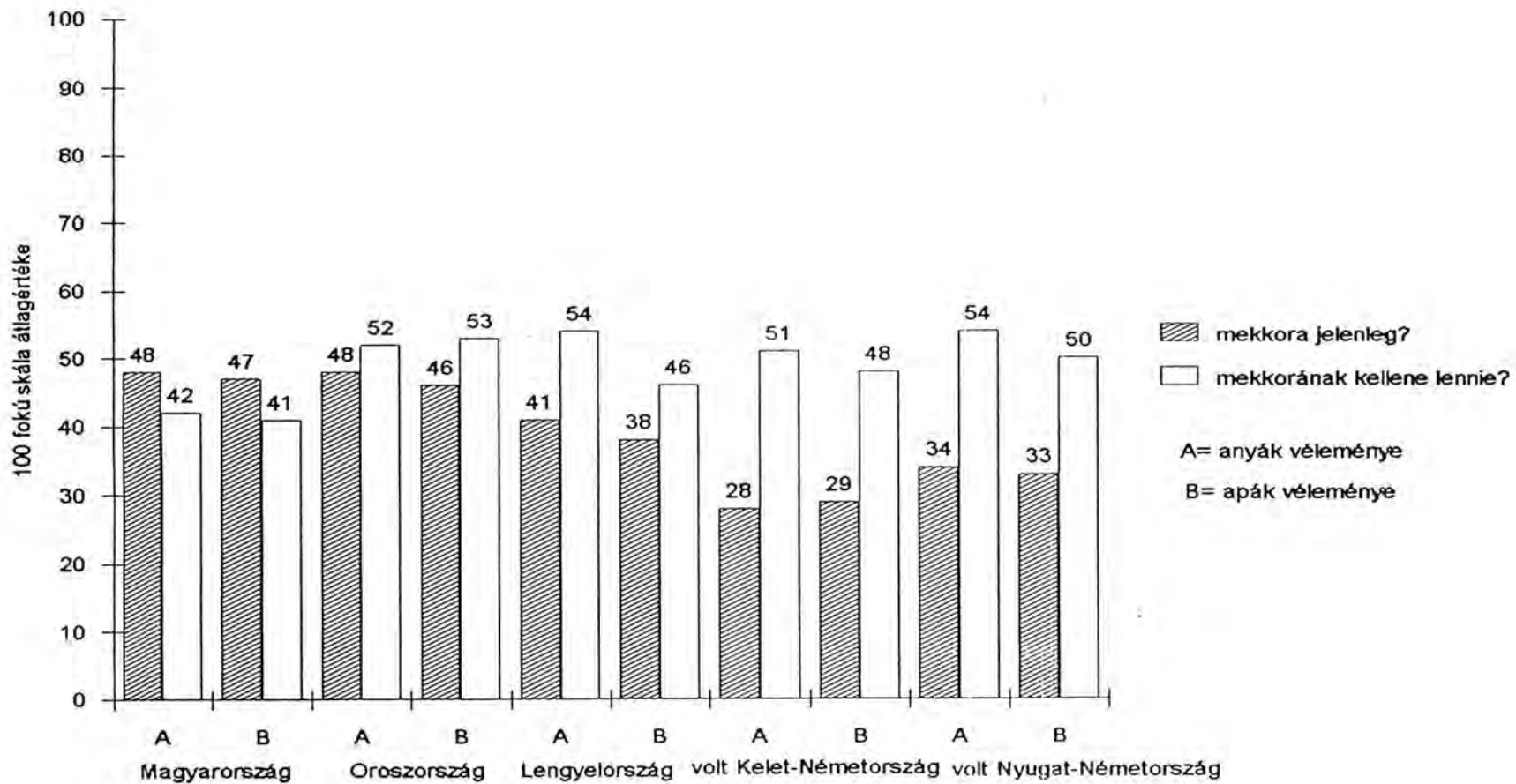
A nők szerepe a családban és a munkahelyeken közismerten nagyon jelentős; jóval szerényebb azonban a közéletben, a politikában. A közélet demokratikus átalakulása azonban kézenfekvővé, s egyben szükségessé is tenné a nők politikában való részvételét, már csak azért is, mert a választópolgárok mintegy fele nő, sőt arányuk az életkor emelkedésével még növekszik is. A kisgyermekes szülők különösen érintettek ebben. Életkorukból adódóan elsősorban ők a végrehajtói a rendszerváltás következetes megvalósításának, s kisgyermekük jövőjére gondolva talán legérintettebbek ebben személyesen is.

A kérdőív százalékos formában kért választ arra: mekkorának látják a fiatal szülők a nők szerepét a családban, a munka világában és a politikában, másrészt pedig mit tartanak kívánatosnak, ha e három fő területen miként alakulna, mekkora lenne a nők szerepe.

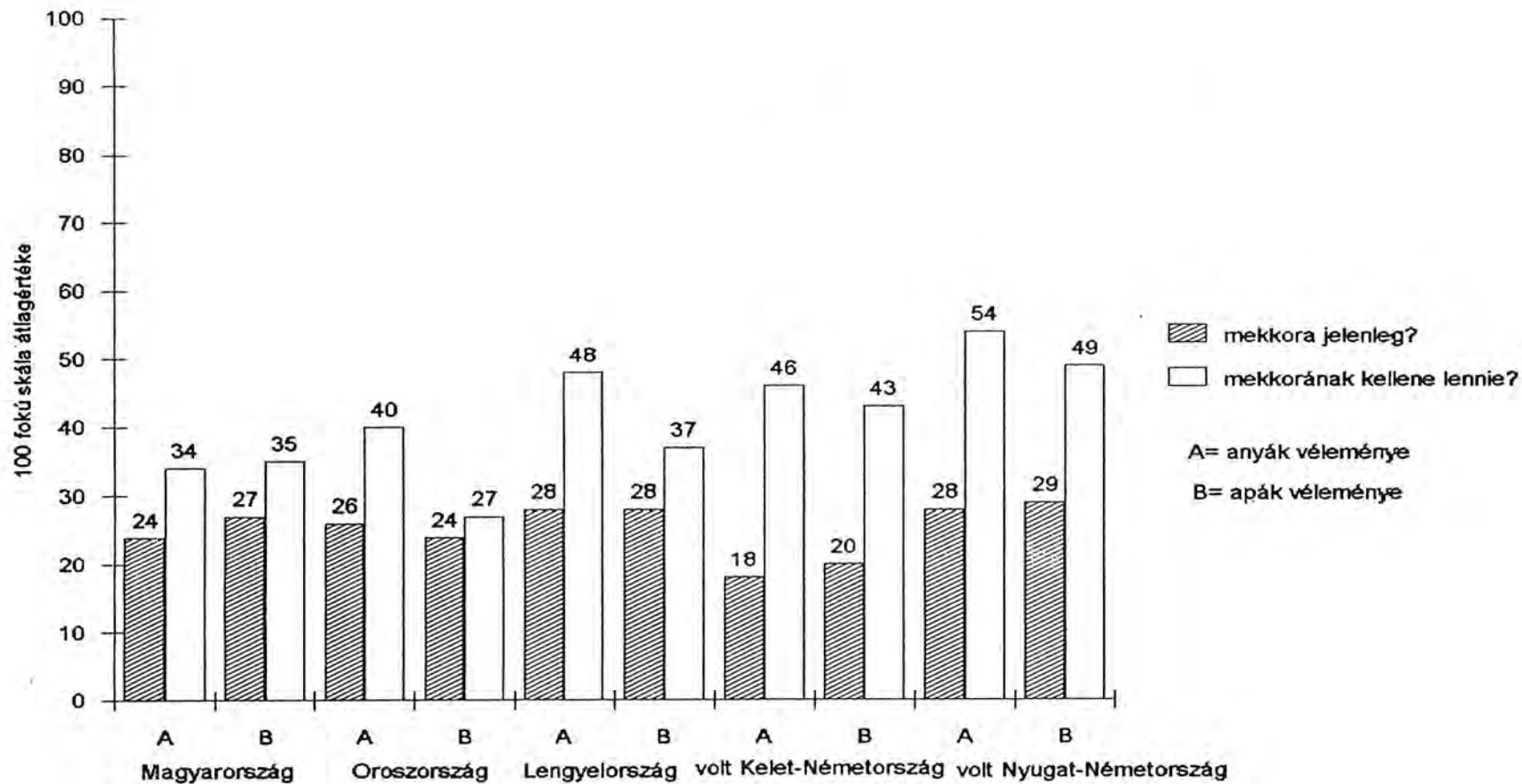
Nem meglepő, hogy a kisgyermekes szülők a nők családi életben betöltött szerepét, annak súlyát magasra értékelik, s egységesen alakulnak a nézetek abban is, hogy politikai szerepük meglehetősen csekély. Mindegyik országra jellemző, hogy a fiatal szülő generáció szívesen növelné a nők szerepét mind a munka világában, mind pedig a politikában — akár családi szerepük súlyának rovására is.

VII. A nők szerepe a családban

VIII. A nők szerepe a munkában

IX. A nők szerepe a politikában

Magyarország és Oroszország a másik három országtól abban tér el, hogy itt a szülők nem kívánják a nők további gazdasági szerepvállalását növelni, azt gyakorlatilag elegendőnek találják, s Magyarországon inkább csökkentenék, míg Oroszországban az anyák annak kismértékű növelését, az apák ugyancsak csökkentését látnák kívánatosnak. Lengyelországban és a két németországi régióban különösen nagy távolság van a nők munkában betöltött, jelenleg meglévő és kívánatosnak tartott szerepét illetően: e három országban mind az anyák, mind az apák azt tartanak jónak, ideálisnak, ha a nők gazdasági szerepvállalása lényegesen nagyobb lenne/lehetne. Ebben a Lengyelországban és a volt Kelet-Németországban már a 90-es évek elején feszítő női munkanélküliség is közreműködhet, de az is, hogy a lengyel és a keletnémet nők körében nagyobb fokú a fogékonyság az emancipáció iránt. (Elképzelhető, hogy ez a nyugatnémet anyák esetében is fennáll — erre nem tudunk biztos választ adni — az azonban igaz, hogy a nyugatnémet régióban a szülők más országoknál nagyobb fontosságot tulajdonítanak annak, hogy a nő házastársától "anyagilag független legyen".) Így feltehető, hogy míg a piacgazdaságra áttérő, volt szocialista országokban a vélemények alakulását a nők munkanélkülisége befolyásolja elsősorban, a nyugatnémet szülők inkább a nők személyes ambíciói előtt szeretnének nagyobb teret nyitni. (Annak ellenére így van ez, hogy a két német régióban — a többi országhoz képest — a szülők kisebb szerepet tulajdonítanak a nőknek a családon belül, ők még ennek is a csökkentését látnák kívánatosnak.)

A női egyenjogúság eszménye leginkább a nők politikai szerepvállalása iránti igényekben mutatkozik meg. Ez mindegyik országra érvényes — Magyarország és Oroszország esetében valamivel mérsékeltebben, mint a többi országban, és kiemelkedően magas a volt Kelet-Németországban. A nők e tekintetben igényesebbek, mint a férfiak, de az országok közötti véleménykülönbségek mindkét nemre érvényesek.

Mind az anyák, mind az apák véleménye szerint Nyugat-Németországban tartanak leginkább szükségesnek azt, hogy a nők politikai szerepének súlya növekedjék. Ez egybeesik más kutatásokból ismert tapasztalatokkal. Nyugat-Európa számos országában a nők tényleges politikai súlya és a politikus nők elismertsége kedvezőbb, mint az erőltetett "egyenjogúsítást" folytató, volt szocialista országokban. Európa keleti felén a nők politikai részvétele többnyire nem szerves fejlődés eredményeként valósult meg. Ezért a politikába bekapcsolt vagy bekapcsolódott nők felkészületlensége vagy alkalmatlansága inkább visszavetette, semmint elősegítette politikai szerepvállalásuk szükségességének és fontosságának elfogadtatását.

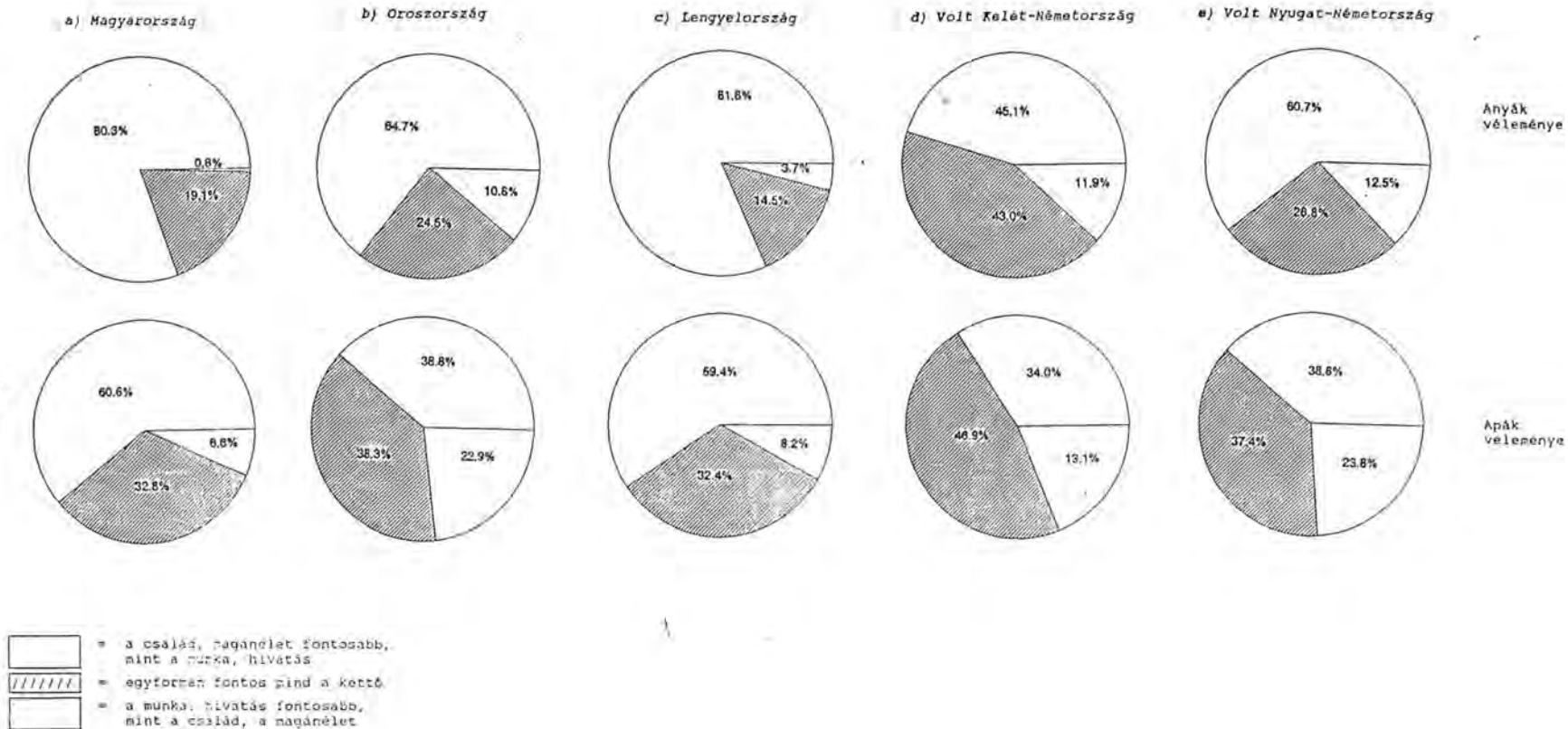
A közélet további demokratizálódásának kell majd utat nyitnia az előtt, hogy a politikusi pályát, s egyáltalán a politizálást nyitottá tegye az azt ambicionáló nők számára. A mai nőkben nagy igény van arra, hogy a társadalom életében minden vonatkozásban nyitottan és aktívan éljenek, gyakorlatilag függetlenül attól, hogy munkavállalók-e vagy sem, teljes-, vagy részmunkaidőben dolgoznak-e. A kizárólagosan családi feladatok választása, vagy részmunkaidős foglalkozás választása talán még nagyobb lehetőségeket is nyújt erre.

A nyitott, aktív élet iránti igény kielégítése, a társadalmi problémákhoz való közeledés, a közéletben való részvétel nagyobb lehetősége sokfajta tartalékot szabadíthat fel a nők életvezetésében, s ennek ösztársadalmi haszna is vitathatatlan. A "munkahelyi előrejutás", a "karrier" csak az egyik — s mint láttuk, nem is mindenki által óhajtott — életpálya. A fiatal, gyermekes anyák többsége azonban szeretne harmóniát biztosítani a családi élet és a szélesebb értelemben felfogott — tehát a munkára, a politikára, a közéletre egyaránt kiterjedő — társadalmi aktivitás között, amelyben egyáltalán nem kötelező érvényű követelmény a karrier elérése. Ez ma egyre inkább és sokféleképpen megvalósítható realitás. Ám a családpolitikának is nagy erőfeszítéseket kell tennie annak érdekében, hogy e kettő ne kerüljön egymással ellentmondásba.

IV. CSALÁDI ÉRTÉKEK — ÉRTÉKVÁLASZTÁSOK

A családi élet, magánélet és a munka, a hivatás — a mindennapi életnek ez a két, meghatározó szférája — csak ritkán, kiélezett helyzetekben jelent alternatívát az emberek számára, a legtöbb embert nem kényszeríti választásra. Általában csak kivételes helyzet — hivatástudat, tehetség, elhivatottság — az, amikor valakinek a munkája, foglalkozása jelentősen előtérbe kerül a magánélettel, a családi élettel szemben. Érthető, ha a privát szféra dominanciája méginkább jellemzi a fiatal házaspáros, kisgyermekes szülőket.

Egy olyan, képzeletbeli skálán, amelynek egyik szélső pólusán azok állnak, akiknél a család, a magánélet áll mindenek előtt, a másik szélén pedig azok, akiknél a munka, a hivatás, azt találtuk: szinte mindegyik ország szülői almintájában a családnak, a magánéletnek tulajdonítanak nagyobb szerepet a munkával, hivatással szemben. Ez a magyar és a lengyel szülők esetében érvényesül a legintenzívebben.

X. Mi a fontosabb az életben: a család, magánélet, vagy a munka, hivatás?

Az anyák és apák véleménye meglehetősen különbözik. Az anyáknál mindegyik országban többségi nézet, hogy a család, a magánélet fontosabb. Hangoztatása csak a volt Kelet-Németországban élő nők körében halványabb. Ők "férfiasabb" álláspontot foglalnak el: csaknem ugyanannyian vallják azt is, hogy a család, magánélet, valamint a munka, a hivatás számukra egyformán fontos. Ez a férfiak körében igen jellemző álláspont: mindegyik országban egyharmaduk (vagy ezt kissé meghaladó arányuk) érzi azt, hogy fontosság szempontjából nem tud különbséget tenni életének privát szférája, valamint munkája, hivatása között. A volt Kelet-Németországban ez egyenesen az apák többségének a véleménye.

A nők között a magyar anyák, a férfiak között a magyar apák a legkevésbé munka-centrikusak. Nálunk a fiatal anyáknak kevesebb, mint 1 százaléka, az apáknak is mindössze csak 6—7 százaléka érzi úgy, hogy számára a munka fontosabb, mint a család, a magánélet. Hasonlít ehhez a lengyel szülők vélekedése is, az ún. munka-centrikusak csak 1—2 százalékponttal haladják meg a hasonló gondolkodású magyar szülőket. A családdal, magánélettel szemben a volt Nyugat-Németországban preferálják legtöbben a munkát, hivatást. Ez mindkét nemre érvényes: a munka-centrikus nyugatnémet nők 12,5 százalékos, a hasonló beállítottságú férfiak 23,8 százalékos aránya a vizsgált országok női-, illetve férfi-népességén belül a legmagasabb. Megjegyezzük: ezek sem túlságosan nagy arányok. Általánosan elmondható, hogy a fiatal szülők körében — különösen a nők között — a család, magánélet dominanciájáról beszélhetünk.

A megkérdezett szülők mindegyik vizsgált országban házas családi állapotúak voltak. Érthető tehát, hogy a "házasságban élni gyermekkel" — életformát — amit sajátmaguknak választottak — a legmegfelelőbbnek, ideálisnak tartják, az erre adható pozitív szavazatok 100 százalékát szinte teljes egészében kimerítették. A kutatás mégis kiterjedt annak vizsgálatára, hogy vajon az egyes országokban mennyire tartanak jónak, tolerálhatónak más, akár a modernizáció, a divat révén terjedő, újszerű családi életformákat, akár pedig bizonyosfajta kényszermegoldásokat a házas szülők. Ez korántsem mellékes kérdés. A vizsgált országokban elég magas a válások aránya, és — legalábbis hazai tapasztalatok szerint — a házasság felbomlását nem mindig követi újraházasodás; a fiatalok gyakran más életformák mellett döntenek. (Házasságon kívüli életformák választásában természetesen nemcsak az elváltak lehetnek érintettek. Kérdéseink számára azonban ilyen lehetőség csak válás esetén állhat fenn.)

27. A szülők véleménye arról, hogy mennyire tartják pozitívnak a különböző családi életformákat (átlagérték)¹³

	Magyarország		Oroszország		Lengyelország		Németország			
	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	volt Kelet-		volt Nyugat-	
	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák
1 — Házasságban élni gyermekkel	98	99	95	93	97	96	96	94	93	94
2 — Élettársi kapcsolatban élni gyermek nélkül	49	60	35	43	56	53	52	49	61	60
3 — Élettársi kapcsolatban élni gyermek	54	52	50	47	53	56	52	50	52	50
4 — Egyedül élni gyermekkel	31	31	37	29	64	25	28	26	36	31
5 — Egyedül élni	16	16	12	20	39	37	25	26	40	38
6 — Lakóközösségben együtt élni barátokkal	41	41	21	28	17	21	19	17	30	25
7 — Fenntartani a partnerkapcsolatot, de nem lakni együtt, a gyermekek nevelését pedig megosztva végezni	17	16	13	17	27	31	11	12	19	17
8 — Szülőkkel lakni — partnerrel vagy partner nélkül, gyermekkel	20	19	22	21	24	25	15	15	20	18

¹³ az 1-től 5-ig terjedő osztályzásokon alapuló válaszlehetőségek megoszlásának átszámítása 0–100 fokú skálára.

A fiatal szülők — ha már nem törvényesített, legalizált kapcsolatról van szó — a felsoroltak közül leginkább az élettársi kapcsolatban együttélést tartják elfogadhatónak. Változó — és megoszló — azonban annak megítélése, hogy ez gyermek nélkül, vagy gyermekkel együtt választandó életforma-e inkább. Saját tapasztalatunk az, hogy e kérdésben a közvélemény sem teljesen egységes. Napjainkban már meglehetősen nagy tábora van annak, hogy az élettársi kapcsolat azonos értékű a házasságkötéssel szentesített párkapcsolattal. Mégis markáns — Magyarországon például közvélemény-kutatási adatokkal is alátámasztott — többségi álláspont, hogy ha a kapcsolatból gyermek születik, az élettársaknak legalizálniuk kellene kapcsolatukat, mindenképpen házasságot kellene kötniök. A fiatalabb generáció azonban a közgondolkodás egészét jellemzőhöz képest megengedőbb álláspontot képvisel. Adataink azt sejtetik, hogy a gyermekes/gyermektelen élettársi kapcsolat morális megítélése más országokban sem egyértelmű ma még.

A lengyel szülők — különösen az anyák — erősebb emancipációs attitűdjeinek érvényesülését véljük felfedezni abban, hogy a kötetlen partnerkapcsolatokat és a gyermeknevelési gondok megosztott, váltórendszerben történő megoldását minden más országhoz képest előnyben részesítik. Méginkább ez tűnik ki az "egyedül élni gyermekkel"-életforma megítélés-

séből. E tekintetben a lengyel nők és férfiak között igen nagy a véleménykülönbség. Mögötte az az elv állhat, ami az egyenjogúságot követelő nőmozgalmakból ismert: "egy nőnek joga van ahhoz, hogy gyermeke legyen — függetlenül az apa szándékaitól". Lengyelországban és Németországban az "egyedül élni"-életformát is elfogadhatóbbnak tartják, mint Magyarországon vagy Oroszországban.

A "lakóközösségben élni barátokkal"-formáció esetében inkább a negatív megítélések túlsúlyáról beszélhetünk. Meglepő, hogy Magyarországon ez kedvezőbb fogadtatásban részesül, mint a többi országban. A magyarázata nézetünk szerint azonban inkább az lehet, hogy az ún. kommunák nálunk kevésbé voltak ismertek és elterjedtek, s így a megfogalmazás a kérdezettek számára a legkülönbözőbb tartalmakat sugallhatta, pl. a jó szomszédügyi kapcsolatot is.

Csaknem ehhez hasonló mindegyik országban a szülőkkel (nagyszülőkkel) való együttélés negatív megítélése. Ténylegesen egyébként az orosz és a lengyel szülők körében számottevőbb a nagyszülőkkel való együttélés (25, illetve 19,2 százalék), ám ott is — hasonlóan a többi országhoz — meghaladja a 70 százalékot azok aránya, akik ezt egyáltalán nem tartják ideális állapotnak. Az ellenkezést az magyarázza — ezt a kutatás külön kérdőív-kérdésekkel vizsgálta —, hogy a túlnyomó többség mindegyik országban legalább részben, vagy teljesen igaznak tartja azt az állítást, miszerint az idős szülők túlságosan is beavatkoznak a fiatalok életébe.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a fiatal házaspáros szülők életében a család és a házasság elsődleges. Különösen áll ez az anyákra, akik körében igen mérsékelt azok aránya, akik ezen értékekkel munkájukat, hivatásukat állítják szembe — csak a férfiakban erősebb minden országban a törekvés arra, hogy családi életüket és hivatásukat optimális egyensúlyban tartsák. Az egyes országokban eltérő módon, de érzékelhetően mutatkozik fogékonyság a sajátjukétól eltérő családi életformák iránt is, de a sajátmaguk által választottat mindenek felett preferálják. A magyar szülők mindkét vonatkozásban kitűnnek családcentrikusságukkal, házasságcentrikusságukkal.

A család és a gyermek preferenciája egyértelműnek bizonyult akkor is, amikor a kutatás általánosabb tematikába ágyazva vizsgálta az értékválasztások struktúráját.

Az értékstruktúra változása világszerte foglalkoztatja a szociológusokat; a hatvanas/hetvenes években elkezdődött, és azóta is lendületesen lévő érték-szociológiai kutatások nemegyszer az értékek válságára hívták/hívják fel a figyelmet. Már hosszabb ideje a demográfiai

szakkutatók figyelme is kiterjed az értékek szerepére, abból a jogos feltételezésből, hogy bizonyos demográfiai jelenségek (pl. a házasságkötés, a család gyermekszámának megtervezése stb.) mögött egyéni, családi szándékok, döntések állnak, amelyek nem függetlenek az adott népességben, népességcsoportban meglévő értékek ízlések, preferenciák természetétől. Az érték-vizsgálatok összekapcsolása demográfiai elemzésekkel a demográfiai szakirodalomban azonban meglehetősen újkeletű, és nincsenek kiforrott módszerei. A hetvenes-nyolcvanas évektől azonban már igen sokfajta kísérlet történt és történik alkalmas módszerek kidolgozására. A magunk részéről ilyen kísérletnek tekintettük azt, hogy a nemzetközi összehasonlító vizsgálat alkalmából ezek egyike kipróbálásra került.

A kutatásokban az "értékek" fogalmát a legegyszerűbben úgy szokás operacionalizálni, hogy megvizsgálják: milyen dolgokat tart valamely társadalom, vagy réteg, vagy kisebb közösség fontosnak, míg másokat kevésbé fontosnak. Lehetséges például, hogy valaki olyan környezetben, közösségben él, amelyben nagyobb fontosságot tulajdonítanak az egyéni célok, ambíciók megvalósításának, mint annak, hogy ezeket a családi kötelezettségek miatt háttérbe kell szorítani, vagy jobban elismerik a vagyongyűjtést, mint a karitatív tevékenységet stb. Ezek az alternatívák, illetve a közöttük történő választások különböző magatartási szabályokban, normákban fejeződnek ki. A magatartási szabályok, normák annak következtében alakulnak ki, hogy az emberek többnyire igyekeznek úgy viselkedni, hogy az lehetőleg minden szempontból kiállja a külső környezet ítéletét.

Vannak olyan, általános érvényű, elemi értékek és normák, amelyeket a közgondolkodás egyértelműen, vagy legalábbis nagyobb részt magáévá tesz. Ilyen például a becsületesség, az igazságosság — ezek elutasítása már szinte deviáns magatartásnak minősül. De számos olyan, általában rokonszenvvel fogadott érték is van, amelyekben a népesség egyes rétegeinek, csoportjainak álláspontja a közgondolkodással — vagy egymással - szembekerül. A hagyományok követése vagy a vallásosság például a fiatal generáció számára kevésbé jelent fontos értéket, mint a közvélemény egészében, és nagyon eltér az idős generáció értékválasztásaitól.

Vizsgálatunk alkalmából került kipróbálásra az a kérdőív-kérdés, amellyel a fiatal házas anyák és házas apák értékválasztásait vizsgálhattuk. A 22 érték-fogalmat tartalmazó listát a kutatást szervező és irányító Deutsches Jugendinstitut készítette el, amely a résztvevő országokban azonos módon került alkalmazásra. A 22 érték-fogalom tematikája a fiatal, kisgyermekes szülők attitűdjeihez illeszkedett; főképpen arra kívánt alkalmat adni, hogy a

hagyományos családi értékek, az elemi erkölcsi normákat megalapozó értékek mellett lehetőség nyílik bizonyos újszerű, modern értékek választására is (ilyen például a hivatás, foglalkozás, az önmegvalósítás, a kreativitás, a közéleti aktivitás). Ezek akár beépülhetnek a mai fiataloknál is élő, hagyományos értékstruktúrába, de adott esetben akár alternatívát is jelenthetnek számukra a tradicionális értékekkel szemben. A vizsgálat módszere az volt, hogy a kérdezettek a listán szereplő 22 érték-fogalom mindegyikéről megmondták, mennyire tartják azt saját életükben irányadónak, meghatározónak, fontosnak. A válaszadást egy ötfokú skála szolgálta, amelynek a legalsó, 1-es fokozata az "egyáltalán nem fontos", a legfelső, 5-ös fokozata pedig a "nagyon fontos" -besorolást jelölte. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a válaszmegoszlásokat egy 100-fokú skálára konvertáltuk át. A skála-értékek azt mutatják meg, hogy a lehetséges ötös osztályzatok hány százalékát "szavazták meg" a megkérdezettek. (Ha mindenki "nagyon fontosnak" ítélné egyiket-másikat, az 100 pontot, ha senki sem találná fontosnak, az 0 pontot érne el stb.)

Feltétlenül megemlítenéd, hogy az értékek szerveződésének, struktúrájának vizsgálatára a pszichológiai, szociálpszichológiai kutatások ennél igényesebb, finomabb és összetettebb módszereket is alkalmaznak, amelyek ma már széles körben elterjedtek. Az egyik legismertebb teszt *Rokeach*, amerikai pszichológus nevéhez fűződik, ezt a MTA Szociológiai Kutatóintézet Értékszociológiai Műhelye Magyarországon is, és nemzetközi összehasonlításban is alkalmazta. Az általunk használt listás választás egy igen egyszerű, közvélemény-kutatási módszerrel végzett vizsgálatnál fogadható el. Arra ad választ, hogy a kutatók által elgondolt érték-fogalmak tekintetében a közgondolkodás érzékel-e bizonyosfajta fontossági rangsort, és vannak-e e szempontból különbségek az alkalmazott minta ismérvei (főbb alcsoportjai) között. Nagy hátránya, hogy az értékválasztások és a személyiség tulajdonságai közötti kapcsolat teljesen háttérbe szorul, sőt még az sem tisztázható pontosan, hogy az egyes fogalmak tartalmát vajon egyformán értelmezték-e a válaszadók.

A megadott 22 érték-fogalom — tartalma alapján — csoportokba rendezhető. Ezek: *a*) az intim szférához tartozó értékek (család, gyermek, házasság); *b*) a pozitív emberi tulajdonságokra utaló értékek (szeretet, becsületesség, szorgalom, fegyelem, műveltség); *c*) a jó közérzetet biztosító értékek (szabadság, barátság, egyéni függetlenség, önmegvalósítás, szabad idő); *d*) az ún. közösségi értékek (haza, nemzeti érzés, hagyomány, szolidaritás, tolerancia a kisebbségek iránt, bátorság, aktivitás a közéletben); *e*) a munkával kapcsolatos értékek (hivatás, foglalkozás, alkotás, kreativitás); végül *f*) a vallás, amely önmagában képvisel egy elkülönülő értékegyüttest. A kérdőív természetesen ezeket nem tartalmi csoportok szerint elkülönítve, hanem "keverve" tartalmazta. Ennek ellenére kialakult a választásoknak bizonyosfajta hierarchiája. Ennek csúcán az intim szférához tartozó értékek

állnak, amelyeket a hagyományosan pozitívnak tartott emberi tulajdonságok követnek. Hozzájuk képest jóval lejjebb kerültek a közösségi, valamint a munkával kapcsolatos értékek, végül — leszakadva az előzőektől — az utolsó helyet a vallás foglalja el.

28. Az anyák és apák értékválasztásainak rangsora a vizsgált országokban
(átlagértékek)

	Magyar-ország		Orosz-ország		Lengyel-ország		Németország			
							volt Kelet-		volt Nyugat-	
	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák	anyák	apák
1. Gyermek/ek	99	97	97	93	98	98	96	95	95	94
2. Szeretet	97	92	86	81	93	92	92	91	92	90
3. Család	94	96	94	90	97	97	95	95	93	94
4. Becsületesség	95	91	86	84	92	89	91	89	89	87
5. Házasság	94	93	85	82	85	94	85	86	90	91
6. Szabadság	92	91	83	85	92	94	78	77	84	86
7. Barátság	85	84	83	82	87	85	83	82	85	84
8. Műveltség	83	82	71	68	71	68	81	80	75	77
9. Szorgalom	83	81	73	70	76	86	76	79	71	73
10. Szabad idő	83	78	80	76	80	79	78	78	78	77
11. Fegyelem	81	79	71	72	76	76	73	73	69	70
12. Egyéni függetlenség	79	82	79	86	88	90	68	69	75	76
13. Haza	75	76	73	76	76	78	66	65	51	59
14. Nemzeti érzés	74	74	n.a.		74	75	43	46	44	45
15. Önmegvalósítás	70	76	60	73	73	78	70	73	59	71
16. Hagyomány	64	71	45	63	76	70	44	48	48	49
17. Tolerancia a kisebbségek iránt	64	65	47	44	68	69	61	61	70	68
18. Hivatás, foglalkozás	62	80	64	79	70	82	77	91	56	81
19. Szolidaritás	65	61	56	58	75	78	64	63	71	71
20. Alkotás, kreativitás	62	69	52	66	76	78	60	62	67	63
21. Közéleti aktivitás	58	64	62	62	79	85	72	74	74	76
22. Vallás	49	42	50	37	75	65	18	16	46	40

Az átlag-indexek alapján megállapíthatjuk, hogy a *család* és a *gyermek* mindegyik országban a legfőbb értékeket jelenti (amelyhez harmadikként a *szeretet* értéke társul). Ez minden korábbi és napjainkban végzett hazai és külföldi érték-vizsgálattal és ún. elégedettség-vizsgálattal egybecseng. Már némiképp eltér a kép a *házasság* értékét illetően. Tekintettel arra, hogy mindegyik vizsgált ország mintájában házas családi állapotú szülők szerepelnek, érthető, hogy a házasság is beletartozik az első öt, leginkább preferált értékbe. Az orosz és a volt keletnémet szülőknél azonban ennek választása már számottevően alacsonyabb. (Emlékeztetül: az orosz nők körében különösen magas a férjükkel nem együttélők aránya — érthető, ha ők kevésbé, vagy egyáltalán nem tartják fontosnak saját életükben a házasságot.)

A rangsor másik pólusát, az utolsó helyet — a lengyel anyák kivételével — mindegyik országban a *vallás* foglalja el. (Megjegyzendő, hogy Lengyelország esetében is a rangsor utolsó harmadába került.) Rendkívül nagy különbség tapasztalható a vallás kiválasztása tekintetében a volt két Németország között; bár mindkét régióban az utolsó helyet foglalja el, a volt Kelet-Németországban ez mindössze 18/16, a volt Nyugat-Németországban 46/40 pontot jelent.

Az értékeknek ez az igen durva struktúrája — az első és utolsó helyek alakulása - más nemzetközi vizsgálattal is egybevethető. Az Európai Értékrend Alapítvány (EVS) 1990. évi, lakossági mintákon készített vizsgálata 16 nyugat-, illetve kelet-európai országra terjedt ki. Ennek eredményei azt mutatják, hogy — jóllehet, a kontinens lakóinak értékrendbeli különbségeit igen változatos szociokulturális hagyományaik magyarázzák — ilyen például az írek és a lengyelek minden más országhoz képest intenzívebb vallásossága — az értékek rangsorában a család élen jár valamennyi vizsgált országban, s tőle a vallás (valamint a politika) látványosan leszakad;

Ország	A válaszadók hány százaléka szerint fontos érték a ...			
	család	munka	vallás	politika
Belgium	95	89	45	25
Dánia	98	90	31	43
Nagy-Britannia	97	76	45	43
Írország	98	91	84	28
Norvégia	99	96	40	50
Hollandia	92	90	44	53
NSZK	88	78	36	41
Svédország	96	96	27	45
Spanyolország	98	93	54	20
Franciaország	97	92	42	32
Olaszország	99	95	69	30
Portugália	97	94	56	21
Magyarország	97	91	50	26
Lengyelország	99	96	87	34
Csehország	98	96	25	36
Szlovákia	98	96	53	33

Mint látható, Magyarországon és Lengyelországban a *család* értékelése mind a lakossági, mind a fiatal szülői mintán közel 100 százalék. Magyarországon teljesen megegyező a *vallás* pontértéke is az általunk kapottal. Bár a vallás tekintetében Lengyelország is kiemelkedik mindkét adatfelvételben (a fiatal szülők esetében ők értékelik legmagasabbra ezt, az EVS-vizsgálatban hozzájuk még Írország zárkózik fel), a fiatal szülőknél ennek

intenzitása valamivel halványabb, mint a lengyel lakossági mintán. Természetesen különbséget kell tenni aközött, hogy mennyire tartja vallásosnak magát valaki, s hogy — amint kérdőív-kérdésünk szövege — saját életében mennyire tartja meghatározónak, irányadónak a vallást. Magyarország esetében például — e fiatalabb korosztály a lakosságnál csekélyebb mértékben — a fiatal szülőknek mintegy 60 százaléka mondta többé-kevésbé vallásosnak magát: a vallásosak között vannak tehát olyanok, akik saját életükben ezt viszonylag kevésbé tartják meghatározónak más értékekhez képest. Ezt az összefüggést egyébként az EVS-kutatás is tartalmazza: az európai országokban a nagy többség (1990-ben éppúgy, mint 1981-ben: 68 százalék) vallásosnak mondta magát, de Írország és Lengyelország kivételével — ennél jóval kevesebben sorolják "fontos értéknek" a vallást.

Az EVS-kutatás szerint a "politika" még a vallás értékénél is hátrább szorul. Saját kutatásunk ezt nem tudja alátámasztani, mivel a politika, mint érték — legalábbis ebben a megfogalmazásban — listánkon nem szerepelt. A hozzá hasonló "*bátorság, aktivitás a közéletben*" megfogalmazás azonban igen, helyezése azonban jóval kedvezőbb. A vizsgált öt országban átlagosan a 15. helyre került; ennél előkelőbb helyezést kapott Lengyelországban és Németország mindkét régiójában. Már szerényebb helyet foglal el Oroszországban, valamint a magyar férfiak körében, és a sort a magyar anyák 58-as pontértéke zárja. De mindegyik országban megelőzi a vallásnak tulajdonított szerepet. Ezt — az európai országok lakossági közvélemény-kutatásaink eredményéhez képest — az általunk vizsgált országok mintáinak fiatalabb korstruktúrája magyarázza. (A fiatalabb generáció általában aktívabban vesz részt a közéletben, és kevésbé vallásos.)

Részben mintabeli eltérések okozhatják azt a különbséget is, mely szerint az EVS eredménye szerint a *munka* igen magas, a család értékét már-már megközelítő helyezést kapott az európai országokban, súlya azonban saját vizsgálatunk szerint csekélyebb. Különösen áll e feltételezés vizsgálatunk női almintacsoportjaira. A fiatal anyák körében — akiknek egy része a vizsgálat időpontjában is gyermekgondozási szabadságát töltötte — a munka szerepe, fontossága érthető módon lényegesen csekélyebb, csak a volt Kelet-Németországban megkérdőjelezett anyák körében közelíti meg az EVS Németországra kimutatott súlyát. Érdekes ugyanakkor megjegyezni, hogy a férfiak és nők, apák és anyák véleménykülönbsége vizsgálatunkban éppen ebben a kérdésben a leglátványosabb: az apák minden országban rendre szignifikánsan jóval nagyobb súlyt tulajdonítanak saját életükben a foglalkozásnak, a hivatásnak, mint az anyák. Az EVS és saját vizsgálatunk különbségét magyarázhatja

egyébként a megfogalmazásbeli eltérés is: a *munka* fontossága nem teljesen ekvivalens a *hivatásnak*, *foglalkozásnak* tulajdonított fontossággal.

Általános tapasztalat, hogy bizonyos fokú individualizmusra, egoizmusra utaló és az ún. közösségi értékek egymáshoz viszonyított súlyát áttekintve az előzőek csekély mértékű túlsúlyáról beszélhetünk. Ha az előzőekhez az *"egyéni függetlenség"* és az *"önmegvalósítás"*, utóbbiakhoz a *"szolidaritás"* és a *"kisebbségek iránti tolerancia"* értékeit soroljuk, akkor átlagosan mintegy 8 pontnyi különbséget tapasztalhatunk a közösségi értékek rovására. A különbség a volt szocialista országok esetében számottevően nagyobb. Különösen áll ez az orosz szülőkre, akiknél mind a szolidaritás, mind a kisebbségek iránt érzett tolerancia értéke igen alacsony. A két értékcsoport közötti egyensúly a két német régióban a legkiegyensúlyozottabb: nagyjából ugyanakkora súlyt tulajdonítanak az individuális, mint a közösségi értékeknek. Ezek az adatok — legalábbis elgondolkoztatóak. Mögötte kétfajta hatást sejtünk. Az egyik, hogy a volt szocialista országok "kollektivista" és "internacionalista" ideológiája, propagandája nem volt igazán hatékony, az "egyéni függetlenség", az "önmegvalósítás" értékei pedig meglehetősen sérültek az elmúlt évtizedekben. Így a kétfajta beállítódás közötti összhang megteremtése korántsem könnyű az emberek számára. A másik — elsősorban a volt Nyugat-Németországra jellemző — összefüggés az individuális és közösségi értékek nagymértékű összhangja, melyre csak hipotéziseink lehetnek. Hasonló jelenséget az EVS-kutatás is érzékelt, annak lényegét így fejezve ki: legjobban úgy jellemezhetjük az európai embert, hogy individualista és szolidáris a többi, hozzá hasonló individualistával.

Van egy másik, lényeges különbség is. A *hagyományok*, a *haza*, a *nemzeti érzés* sokkal nagyobb súlyt képvisel Magyarországon, Oroszországban és Lengyelországban, míg a két Németország esetében a szülők hasonló tartalmú választásai meglehetősen hátul kullognak. Különösen áll ez a nemzeti érzés és a hagyomány értékeire, amelyek választása Németországban 80 pont alatt marad. Az összefüggés magyarázata egyfelől az lehet, hogy ezeket az értékeket a volt szocialista országokban az elmúlt évtizedekben a hivatalos ideológia egyáltalán nem ápolta, így a nemzeti tudat, a hazafias érzések, a hagyományok előtt csak az elmúlt évek demokratizálódás irányában történt változásai nyitottak utat. Másfelől azonban — ami Németországot illeti — az EVS-kutatás tanulságai szerint a nyugat-európai országokban kezd tért hódítani az a vélemény, mely szerint az emberek a jövő egyik biztosítékát éppenséggel az egyesült Európában látják. Talán ez is hozzájárul ahhoz, hogy a hagyományok tisztelete, a nemzeti érzés szerepe itt mérsékeltebb.

Az EVS idézett, nemzetközi vizsgálatának szembevetendő tanulsága az volt, hogy az értékrendbeli különbségekre a szokásos társadalmi-demográfiai paraméterek, úm. nem, foglalkozás, településtípus — nem gyakorolnak különösebb hatást, ám az életkor, vagy méginkább a nemzedéki hovatarozás nagymértékben kihat az értékrendre. Az ugyanazon időben született emberek csoportjai tehát — még ha életkörülményeik eltérően alakulnak is — egymásra hasonlítanak leginkább értékválasztásaikat illetően, s mint a kutatók feltételezik: nem valószínű, hogy a mai fiatalok az idő múlásával apáik látásmódját teszik magukévá.

A nemzetközi kutatás eredményeit saját vizsgálatunk tapasztalatai is nagyrészt alátámasztják. Az értékválasztási rangsorok alakulását a megkérdezettek társadalmi-demográfiai jellemzői csak igen csekély mértékben befolyásolják. Még életkor szerinti különbségek sem nagyon mutatkoznak, amit az magyaráz, hogy a 6 évesnél kisebb gyermekkel rendelkező szülők túlnyomó többsége azonos nemzedékhez tartozik. A férfiak és nők, anyák és apák értékválasztásai között azonban — egy-egy esetben — már mutatkoznak különbségek. A férfiak — mint erről szó volt már — nagyobbra becsülik a hivatást, a foglalkozást és — az oroszok kivételével — a közéleti aktivitást, mint a nők, a nők pedig minden országban nagyobbra értékelik a vallást, mint a férfiak.

Ha Magyarország adatait kiemeljük, s úgy vetjük össze a másik négy országból kapott eredményekkel, azt az általános megállapítást tehetjük, hogy a kisgyermeket nevelő fiatal magyar szülők értékválasztásai jól beleillenek a vizsgált régió összképébe. A leglényegesebb eltérések (hangsúlyozzuk, hogy ezek nem túlságosan nagyok) azt a korábbi témakörök esetében is jellegzetesnek talált vonást erősítik, hogy a magyar szülőkre a tradicionálisabb attitűdök jellemzőek. A magyar szülőknél legmagasabb a *házasság*, a *becsületesség*, a *műveltség*, a *szorgalom*, a *fegyelem* értéke, s a lengyel szülőkkel együtt a másik három országhoz képest nagyobbra értékelik a *haza*, a *nemzeti érzés* és a *hagyományok* fontosságát is. Ugyanakkor más országokhoz képest valamivel kisebb a súlya nálunk a *hivatásnak*, *foglalkozásnak*, a *szolidaritásnak*, a *kreativitásnak*, a *közéleti aktivitásnak*.

Elemzésünk lehetőségeit természetesen meghaladná, ha az egyes országokban tapasztalt értékválasztásbeli különbségek részletekbe menő vizsgálatára, magyarázatára vállalkoznánk. Ilyesfajta összehasonlítással egyébként is óvatosan kell bánni. Nehezíti ugyanis az a nem kis gondot okozó metodikai probléma, hogy egy-egy értékfogalomnak országonként is eltérő kulturális atmoszférája, jelentése lehet.

Hogy a fiatal szülők gondolkodásmódja, értékválasztásai mennyire illeszkednek az adott ország kulturális atmoszférájához, a közgondolkodás sajátosságaihoz, azt nézetünk szerint oly módon lehet ellenőrizni, ha alkalom nyílik hasonló kérdésmegfogalmazással országos, lakossági keresztmetszet-szerű vizsgálatot végezni. Magyarországon erre lehetőség nyílt; 1993-ban egy 1200 fős országos mintán, amely a 19 éves és idősebb lakosságot reprezentálta, s amely általános népesedési-népesedéspolitikai tematikával foglalkozott, módunk volt feltenni a nemzetközi összehasonlító vizsgálatban alkalmazott, értékválasztásokra vonatkozó kérdőív-kérdést. A két vizsgálat eredményét az alábbi táblázat foglalja össze:

*29. Az értékválasztások fontossági sorrendje
Magyarországon*

	Lakossági minta, 1993	Fiatal házas szülők 1991. évi mintája	
		apák	anyák
<i>a) Intim szféra</i>			
1. Család	95	96	97
2. Gyermek	94	97	99
3. Házasság	85	93	94
<i>b) Pozitív tulajdonságok</i>			
4. Szeretet	94	91	97
5. Becsületesség	94	91	95
6. Szorgalom	86	81	83
7. Fegyelem	85	79	81
8. Műveltség	82	82	83
<i>c) Jó közérzetet biztosító értékek</i>			
9. Szabadság	91	91	92
10. Barátság	86	84	85
11. Egyéni függetlenség	84	82	79
12. Önmegvalósítás	72	76	70
13. Szabad idő	76	78	82
<i>d) Közösségi értékek</i>			
14. Haza	80	76	75
15. Nemzeti érzés	75	74	74
16. Hagyomány	68	71	64
17. Szolidaritás	66	61	65
18. Tolerancia a kisebbségek iránt	64	65	64
19. Bátorság, aktivitás a közéletben	61	64	58
<i>e) Munkával kapcsolatos értékek</i>			
20. Hivatás, foglalkozás	73	80	62
21. Alkotás, kreativitás	65	69	62
<i>f) Vallás</i>	57	42	49

Az adatsorok szerint a közvélemény, valamint a fiatal, házas anyák és apák választásai nagyon hasonló szerkezetet mutatnak. Az eltéréseket a két minta korstruktúrája és családi helyzete jól magyarázza. Köztük a leglényegesebbek:

- a lakosság egészében a "házasság" értékének kisebb a súlya, mint a fiatal házasok körében, mivel ebben a mintában "még nem" és "már nem" házasok is vannak;
- a "szorgalom", a "fegyelem" értékeinek súlya a lakosság egészében nagyobb, mint a fiatal házasoknál, mivel ezeket az idősebb korúak az átlagnál fontosabbnak tartják;
- a fiatal házasok kevésbé értékelik az "egyéni függetlenséget", mint a lakossági mintán belül a hasonló korú, de egyedülálló fiatalok és az egyedülálló idősök, hiszen ők valamennyien házasok, s ebben az értelemben "nem függetlenek";
- a "szabad időt" leginkább a kisgyermeket gondozó, fiatal anyák preferálják;
- a "haza", a "nemzeti érzés" és a "vallás" fontossága a lakosság egészében nagyobb, mint a fiatal szülőknél, mivel ezeket az értékeket az idősebb korcsoportok nagyobb becsben tartják;
- a "hivatás", "foglalkozás", valamint az "alkotás" értéke a fiatal apák csoportjában a legmagasabb.

A lakossági közvélemény-kutatás eredményeinek részletes elemzése természetesen külön tanulmányt igényel. Ezúttal csupán illusztrálni tudjuk, hogy a kisgyermekes szülők értékválasztásai mennyire illeszkednek a közgondolkodás egészére jellemző struktúrához. Feltételezzük, hogy a vizsgált országokat reprezentáló, hasonló háttér-anyagok megkönnyítenek a nemzetközi összehasonlítást, az egymáshoz hasonló és egymástól eltérő nemzeti sajátosságok értelmezését.

De lakossági közvélemény-kutatásokkal való egybevetések más szempontból is tanulságosak lehetnek. Az értékválasztások vizsgálatán túlmenően erre más témakörök is lehetőséget kínálnak. Ezzel magunk is élünk, amikor rámutattunk arra, hogy egyes kérdésekben (amelyekről korábban több országos vélemény-vizsgálatot is készítettünk, pl. az elégedettség mértékéről, a női munkavállalás problémáiról, az élettársi kapcsolat, mint életforma megítéléséről) mutatkoznak-e eltérések a közgondolkodás és a vizsgált népesség állásfoglalásai között. Tapasztalataink szerint ugyanis a fiatal szülők magatartását annál jobban megérthetjük, minél pontosabb ismereteink vannak arról a társadalmi atmoszféráról, amely attitűdjeiket, aspirációikat, életcéljaikat alakítja.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. Népesedés és népesedéspolitikai tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982-1985).
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet távlati tevékenységének irányelvei (1982-1990).
2. Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. A népsségelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségeiről.
6. A területi népességprognózisok előkészítése.
7. A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872-1873).
10. A népesedéspolitikai tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. Társadalompolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitikai kapcsolatai a szocialista országokban.
12. Születési súly és születési hossz standard az 1973-78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. Fiatalkori terhesek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. A népesedéspolitikai eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Területi népességelőszámítás 1981-2001.
16. Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981-2001 (Előzetes változat).
17. Társadalmi-demográfiai prognózisok.
A Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17-18.
18. A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. A népesség területi elhelyezkedése és mozgása.
Pécs, 1984. április 25-26.
26. A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880-2050.
27. A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális-tudati tényezők.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12-13.
30. Népesedés és foglalkoztatás.

1987.

31. A népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet nemzetközi szemináriuma Budapest,
1986. október 14-15.
32. Serdülőkori terhességek társadalmi-demográfiai vonatkozása.
33. Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988.

34. Az 1986-2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest,
1987. január 28.
35. A családok és háztartások előreszámítása, 1986-2021.

1989.

36. A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990.

37. Népesedési viták Magyarországon, 1960-1986.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos vitatulése Budapest,
1988. június 2.
38. Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről - 1989.

1991.

39. Abortuszkérdés Magyarországon - 1991.
40. Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. Sokgyermekes családok.

1992.

42. A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.

45. Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.

46. Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

1993.

47. Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)

48. Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.

49. Nemzetközi vándorlás — Magyarország.

1994.

50. Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989—91-ben?

51. A szülők és gyermekeik iskolázottsága.